AHMET HASAN ZEYYAT

ve

ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN

kitâbi yayınları

AHMET HASAN ZEYYAT VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ
Cemal Abdullah AYDIN

Sayfa & Kapak Tasarımı
Muhsin ÖZALPDEMİR

ISBN
978-605-4997-91-6

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 16173
İstanbul - 2016

Baskı - Cilt
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi
No.11 Bağcılar / İSTANBUL
Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24
Matbaa Sertifika No: 12266

kitâbi yayınları
Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No:2
CAĞALOĞLU - İSTANBUL
Telefon: 0212 512 45 43 Faks: 0212 512 51 66
www.bekakitap.com
bekasiparis@gmail.com

Bu eserin yayın hakları yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.
KİTABİ YAYINLARI BİR **BEKA** ARAŞTIRMA DANIŞMANLIK REKLAMCILIK EĞİTİM YAYINCILIK VE TİCARET LTD.ŞTİ MARKASIDIR.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
GİRİŞ 5
A- Çalışmanın Önemi.....5
B- Kaynaklar 10

BİRİNCİ BÖLÜM

Zeyyat'ın Hayatı.....17
A- Doğumu ve Ailesi.....17
B- Eğitim Hayatı.....18
C- Meslek Hayatı.....23
D- Kişiliği 28
E- Dünya Görüşü 34
E- Yazı Üslubu 36

İKİNCİ BÖLÜM

A- Edebiyata dair görüş ve tenkitleri 43
1- Edebiyatın Tanımı 45
2- Edebiyat Tarihi 53
3- Edebiyatı etkileyen amiller.....63
a- Tabiat ve iklim şartları. 64
b- Tür Özellikleri.....64
c- Savaşlar. 64
d- Medenî seviye ve servet dağılımıyla ilgili sosyal durum. 65

e- Dinlerle oluşan ahlak ve inanç yapısı. 65
f- Teorik ve Deneysel bilimler. 66
g- Siyasî durum. 67
h- Kozmopolit yapı 67
ı- Taklit ve örnek alma 68
4- Edebî Tenkit ve Arap Edebiyatı 69
5- Şiirin Tarifi, Serüveni ve Serbest Şiirin Öyküsü 91
6- Öznellik-Nesnellik bağlamında Edebiyat ve Edebiyatçı 99
7- Tiyatral Roman - Trajedi - Komedi – Drama- Destan 105
8- Zeyyat ve Realizm 110
B- Belagate dair görüşleri 117
1- İki Tavır Arasında Belagat 124
2- Belagatin Tarifi 129
3- Belagatin Aracı 139
4- Zevk (Edebî Zevk/Zevk-i selim) 147
5- Üslup 151
6- Yeni Bir Akım 160
C- Arapça Eğitimine Dair Görüşleri 161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eserleri 173
A-Telif Eserleri: 174
1- Tarihu'l-edebi'l-arabi (Arap Edebiyatı Tarihi) 174
2- Fi Usuli'l-edeb (Edebiyatın esaslarına dair) 176
3- Difa'un ani'l-belağa (Belagat Savunması) 178
4- Vahyü'r-Risale 183
5- Fi Dav'ir-Risale 194
B- Tercümeleri : 197

1- Werther'in Acıları 198
2- Raphaël 198
3- Fransız Edebiyatından Seçmeler 199
C- Basılmamış Eserleri.....199
D- Dergi Faaliyetleri 200
1- Risale Dergisi.....200
a- İsimlendirme ve ortaya çıkış düşüncesi.....203
b- İlk Sayı 205
c- Muhteva 206
d- Risale'nin Bölümlerinin Analizi.....209
e- Risale'nin ana konuları.....213
f-Risale'nin Yazarları 219
g-Risale'nin Kapanışı 219
2- Rivaye Dergisi 220

SONUÇ 225
BİBLİYOGRAFYA.....233

ÖNSÖZ

Mısır, toprakları üzerinde inşa edilen medeniyetlerle insanlık tarihinde, Peygamber'in (s.a.) bizzat elçi göndermesinden başlayıp Hz. Ömer'in fethetmesiyle devam eden ilgiyle İslam dünyasında ve devlet karakteriyle Arap âleminde önemini daima korumuş bir bölgedir.

Uluslararası seviyede siyaset, ekonomi ve felsefenin yanı sıra pozitif bilimler ve beşeri bilimlerde de yetiştirdiği insanlarla Mısır hep belirleyici mevkide olmuştur. İlmî kurumlarının yetkinliğine ilaveten çağdaş Arap ülkeleri arasında erken devletleşme neticesinde diğer devletlere örneklik teşkil etme yönü de ilave edildiğinde öncü vasfını hak eder.

Dil ve dile bağlı gelişmiş bilimler hususunda bilhassa Mecmau'l-luğati'l-Arabiyye'nin (Arap Dil Akademisi) kurulmasıyla Mısır Arap dilinde de önemli bir merkez haline gelmiştir.

Bu akademinin üyelerinden, Mısır'ın geçen yüzyılda yetiştirdiği şahsiyetlerin şüphesiz önde gelenleri arasında edîp, edebiyat tarihçisi ve münekkidi Ahmet Hasan Zeyyat mümtaz bir yere sahiptir.

Lise ve yüksekokullarda dil ve edebiyat öğreticiliği ile bir eğitimcidir. Kitapları, çevirileri, bahsi geçen akademinin neşrettiği sözlük telif heyetindeki vazifesi ve yirmi sene boyunca çıkarttığı *er-Risale* dergisi ve diğer edebî dergilerdeki ürünleriyle meşhur ve etkili bir yazardır. Bu çok yönlülüğü yanında yaşadığı dönem itibariyle de hayat ve kişiliği de önem arz etmektedir. Zira XIX. yy. sonlarına doğru dünyaya gelen Zeyyat, Mısır'ın İngiliz işgali altında krallık dönemi ile ardından gelen modern Mısır Arap Cumhuriyeti döneminde yaşamıştır. Zeyyat İngiliz işgaline karşı verilen mücadeleler, krallığın askeri devrimle lağvedilerek cumhuriyetin kuruluşu gibi siyasi ve sosyal çalkantıların ilim ve edebiyat dünyasına doğrudan tesir ettiği bir zaman diliminde, merkezde faal bir şahsiyet olarak yerini almıştır.

Ahmet Hasan Zeyyat'ı ilk olarak Şamlı meşhur edebiyatçı Ali Tantavî vasıtasıyla tanıdım. Henüz lise öğrencisi iken evinde iki defa ziyaret etme fırsatı bulduğum, o zaman seksen yedi yaşında olan Tantavî, Zeyyat'ın Mısır'da çıkarttığı *Risale* dergisinin yazarlarından idi. Hatta Mısır'da bulunduğu sıralarda Zeyyat'la birlikte derginin idaresinde çalışmıştı.

Risale dergisinin bazı ciltlerini o yıllarda kütüphanelerde bulup incelemiştim. Altı/yedi sene evvel derginin tüm sayılarına ulaştım. Bu muazzam dil ve edebiyat hazinesini incelerken Ahmet Hasan Zeyyat'ı Türkçe ele alan bir çalışmanın yapılmasının uygun olacağını dü-

şündüm. Doç. Dr. Şükran Fazlıoğlu'nun *DİA*'da yazdığı "Ahmet Hasan Zeyyat" maddesi dışında Türkçede Zeyyat'a dair bir çalışma olmaması da cesaretlendirici bir unsur oldu. Zira Zeyyat'ın Arap dili, belagati ve edebiyatına dair fikir ve tenkitlerini ele almak bir ansiklopedi maddesini aşan bir çalışmayı gerektirmekteydi.

Bu tür aydınların tanıtılması mensubu bulundukları kültür dünyasının da tanıtılmasıdır. Bu telakki ile böyle bir çalışmanın faydalı olacağını düşündüm.

Kaynak araştırması esnasında Zeyyat'a dair Arapçada yapılan çalışmalara ulaşmak kolay olmadı. Zira nitelikli çalışmaların bir kısmı 30-40 yıl önce basılıp tükenmiş eserlerdi. Bir kısmını Ürdün kütüphanelerinden sağlayabildiğim eserlerin diğer kısmına Suudi Arabistan kütüphanelerinden ulaşmak mümkün oldu. Yakın zamanda Zeyyat'ın *Risale* dergisi kapandıktan sonra kaleme aldığı ve kendi portresini net çizdiği makaleleri de içeren *Fi davi'r-Risale* adlı eserine ulaştıktan sonra çalışmama son şeklini verme imkânı buldum.

Bu esnada çok değerli katkılarından ve teşviklerinden dolayı çalıştığım fakültemde anabilim dalı başkanım, muhterem ağabeyim Prof. Dr. Abdurrahman Özdemir'e teşekkür ederim. Yurtdışından kaynak sağlama konusunda desteğini esirgemeyen kadim dostlar Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tozlu'ya ve Dr. Muhammed Faleh'e teşekkür vefa borcumdur.

Benim gibi çalışmalarında müşkülpesent birisinin eserini tamamlayabilmesi ancak Allah'ın hususi teysiri ile mümkün olabilirdi. Bu teysirin önemli unsurlarını teşkil eden ve dualarıyla, fedakârlıklarıyla, cesaretlendirmeleriyle hatta sitemleriyle başarılı olmam için uğraşan:

Babam Annem,

Hayat Arkadaşım,

Göz nuru Kızlarım,

Dünya yoldaşım.

Sağ olun…

Yüce Mevlâmız her işimizde ihlaslı muvaffakiyetler nasib eylesin.

Nihayetsiz hamd ve şükürler yüce Mevlâ'ya…

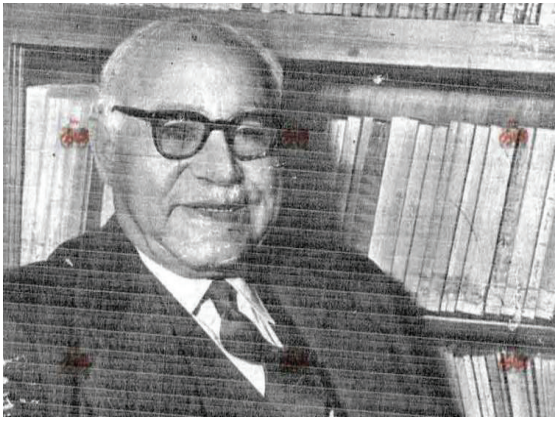

Ahmet Hasan Zeyyat

GİRİŞ

A- Çalışmanın Önemi

Edebî ve ilmi eserler üretmenin önemi kadar; bu eserleri üretenleri tanıtmak, hayatlarını aktarmak, gelecek kuşaklara edebiyatçı ve bilgin kişileri anlatmak da o seviyede önemli ve faydalı bir faaliyettir. İleri seviyede ilmi veya edebî eserleriyle toplumları etkilemiş fertlerin hayatlarını incelemek ve tasvir etmek, üretilen bu eserlerin ne şekilde ortaya çıktığının tespitinde önemli olduğu gibi çaplı eserler ortaya koymak isteyen insanlara modeller sunmaktadır. Bir edebiyatçının nasıl yetiştiğini bilmek, yeni ediplerin nasıl yetiştirileceği hususunda yol gösterecektir. Biyografiler bu yönden özen gösterilmesi gereken edebî yazı türleridir.

Arap dili ilimlerinin ve edebiyatının bilhassa modern çağda en önemli örnekleri Mısır'lı edebiyatçıların çabalarının ürünüdür. Mısır'ın Arap ülkeleri arasında ve İslam toplumundaki müstesna yeri tartışma götürmeyen bir hakikattir. Mısır'ın coğrafi olarak İslam âleminin tam ortasında olmasının ötesinde yaşadığı tarihi

hadiseler ve siyasi gelişmeler Mısır'ı bu önemli mevkie taşımıştır. Bu sebeple Arap dünyası ve İslam âleminde birçok ilmi ve fikri faaliyette Mısır'ı merkezde görmek gayet tabiidir.

XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı Devletinde gerileme dönemi diye bilinen süreç ve yol açtığı eski yeni çatışması, İslam âleminin bu önemli merkezinde tabii olarak tüm boyutlarıyla yaşanmıştır. Hatta Mısır'ın bazı özelliklerinden ötürü bu süreci payitaht olan İstanbul'dan daha yoğun yaşadığını, tanıklık ettiği çelişkilerin daha derin olduğunu söylemek mümkündür.

Mısır öncelikle Afrika'da yer almakla birlikte Asya ve Avrupa'ya coğrafi yakınlığı sonucu bu iki kıtanın geniş bölgeleriyle etkileşim içinde olmuş, adeta Asya ve Avrupalıların Afrika'ya giriş kapısı vazifesi görmüştür.

Hz. Ömer (r.a.) zamanında Amr b. Âs tarafından fethedilmiş bir İslam diyarıdır. Yani asr-ı saadetten beri mühim bir İslam merkezidir. İslamiyet'ten önce Hıristiyanlığa, daha evvelinde başka medeniyetlere merkez olma vasfıyla bu dönemlere ait (Piramitler, kiliseler vb.) tarihi izleri fazlasıyla taşımakta, -aradan on dört asır geçmesine rağmen- fethedilen diğer topraklara kıyasla ciddi bir Hıristiyan nüfusu barındırmaktadır.

Üç kıtanın en uzun nehri Nil, güneyden kuzeye ülkeyi ortasından ikiye ayırmakta, can damarı misali üzerinde inşa edilmiş şehirlere ve köylere âb-ı hayat taşı-

maktadır. Çiftçilik Nil'den ötürü bölgede asırlardır önde gelen mesleklerdendir. Ayrıca Mısır'ın mühim kısmını teşkil eden çöl bölge göçlerle bedevi Arapların mesken tuttuğu bir diyardır.

Kısaca Mısır, kadim medeniyetlerden ve dinlerden miras kalan büyük şehirleri, kuzeyinden Akdeniz doğusundan Kızıldeniz sahillerindeki liman şehirleri ve bunlara bağlı ticaret yolları, tarıma dayalı köylü hayat tarzı, hayvancılığa dayalı bedevi hayat tarzı ile -Hindistan, Çin vb. bölgelere kıyasla- dar sayılabilecek bir bölgede yeryüzünde benzerine pek rastlanmayan çok çeşitli bir sosyolojik yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapı ister istemez çelişkiler doğurmuştur. Zira bir yanda Asya ve Avrupa'ya açık, etkileyen ve etkilenen ilim, kültür ve ticaret merkezi şehirler, öte yanda tarıma ve hayvancılığa dayalı çiftçi ve bedevi köyler bulunmaktadır.

Tüm bunlara önce Fransa adına Napolyon'un, ardından İngilizlerin Mısır işgali ile Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş kanalı faktörü eklenince Mısır'ın hangi seviyede stratejik ve ne boyutta renkli bir dünya olduğu tahmin edilebilir.

Hayatını, ilmi ve edebî faaliyetlerini Türk okuyucusuna aktarmaya çalıştığımız Ahmet Hasan Zeyyat, tasvir etmeye çalıştığımız bu önemli coğrafyada XX. yy. yetişmiş, halkı tarımla uğraşan bir köyden şehre göç edip yerleşmiş bir ilim ve fikir adamıdır.

XIX. yy. sonlarında XX. yy. başlarında Arap âleminde edebiyat sahasında ciddi bir canlanma gözlenir. Birçok edebiyatçı ve muharririn bu dönemde çok sayıda edebî eserler verdiğini, bir manada Arap edebiyatını asırlar süren durağanlıktan sonra yeniden ihya ettiklerini söyleyebiliriz. Bu ihya hareketinin motor gücü konumunda modern devlet şeklinde tesis edilen ilk devlet olma vasfına sahip Mısır krallığının olması tabiidir. Kökeni Arap olmamasına rağmen son devir Mısır kralların Arapça'yı resmi devlet dili olarak kullanması bu ihya hareketinin temellerini oluşturmuştur.

Bu edebî canlılığın temsilcileri arasında yer alan Ahmet Hasan Zeyyat iki yönden dikkat çeker: O hem derli toplu bir Arap edebiyat tarihi yazmış hem otuz küsur yıl aralıksız çıkardığı *Risale* dergisiyle de Arap edebiyatının modern zamandaki öznelerinden biri olmuştur. Zira birçok edebiyatçıyı bünyesinde barındıran *Risale* sıradan bir edebiyat dergisi boyutlarını aşarak çok yönlü bir edebiyat okulu haline gelmiştir. Ahmet Hasan Zeyyat'ı farklı kılan bu iki yönü; klasik edebiyatçılık ötesinde bir ekol tesis etmesi ve Arap edebiyatının tarihçisi olmasıdır.

Zeyyat -ileride detaylı anlatacağımız üzere- küçüklükten itibaren klasik tarzda güçlü bir eğitim almış, Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Ezher'de tahsiline devam etmiştir. Mezuniyetine az bir süre kala Ezher'den ayrılıp, önce edebiyat sahasında modern tarzda üniver-

site tahsili ardından bir batı üniversitesinde hukuk tahsili görmüştür.

Edebiyat tarihçisi vasfına ilaveten sözlük müellifleri ve uzman dil kurulları üyeleri arasında yer bulmuş bir dil uzmanı ve belagat savunucusudur.

Aynı zamanda Arap dünyasının içinde bulunduğu durumlardan muzdarip bir aydın, dil ve edebiyatla ilgili meselelerde farklı dünya görüşlerine sahip Arap dil bilimcilerini ve edebiyatçıları uzun soluklu bir dergide birleştirecek kadar da faal bir aktivisttir.

Zeyyat sanki Doğuyla Batının orta yerinde duran, ne doğudan vazgeçen ne batıdan geri kalmayı kabul eden Arap-Müslüman ferdin önemli bir örneğidir. Doğuya bağlılığı kuru bir gelenekçiliğin, Batıya bakışı sathîliğin ürünü bir hayranlığın çok ötesindedir. Zira çift yönlü eğitimiyle her iki dünyayı gayet iyi tanıyan birisidir.

Hâlbuki onunla aynı tahsili görmüş ve aynı ortamları paylaşmış çocukluktan itibaren okul arkadaşı olan Taha Hüseyin için benzer şeyleri söylemek zordur. İslami hassasiyete sahip edebiyatçılarla çok defa çatışan Taha Hüseyin'de Fransız kültürünün baskın tesiri gayet belirgindir.

Dini yahut kültürel hususlarda Taha Hüseyin'in maruz kaldığı tenkitlerin Zeyyat'a yöneltildiğini göremeyiz. Hatta Zeyyat'ın bu kadim dostunu şiddetle tenkit eden - Mustafa Sadık er-Rafiî gibi- edebiyatçılara dergisi

Risale'nin kapıları hep açık kalmıştır.

Buradan hareketle Zeyyat'ın düşünce dünyasında dengeli bir çizgi takip ettiği hükmüne varabiliriz.

Zeyyat aldığı klasik eğitimle yetinmeyip -hatta belki kabullenme problemi yaşayarak- arayışlara girdiğini hayatını incelerken müşahede ettiğimiz bir edebiyatçıdır. O keyfiyet itibariyle kendisini değiştiren ve çevresini etkileyen, gayet sancılı geçiş döneminin münevver insanıdır.

Birbirinden farklı müesseselerde yetişerek değişik mecralarda faaliyet gösteren Zeyyat'ın, ilmi ve fikri faaliyetlerinin tahlile ve tanıtılmaya şayan önemli bir şahsiyet olduğu kanaatindeyiz.

B- Kaynaklar

Zeyyat hayatı, tahsili, mesleği hakkında kendisi bilgiler vermiştir. Bilhassa *Risale* dergisindeki makalelerini bir araya getirdiği *Vahyu'r-Risale* ve diğer makalelerini içeren *Fi davi'r-Risale* adlı eserlerinde tafsilatlı bilgiler mevcuttur.

Elimizde kendi yazdıkları dışında Ahmet Hasan Zeyyat'ı anlatan henüz o yaşarken iken telif edilmiş iki eser ve kendisiyle görüşmüş bir gazetecinin kaleme aldığı bir çalışma Zeyyat hakkında geniş bilgi vermektedir.

İlki Zeyyat'ın yirmi sene boyunca neşrettiği *er-Risale* Dergisinin yazarlarından biri olan Halil Hindavi ve

Ömer Dakkak tarafından telif edilen ve Halep'te 1965'te basılmış el-Muktebes min vahyi'r-Risale adlı eserdir.

İkincisi Zeyyat'ın manevi babası olduğunu belirten[1] Nimât Ahmed Fuat'ın Kımemun Edebiyye adlı ilk baskısı 1966'da Kahire'de yapılmış biyografi kitabıdır.

Zeyyat ve Risale başlığını taşıyan ve gazetecilik açısından *Risale* dergisini ele alan çalışma Muhammed Seyyid Muhammed tarafından kaleme alınmıştır. Muhammed Seyyid Muhamed kitabının mukaddimesinde Zeyyat'la hayatının son üç yılında berber olduğunu, ilminden, tecrübelerinden, edebî ve ahlaki vasıflarından istifade ettiğini belirtmektedir.[2]

İlk iki eserin henüz Zeyyat hayatta iken neşredilmesi ve diğer eserin yazarının Zeyyat'la bizzat görüşmüş olması kaynakların güvenilirliği açısından önemlidir.

İleriki yıllarda Zeyyat'tan bahsedenler genellikle bu eserlerdeki bilgileri tekrar etmektedir.

Örneğin Zeyyat'ın Irak'ta bulunduğu yılarda edebî ürünlerini derleyen Cemaleddin Alusî'ye ait Edebü'z-Zeyyat fi'l-Irak (1971) adlı eserde hayatı hakkında verilen bilgiler, Nime Rahim Azzavi'nin kaleme aldığı Ahmet Hasan Zeyyat Kâtiben ve Nâkiden (1986) başlıklı kitapta verilen bilgiler Nimât Fuad'ın yazdıklarını nakletmektedir.

1 Nimat Ahmed Fuat, *Kımemun Edebiyye*, s. 230, ikinci baskı. Kahire 1984

2 Muhammed Seyyid Muhammed, *ez-Zeyyat ve'r-Risale* s.6, ilk baskı, Daru'r-rifai. Riyad. 1982

Bunlara ilaveten muhtelif dergilerde Zeyyat'a dair makaleler tespit ettik. Bu makalelerde ilave bilgiler bizim için önem arz etmektedir.

Ahmet Hasan Zeyyat, verdiği ürünlerle Arap yazarların hala ilgisini çekmekte, muhtelif vesilelerle makalelere konu edilmektedir.

Zeyyat'a dair kaynakları araştırırken karşılaştığımız bir hususa da dikkat çekmek isteriz. Muhammed Seyyid Muhammed yukarıda da aktardığımız gibi Zeyyat'la birlikte bulunmuş, muhtemelen bu beraberliğin tesiriyle gazetecilik dalında hazırladığı doktora çalışmasını Zeyyat'ın çıkardığı *Risale* dergisi üzerinde yapmıştır. Hatta *Risale* bir edebiyat dergisi olduğu için gazetecilik bölümünde konunun Arap Dili alanında olduğu yönünde itirazla karşılaştığını belirtir. Yine de konusu kabul edilmiş, o da gazetecilik açısından *Risale*'yi incelemiştir. Bir başka akademisyen Dr. Ali Muhammed Faki aynı yıl içerisinde Ahmet Hasan Zeyyat ve mecelletü'r-Risale adlı bir çalışma neşretmiştir. *İkra* adlı bir aylık derginin 367. sayısı olarak Eylül 1981'de yayınlanan bu incelemeyi yurtdışından getirtmek nasip olduğunda yeni bir kaynağa ulaşmış olmanın sevinci vardı. Ancak uzun sürmedi. Zira Dr. Muhammed Seyyid Muhammed'in doktora tezinin muhtevası ile Dr. Ali Muhammed Faki'nin bu neşriyatı arasında çok az fark vardı. Birisinin diğerinden intihalde bulunduğu bârizdi. Değişik kıyaslamalarla hangisinin intihal yapmış olabileceğini anla-

maya çalıştık. Faki bilgileri sanki daha sistematik maddeler halinde takdim ediyordu. Ancak akademik bir tez değildi. Muhammed Seyyid Muhammed'in eseri ise doktora tezi idi. Konuyu seçme ve kabul ettirme safhalarını girişte anlatıyordu. Açıkçası kesin bir kanaate ulaşamadık. Daha sonra Faki'nin intihalde bulunduğunu detaylı ispatlayan Ali Şeleş'in makalesini bulunca gerçek ortaya çıktı. Ali Şeleş iki araştırmacının ifadelerini inceleyip karşılaştırarak düştükleri hataları, Faki'nin intihalde bulunurken hataları nasıl tekrar ettiğini tespit etmiş, kütüphanede tezlerinin asıllarına ulaşarak Muhammed Seyyid Muhammed'in tezin asıl sahibi olduğunu ortaya koymuştu.[3] Biz *Risale*'ye dair önemli bulduğumuz tahlilleri, her iki kitapta bulunmasına rağmen Muhammed Seyyid Muhammed'i referans göstererek aktardık. Ancak daha evvelinde Faki'nin isabetli bulup aktardığımız kendi yorumlarını kaldırma ihtiyacı duymadık.

3 Şeleş, Ali «Hırsızın Hataları», *İbda* sayı: 6-7, s.122, yıl: 1983, Mısır

BİRİNCİ BÖLÜM

Zeyyat'ın Hayatı

A- Doğumu ve Ailesi

Hayatıyla ilgili kaynakların verdiği bilgiye göre Ahmet Hasan Zeyyat, Dekahliyye vilayetinde Talha şehrinin merkezi sayılan ve Mısır'ın binlerce köyü gibi kerpiç evlerden dar, kıvrımlı yollardan oluşan 'Kefr Dümeyre el-Kadim' adlı köyde 2 Nisan 1885'te beşi erkek iki kız toplam yedi çocuğun üçüncüsü olarak doğmuştur.[4]

Zeyyat'ın babasının köylülerde nadir bir özellik olarak okuma yazma bilmesinin yetişmesinde rolü olduğu kanaatindeyiz. Baba toprak kiralayıp ekerek ailesini geçindiriyordu. Aile vasat bir ekonomik hayat yaşıyordu.

Köyde iki küttab (köy okulu) vardı. Zeyyat evine yakın Şeyh Hasan'ın okuluna devam etti. Ancak köylü çocuklardan farklı olarak beş yaşında okula başladı. Kardeşleri arasında okuyan tek kişiydi. Güçlü bir hafızası ve güzel yazısı vardı.[5]

---

4 Fuat. *Kımemun Edebiyye,* s.194; Halil Hindavi, Ömer Dakkak *el-Muktebes min vahyi'r-Risale*, Halep,1965 s.6-7; Fazlıoğlu, Şükran, "Zeyyat, Ahmed Hasan", D.İ.A. XXXXIV, s. 385-386, İstanbul, 2013

5 Fuat. *a.g.e.* s.194; Muhammed Seyyid, *ez-Zeyyat ve'r-Risale* . s.12

Yetiştiği bölgede tarıma dayalı bir hayat egemendir. İleride yazılarında izleri gözükecek olan köylü çiftçilerin hayatını yetiştiği çevrede yakından tanıdığı görülmektedir.[6]

Edebiyat sevgisi babasının kendisine halk hikâyelerini okumasıyla başlamıştır. [7]

B- Eğitim Hayatı

Beş yaşında 'küttab' adı verilen mahalle mektebine giden Zeyyat on bir yaşına kadar burada okumuştur. Yazısı güzel olan Zeyyat'a hocası (Şeyh Hasan) boy muskalarını (ahcibe) yazdırıyor, gözleri iyi göremediğinden ona Bürde kasidesi gibi dini şiirleri okutuyordu. Henüz onbir yaşında Kuran-ı Kerim hıfzını da bu mahalle mektebinde tamamlamıştır. Mahalle mektebinden sonra ayrıca başka bir beldedeki bir hocada bir sene boyunca kıraat ilmi tahsil etmiştir.[8]

On iki yaşında sıtmaya yakalanan Zeyyat bu hastalığı atlattıktan sonra Kahire'de Ezher'in orta okul kısmına başlamıştır.[9]

Ezher'de edebiyata olan meyli iyice ortaya çıkmış, bunu gören babası ona Mütenebbi'nin Divanını satın almıştır. Ezher'de tahsili esnasında fıkıh eğitiminden çok edebiyata, nahiv, belagat, aruz, beyan gibi Arapça ilim-

6 Fuat. *Kımemun Edebiyye.* s.195
7 Fuat. *a.g.e.* s.194
8 Fuat. *a.g.e.* s.195; Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s. 13
9 Fuat. *a.g.e.* s.196; Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s. 15

lerine meyletmiş, şiir yazma denemelerine bu yaşlarda başlamıştır.[10]

Ezher'de o dönemlerde edebiyat okutulmamaktadır. Bununla beraber Zeyyat'ın iki arkadaşı daha edebiyata yönelmiştir. Taha Hüseyin ve Mahmut Zenati.[11] Zeyyat nesirle, Taha şiirle, Zenati ise edebî nakillerle bilinir hale gelmiştir. Zeyyat, *Fasih* kitabının müellifine atıfla 'Saleb'[12] lakabıyla anılmıştır.[13]

Zeyyat'ın Taha Hüseyin ile dostluğunun yıllarca devam ettiğini hatta onunla bir sohbeti sırasında *Risale* Dergisini çıkarma hususunu konuşarak kararlaştırdığını ve Taha Hüseyin'in derginin sürekli yazar kadrosunda yer aldığını görmekteyiz.[14]

Ezher'de halka usulü ilim okutuluyordu. Zeyyat On iki sene Ezher'de eğitim gördü.[15]

Ezher'de üç hocadan edebiyat dersi aldığı kaydedilmektedir. İlki Mısır Müftüsü Muhammed Abduhtur. Abduh edebiyat dersini Ezher üniversitesine ilk sokan kişidir. Bu konuda ona destek olan iki hoca vardır: Mu-

---

10 Fuat. *a.g.e.* s.196

11 Bu iki kişiyle dostluğunun nasıl başladığını Zeyyat *er-Risale*'nin 1949 yılı 860. Sayısında Mahmut Zeneati'nin vefatı için yazdığı makalede anlatmaktadır.

12 Meşhur Kûfeli Nahiv âlimi. Bkz. Zirikli, Hayreddin, *el-Alam*, I,267, Darü'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 2002

13 Fuat. *a.g.e.* s.196

14 Bkz. *er-Risale*,y.1952, sayı 1000

15 Muhammed Seyyid, *ez-Zeyyat ve'r-Risale*. s. 16

hammed Mahmud Şankiti ve Seyyid el-Marsafi.[16]

Zeyyat Muhammed Abduh'un derslerine Abbasi revakında katılmaktadır. Şankitî'den Muallakat'ı Marsafi'den Zemahşerî'nin *el-Mufaddal*, Ebu Temmam'ın *Hamase*, Müberrid'in *el-Kâmil* isimli kitaplarını okumuştur.[17]

Zeyyat, Taha Hüseyin ve Mahmut Zenati'nin hayatında dönüm noktası sayılacak bir hadise Marsafi'nin dersinde meydana gelmiştir. Müberrid'in *el-Kamil* adlı kitabında zamanın Irak valisi Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin meşhur bir hutbesi derste okunmuştur. Haccac bu hutbede Peygamber Efendimiz (s.a.)'in ziyaretçilerini kastederek kabr-i şerifine göndermeyle şu manada çirkin bir ifade sarf eder: "Neyi ziyaret ediyorlar. Eskimiş kemikleri ve çubukları ziyaret ediyorlar" Bunun üzerine Haccac'ın bu saygısızlığından ötürü küfre düştüğüne dair öğrenciler arasında sesler yükselmiştir. Ancak Zeyyat, Taha Hüseyin ve Zenati bu yüzden Haccac'ın kâfir olmayacağını savunmuşlardır.[18] Zira Peygamber

16 Fuat. *a.g.e.* s.197

17 Fuat. *a.g.e.* s.197

18 Müberrid Haccac'ın bahsi geçen sözlerini naklederken, fakihlerin Haccac'ı tekfir etme sebeplerinden birisinin bu olduğunu söylemektedir. Bkz.Müberrid, *el-Kamil*, I,179 Zeyyat ve arkadaşlarının diğer öğrenci ve hocalarla Haccac'la ilgili dini ve akidevi bir hususta tartışmalarının kovulmalarına yol açacak kadar ciddi boyutlara ulaşması şaşırtıcıdır. Zira Haccac tarihte eser bırakmış bir fikir yahut ilim adamı değildir. Dini veya edebî bir şahsiyet de değildir. O sadece -yaşadığı devirde gayet tabii bir tezahür olarak- hakkındaki rivayetlerden Arapçayı iyi kullandığı anlaşılan politik

(s.a.)'in insan olduğunda şüphe yoktur. Haccac edep dışı davranmış ancak kâfir olmamıştır.[19]

Bu üç arkadaşın sözleri Ezher çevresinde yaygınlaşmış, hatta onunla aynı düşüncede oldukları için onların da küfre düştüğü şeklinde bir kanaat oluşmuştur. Bu hadise sonrasında Ezher meşihatına (rektörlük) şikâyette bulunulmuş dönemin Ezher Şeyhi Hassune en-Nevavî[20], bir heyet teşkil ederek öğrencileri sorgulama kararı almıştır. Heyet Hassune en-Nevavi ile Muhammed Bahit'ten[21] oluşmaktadır. Bu heyet öğrencilerin kayıtlarının silinip kovulmalarına karar verir. Aynı zamanda bu üç öğrenci o yıl hocalık diploması elde edip mezun olmak için sınava başvurmuştur. Kovulma süresi sadece bir hafta sürer.[22] Zira 'Ümmet Partisi' adlı siyasi hareketin gazetesinin yazı işleri müdürü Lütfi Seyyid[23] bu

bir kişiliktir. Üç arkadaşın bu muhalif tavrında Ezher'in dış dünyadan kopukluğuna tepkili olmalarının rolü olabilir. Bu hususla ilgili Bkz. er-Risale y. 1949, Sayı 860.

19 Fuat. *a.g.e.* s.197

20 Hassune b. Abdullah en-Nevavî el-Hanefi. (1925) Mısırlı fakih. Mısır'da Asyut'un köylerinden Nevay'da doğmuştur. Ezher'de okumuş, Mısır Hukuk okulunda şeri ilimler müderrisliği yanında yargıda vazife yapmıştır. İki defa (1895-1899 ve 1906-1909 yıllarında) Ezher Şeyhliği görevlerine tayin edilmiştir. Bkz. Zirikli, *el-A'lam* II, 229

21 Muhammed Bahit b. Hasan el-Muti'î. (1935) Hanefi Fakih. Asyut'un Mutiâh köyünde doğmuştur. Ezher'de okumuş, yargıda görev yapmıştır. Başta Cemalettin Afganî ile irtibat kursa da sonraları Muhammed Abduh ile Afganî'nin ıslah hareketine şiddetle karşı çıkmıştır. 1914-1920 yıllarında Mısır müftülüğüne tayin edilmiştir. Bkz. Zirikli, *el-A'lam* VI, 50

22 Fuat. *a.g.e.* s.197

23 Ahmed Lütfi Seyyid, (1872-1963) Mısırlı edebiyat, fikir ve

öğrenciler hususunda Ezher'in şeyhiyle görüşmüş, Ezher Şeyhi de dönmelerini kabul etmiştir. Ancak bu üç öğrencinin Ezher'e bu hadiseden sonra devam etmediği anlaşılmaktadır. Zira sınavdan geçemeyeceklerini anlarlar. Taha Hüseyin girmekte ısrar etse de imtihanı geçemez. Diğer ikisi de girmez. Ezher'i böylece son yılında bırakırlar. [24]

Daha sonra bu üç arkadaş muhtelif edebiyat kitaplarını okumaya devam etmişler, *El-Emali*, *el-Eğani, el-Hamase*[25] gibi kitaplara ilaveten muhtelif şairlerin divanlarını ve benzeri temel edebiyat kitaplarını okumuşlardır.

Kısa süre sonra el-Camiatü'l-ehliyye (Kahire Üniversitesi) 1908'de kurulduğunda buraya öğrenci olarak girmişlerdir.

Üniversitenin hocalarının çoğunluğu oryantalistlerden oluşmaktadır. Böylece Zeyyat ve arkadaşları Carlo Nallino, David Santillana, Ignazio Guidi gibi oryantalistlerle tanışma fırsatını elde etmiş, onlara öğrencilik edip ders almışlardır.[26]

---

siyaset adamı. Neslin hocası ve Mısır liberalizminin babası diye tanınmıştır. Maarif ve hariciye bakanlığı dışında birçok üst düzey idari görev üstlenmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Fuat. *a.g.e.* s.17-58

24 Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s.17

25 *El-Eğâni* Ebu'l-Ferac Esbehanî'nin (967), *el-Emali* Ebu Ali el-Kali'nin (967) kitabıdır. Arap edebiyatında şaheser kabul edilen iki ansiklopedik eserdir. *el-Hamase* ise Ebu Temmam'ın (845) meşhur şiir divanıdır.

26 Fuat. *a.g.e.* s.198-199

Aşağıda bahsedeceğimiz üzere Zeyyat öğretmenliği esnasında Fransız Hukuk okulunu (son senesi Fransa'da olmak üzere) bitirmiş, böylece iki sahada yani Edebiyat ve Hukukta lisans diploması sahibi olmuştur.

C- Meslek Hayatı

Fransız okulları Arap dili dersleri genel müfettişi Zeyyat'ın hocası Marsafi'den Arapça hocası bulmasını istemiş, o da Zeyyat'ı önererek referans olmuştur. Böylece Zeyyat 1907 'de Kahire'nin tarihi mahallelerinden biri olan Hurunfiş'te 'Ecole des Freres' diye bilinen Fransız okulunda Arapça dersleri vermeye başlamıştır.

Bahsi geçen Fransız müfettiş, arkadaşlıkları ilerleyen Zeyyat'a, kendisinin Arapçaya çevirdiği La Fontaine'in masallarını düzenleme görevini vermiştir. Aynı müfettiş Zeyyat'la beraber çalışan bir başka Fransız öğretmenin Zeyyat'a Fransızca dersi vermesini sağlar. Zeyyat Üniversiteden 1912 de Edebiyat bölümünden lisans diplomasını alır. Fransız okulunda 1914'e kadar ders verir. Aynı yıl devlet lisesinde öğretmen olmuştur. Ama Fransızca öğrenmeye devam eder.[27]

Devlet lisesinde 1914'ten 1921'e kadar ders verir. İngiliz manda sistemi muhalifi siyasilerin 1919'da tutuklanması neticesinde halk isyan etmiş, Zeyyat'ın ders verdiği lise de bu başkaldırıda başı çekmiştir.[28]

Zeyyat isyana katılan öğrenciler için bültenleri kale-

27 Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s.19
28 Fuat. *a.g.e.* 199

me alır. Hatta bir gün halk direniş önderi Yusuf Cündi ile kahvede otururken İngilizler kahveye girer. Yusuf Cündi cebindeki silahtan kurtulmaya çalışırken Zeyyat masa altından silahı alıp kaftanının cebine koyar. Askerler Yusuf Cündi'yi ararlar ancak bir şey bulamazlar. Cübbeli kaftanlı Zeyyat'ı nasıl arayacaklarını elbisiye yabancı olduklarından bilemezler. Hâlbuki bültenler ve silah Zeyyatın dizleri hizasında kaftanın iç cebindedir. Bu lise, İbrahim Mazinî ve Mahmud Abbas Akkad gibi diğer hocalarıyla da vatan mücadelesinde önemli role sahiptir.[29]

Amerikan Üniversitesi 1922'de Zeyyat'ı altmış cüneyh gibi yüksek bir ücretle Arapça bölüm başkanlığına getirir. Aynı yıl Kahire'deki Fransız hukuk okulunda okumaya başlar. Gece eğitimi veren üniversitenin dersleri üç saattir. İki yılını Kahire'de üçüncü yılını Paris'te tamamlar. Paris üniversitesinden 1925'te Hukuk lisans diplomasını alır. Fransa'ya giderken gemide Ezher'e has cübbe ve kaftanını bir daha giymemek üzere Avrupaî elbiselerle değiştirir. Döndükten sonra 1926'da ikinci defa evlenir. Zira 1902'de evlenmiş ancak yedi sene süren bu evliliği eşinin vefatıyla son bulmuştur. İlk evliliğinden Suad adlı bir kızı doğmuş, iki yıl yaşamıştır. İkinci evliliğinden 1933'te Reca 1934'te Ala' adlı iki oğlu dünyaya gelmiştir.[30]

---

29 Muhammed Seyyid, *a.g.e.* s.20-21

30 Fuat. *a.g.e.* 201

Taha Hüseyin 1926′ da artık Mısır (Kahire) Üniversitesi Rektörü olan Lütfi Seyyid'den Zeyyat'ı çağırmasını ister. İki yıl sonra da Şair Ahmed Şevki'nin tavassutuyla maarif bakanı Ali Şemsi Paşa onu bakanlığa almak ister. Ancak Zeyyat her iki görevi de maddi gerekçelerle reddeder. Zira Amerikan üniversitesinde ayda yetmiş cüneyh alıyordur. Üniversitede 1929'a kadar Arapça bölüm başkanlığını sürdürür. Irak hükümeti 1929'da üç yıllığına Bağdat yüksek öğretmen okulunda görev yapması için onu davet eder. Zeyyat bu yıllarını ömrünün en bereketli ve hayırlı yılları kabul eder. Önde gelen Iraklı şahsiyetlerle tanışır. Edebî ortamlarda ses getiren konferanslar verir. Burada ona aylık yüz cüneyh ve ücretsiz ev temin edilir. Sözleşmenin yenilenmesi teklif edilse de Lütfi Seyyid'e üniversitede ders vermek üzere söz verdiği için 1932'de Mısır'a döner. Ancak Taha Hüseyin üniversiteden uzaklaştırılmış, Lütfi Seyyid'de bu sebeple rektörlükten ayrılmıştır. Bunun üzerine önünde başka yol kalmayınca *Risale* dergisini çıkartmaya başlar. Yirmi sene çıkan *Risale* kapandıktan sonra Zeyyat vefat edene kadar Ezher dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yapar.[31]

Yirmi sene boyunca *Risale* Zeyyat'ın bütün mesaisini işgal eder.

Özetle:

- 1907 – 1914 Fransız okulunda.

31 Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s. 21-22

- 1914 – 1922 Lisede.

- 1922 – 1929 Amerikan Üniversitesinde.

- 1929 – 1932 Irak'ta Yüksek Darülmuallimin'de öğretmenlik yapmıştır.

- 1933 – 1953 mesaisini *Risale* dergisine tahsis etmiştir.[32]

Zeyyat'a göre kendi dili dışında tek bir dili daha iyi öğrenmek, birçok dili düşük seviyede bilmekten iyidir. Fransızca onun Batıya açılan penceresi olmuş, bir süre İngilizce öğrenmeye vakit ayırsa da bunun boş bir çaba olduğu düşüncesiyle vazgeçmiştir. [33]

Zeyyat Mısır, Şam ve Bağdat'ta 'Mecmau'l-luğa' adlı dil kurumlarının üyesidir. Sözlükler heyeti, ansiklopedi heyeti ve sanat ve edebiyat yüksek üst kurulu üyelikleri vardır. Ahmed Emin'in vefatına dek başkanlığını sürdürdüğü 'Telif tercüme ve yayın heyeti' üyeliği ile terbiye ve talim bakanlığının yayınladığı 'Arap Ümmeti'nin Tarihi' adlı çalışmayı yapan heyetin üyeliğini yapmış, bu eserde ikinci ve üçüncü Abbasi dönemlerini yazmakla görevlendirmiştir. Ayrıca 1953'te devlet edebiyat ödülü almıştır.[34] Yine 1963 yılında devlet takdir ödülü almıştır. [35]

---

32 Fuat. *a.g.e.* 204
33 Fuat. *a.g.e.* 201
34 Fuat. *a.g.e.* 205; Muhammed Seyyid, *a.g.e* . s. 23
35 Beyyumi, Muhammed Receb, "Eseru'z-Zeyyat fi'l-yakazati'l-arabiyye" *el-Edîb*, sayı:5, Lübnan, 1 Mayıs 1963

Zeyyat 83 yaşında edebiyatla dolu yaşadığı hayata 12 Mayıs 1968'de gözlerini yummuştur.

إلى روحك اللطيفة العزيزة يا ولدي رجاء أقدم هذا الكتاب :

فلولاك ما أنشأت الرسالة ، ولولا الرسالة ما أنشأت هذه الفصول .

والدك الحزين إلى يوم يلقاك

أحمد حسن الزيات

Çalkantılardan uzak bir ömür süren Zeyyat, oğlu Reca'nın beş yaşında iken vefatıyla sarsılmış, *Vahyu'r-Risale* adlı eserinin ilk cildinin başına koyduğu fotoğrafın altına şu satıları yazmıştır:

"Oğlum Reca, bu kitabı latif, tatlı ruhuna takdim ediyorum. Sen olmasaydın *Risale* kurulmaz bu kitaptaki fasıllar da olmazdı.

Seninle buluşacağı güne dek hüznü devam edecek olan baban:

Ahmed Hasan Zeyyat."

D- Kişiliği

Ahmet Hasan Zeyyat'ın kişiliğiyle ilgili kendisine kulak vermek belki de en uygunudur. Çünkü kendisi hakkında yine kendisi geniş bilgiler verir, tahlillerde bulunur.

Bir makalesinde şunları söyler:

"Her insanın hayatta takip ettiği, ümidiyle başlayıp eceliyle biten bir mezhebi[36] vardır. Her bir nefesi bu yolda bir adımdır. Ömrünün her devresi bu yolun bir merhalesidir." Sonraki satırlarda gençlere ihtiyarların takip ettikleri yollara dikkat etmeleri yönünde öğüt verir ve devamında kendi karakteri hakkında şunları söyler:

"Benim hayatta mezhebimi diğerlerinden ayıran vasıf: Doğruluk ve netliktir. Bu iki vasıf sayesinde kendimi bildim bileli yöneldiğim gayeye ulaştım.

Devasa bir zenginlik yahut geniş şöhret elde etmedim. Ancak bu yolla varlıklı bir yaşama, huzurlu bir zihne ve yâd-ı cemile sahip oldum. Hakiki mutluluk para ve makamdan ziyade memnuniyet ve sükûnetin yakınında bulunur.

36 Zeyyat 'mezhep' kelimesiyle hayata bakış zihniyetini ve buna göre belirlediği davranış tarzını, takip ettiği yolu kastetmektedir. Kelimenin aslını muhafaza etmek gayesiyle kullanıldığı şekilde verdik.

Mezhebimin dosdoğru olmasına özen gösterdim. Karşıma dev bir engel çıktığında önünde uzun süre beklerdim. Bir kayayı ufaltır gibi küçük kazmamla parça parça ortadan kaldırıncaya dek kırardım. Şayet yolumdan az veya çok sağa sola saparsam onu aşar, gayeme en kısa sürede kolay bir çabayla ulaşırdım. Ama tabiatım gereği rivayet edilen şu hadis bana çok uygun düşüyordu: 'Ana caddeyi takip edin. Yan yolları bırakın'[37] Burada Yüce Peygamber (s.a.) cadde ile yolun ortasını kastediyor. Yani mutedil olmak… Küçük yollar ise caddeden ayrılan ufak yollardır. Bunlarda yoldan çıkma, sapma, haddi aşma, helake maruz kalma ihtimali vardır.

Mezhebimin net olmasına da özen gösterdim. Öyle ki zor problem karşıma çıkar, biraz ikiyüzlülük, biraz suni davranışla çözülmesi kolayken tüm bunlardan kaçınırdım. Dürüstlükle, sabırla ve sarahatle çözmeye çalışırdım. Problem çözülür, yaranın vücutta iz bıraktığı gibi gönülde iz bırakırdı. Ancak bu yara izleri izzet, özgürlük ve haysiyet barındıran ruhî bir lezzet kaynağı olmaya zaman boyunca devam edecektir.

Bu mezhebi takip etmemi ve ona bağlı kalmamı hür barışçı huyum sağlamıştır. Zira ben hayat yükünden nasibimi sırtlandığım günden beri, işimde başkalarının iradesinden bağımsız olmaya, kendi gücümle insanların yardımından müstağni kalmaya çalışıyorum. Ne elimi ne boynumu resmi memuriyetlerin boyunduruğu altına

37 Hadis kaynaklarında böyle bir hadis metnine rastlamadık.

sokmadım. Otorite sahibi ve yöneticilerin ileri gelenlerinin omuzlarına dikenli böğürtlen misali tırmanmadım. Kendi hayatî sahamda yaratılmış olma kaydı dışında her kayıttan serbest, Allah teâlanın yardımı dışında her yardımdan bağımsız hareket ettim. Böylelikle memuriyetin kötü hallerinden kurtuldum. Ne korkaklık ne riyakârlık ne yaltaklanma… Hayatım sorumluluğun noksanlarından uzak kaldı. Ne boyun eğdim ne gözümü yumdum ne zillete düştüm.

Yine şu anlayış mezhebimdir: Yaratılmışları yaratana bırakırım. Ne tenkit eder ne itiraz ederim. Perdelerin arkasındakine bakmam, duvarlara kulağımı dayamam, insanların arasına burnumu sokarak dalmam, gideceğim yere yolum açık olduğu sürece sağımda solumda yürüyenlere omuz atıp kalabalık etmem. Bu sebeple yumuşak huylu gönlüm selamette yaşadım. Kimseyle mücadeleye girmem, tartışmaya katılmam, çekişmem. Bunun şu faydası oldu: Allah beni haset azabından, düşmanlığın şerrinden korudu. İnsanlarla aramdaki münasebeti iltifat, kolaylık ve muhabbete dayalı kıldı.

Şu husus da mezhebimdendir: Biter bitmez maziyi içinde bulunduğum zamanın hesabından düşerim. Kaçırdıklarıma üzülmem. Kötülüklerden ötürü acı hissetmem. Zarar ederim, dert etmem. Sağlıklı, başarılı, emniyette olmam kârdır. Ondan düşerim. Sonra bu hiç olmamış gibi işlerimi görürüm. Arkadaşım kötülük eder kederlenmem. Kötülüğünü hayvani yönüne ve bencil-

liğine hamlederim. Tekrar iyi olursa geçmiştekinden ötürü sitem etmem. Yaptığını hatırlatmam. Saf olanı bulandırmanın, sönen alevi tutuşturmanın ne faydası var? Ancak sevdiklerimle ahbap olurum. İnsanı sevmekten aldığım tat, hayvanın kötülüğünden aldığım acıyı giderir.

Başkasını kendime tercih etme, hayattaki mezhebimde büyük öneme sahiptir. Ben dostumu, oturacağımız anda, söz sırasında, arzu beyanında kendime tercih ederim. Bazen menfaat hususunda da dostumu tercih ederim. Çünkü onu mutlu ederken, ona saadet sağlarken hissettiğim duygu gönlümde, başköşeye oturmaktan, konuşurken sözün sadece bende olmasından, irademin galip gelmesinden yahut faydayı kendime has kılmaktan daha yücedir.

Yine şunlar mezhebimdendir: Gözükmekten hoşlanmam, iddialı olmaktan nefret ederim, fuzûlîlikten kaçınırım. Ben inzivada yaşar, sessizlik içinde çalışır, orta halde giderim. Bu hasletler içinde bulunduğumuz türden bir çağda gayeye ulaşmayı engelleyebilir. Bu çağda işler yapıyormuş gibi gözükmekten, sözler slogandan, araçlar ilandan, gayeler şehvetten ibaret… Ne var ki bu saikalarla ileri atılanlar kısa sürede suni kanatlarını, ödünç motorlarını kaybederler ve oldukları yerde dururlar. Nihayet kendi ayaklarıyla yahut kendi bineklerriyle sükûnet içinde yürüyenler zillete düşmeden, yorulmadan onları geçer. Bu yüzden ne bir partiye girdim,

ne bir tribünde boy gösterdim, ne de bir gazetede gözüktüm.

Gerçi her iki Mısır devriminde vatanî cihad şerefini elde ettim. İlkinde meçhul askerdim. İdadide öğretmen iken öğrenciler için gizli bültenleri kaleme alıyordum. Diğerinde bilinen bir vatancıydım. *Risale* dergisinde muharrir olarak ulusal şuuru uyandırıyor, vatanî hissiyatı alevlendiriyordum. Bununla beraber beni bir liderin tanıdığı, yöneticinin gördüğü azdır. Kaldı ki o günlerde bir lideri tanımak yahut yöneticiyi görmek sohbet konusu temennilerden, rüyalara giren fantezilerdendi. Hâlbuki temennilerin çoğu batıl, rüyaların da çoğu vehimdir.

Estetiği, hayra yol, hakka delil kılmak da mezhebimdendir. Elbise, yemek, ev, mobilya seçerken yaptığım gibi, sanatta ve doğada da güzel olanı seçerim.

Mezhep demek gittiğin yol demektir. Şayet bu yolun kenarlarını güzellik ağaçları gölgelemiyorsa, gölgelerine çiçeklerin güzel koku meltemleri esmiyorsa, yolda gidenler yol sanatçılarının şarkılarını duymuyorsa hayat tatsızdır, mutsuzdur. Vahasız bir çöldür.

Allah'ın beni yarattığı fıtratın hidayetiyle kendime yol edindiğim mezhebimdir. Hayatımın başından beri bu yolu tuttum, hayatımın sonuna kadar da tutmaya devam edeceğim. Eğer evladıma bu yolu miras bırakma imkânım olsaydı bundan ötürü sağlığımda ve ölümüm-

den sonra mutlu olur, hem bu dünya hem öbür dünyada ondan razı olurdum."[38]

Zeyyat görüldüğü üzere bu makalesinde hayat boyu takip ettiği yolu, hadiseler karşısındaki tavrı hakkında detaylı bilgi vermiştir. Böylece Zeyyat'ın çalkantılı bir dönemde sükûnetli, gerginliklerden uzak bir hayat yaşadığını anlıyoruz.

Galiba *Risale* gibi farklı ekollere mensup değişik ideolojileri olan, hatta birbirine zıt fikirlere sahip, yazar ve edebiyatçıların birlikte makaleler yazdığı bir derginin idareciliğini de yirmi sene boyunca ancak Zeyyat'ın sükûnetine sahip birisi yürütebilirdi. Zeyyat bu tavrıyla adeta karşı fikre tahammül etme dersi vermiş, bir arada yaşama kültürünün en önemli örneğini sunmuştur.

Zeyyat'ın söylediklerini tasdik eden bir hadise şudur: Taha Hüseyin, Tevfik Hakim'le arasında cereyan eden bir münakaşa vesilesiyle Zeyyat'a kızıp, kendi gazetesi "el-Vadi" de ağır bir tenkit yönelttiğinde Zeyyat serin kanlı ifadelerle, kadim dostluklarını hatırlatarak Taha Hüseyin'e şöyle cevap vermiştir: "Eğer gazeteciliğin doğası aramızdaki sevgiye ilişmeyi gerektiriyorsa dua et hem sen hem ben bu meslekten çıkalım da ona ihtiyacımız kalmasın" .[39]

Diğer bir makalesinde yine kendinden şöyle bahseder: "Çekişmeye girmek, tartışmak huyum değildir.

38 Ahmet Hasan Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, IV/118-119
39 Zeyyat, *er-Risale,* Yıl: 1934, sayı 53

Maalesef çekişme hala edebiyatımızda bir tür serbest güreş mahiyetindedir. Hileyle de olsa güreşçinin karşıdakini tuş etme vesilesi. Gayesi haksızlıkla da olsa galip gelmek… Ben hayatımın sakin düz akan bir dere misali sürmesini tercih ediyorum. Ne önüne bir şelale çıkıp onu köpürtsün, ne bir kaya çıkıp yolunu büksün. Bu sebeple zaman zaman *Risale*'de ve başka yerlerde yazarlar arasında edebî kavgalar çıkar, ben ne dilimle ne kalemimle iştirak etmezdim."[40]

Zeyyat'ın bu sözlerine şunun delil olabileceği düşüncesindeyiz: Enver Cündi'nin o döneme ait edebî tartışmaları derlediği *el-Müsacelat ve'l-me'âriki'l-edebiyye* adlı kitabında Zeyyat'ın adı sadece tek sert bir tartışmaya karışmıştır. *Belagat savunması* ile ilgili Aişe Bintü'ş-şati'in eleştirilerine Zeyyat, karakterine muhalif bir sertlikle cevap vermiştir. Cevabından Bintü'ş-şati'in yeterli yetkinliğe sahip olmadığını düşündüğünden bu tavrı takındığı anlaşılmaktadır.[41] Zeyyat'ın başka sert denilebilecek bir kalem kavgasına katıldığına rastlamadık.

E- Dünya Görüşü

Zeyyat herhangi bir ekolden, ideolojiden uzak kendine has fikrî yapıya ve dünya görüşüne sahiptir.

İslâmiyeti güç dini gören Zeyyat[42] İslamî anlayışın

40 Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, IV/120

41 Bkz. Enver Cündi, *el-Müsacelat ve'l-meâriki'l-edebiyye*, s. 138-144 ikinci baskı, Kahire 2008.

42 Bkz. Zeyyat *Fi davi'r-Risale divanun mine'l-edebî ve't-tarih*, s.78, Mektebetü nahadati Mısır bi'l-ficale, Kahire, 1963

toplumda hâkim olması ve Müslümanların birliği fikrine taraftarlık manasında İslamcıdır.[43] Ancak cemaat, parti vb. bir İslamcı teşekküle katılmış değildir. Örneğin İhvan-ı müslimin o dönem için gayet güçlü bir İslamcı teşekküldür. Fakat Zeyyat'ın organik bağ bir tarafa Hasan el- Benna'nın vefatında dahi bu yapıya yahut liderine dair bir yazı yazdığına rastlamadık. Her ne kadar dergisinin Hasan el-Benna ile aynı yolda gittiğini söylese de[44] enteresan bir şekilde bu ifade ve İhvan hakkında yazdığı sitayişkâr makaleler Benna'nın vefatından neredeyse üç dört sene sonra yazılmıştır.[45]

Zeyyat Arap milliyetçiliğini ve birliğini savunur.[46] Ama o tipik bir Arap miliyetçisi yahut ideoloğu da değildir.

Hem İhvan-ı müslimin'in önemli isimlerinden Seyyid Kutup hem Arap kavmiyetçilerinin ideoloğu Satı' el-Husri *Risale'de* öteden beri yazılar yazmıştır. Ama Zeyyat'ı bu fikrî yapılarla doğrudan irtibatlandırmak zordur.

Bunu şöyle açıklayabiliriz. Zeyyat çapında bir edebiyatçının bir teşekkül yahut ideoloji çerçevesine sığması zordur. Fikren destek verse de teşekküllere mensup ol-

43 Bkz. Zeyyat, *er-Risale,* 730. ve 980. sayılarda başmakaleler; Zeyyat *Fi davi'r-Risale*, s. 82

44 Bkz. Zeyyat, "Hasan el-Benna" *er-Risale,* sayı: 1023, tarih: 09-02-1953

45 Bkz. Zeyyat'ın *er-Risale*'de 1952-53 yılındaki baş makaleleri., 966., 978., 1023. sayılar

46 Bkz. Zeyyat'ın *er-Risale*'nin 18., 600., 601. sayıları başmakaleleri

mamıştır. Hizipler yahut gruplarla organik bağ sınırlayıcıdır. Zeyyat'ın birçok edebiyatçı gibi kendisine bu tür bir sınır çizdiğini yazdıklarında görülmemektedir.

E- Yazı Üslubu

Zeyyat yaşadığı çağda, seçkin üsluba sahip kimine göre üç kimine göre dört büyük edebiyatçının en önde gelenidir.[47]

Zeyyat'ın kendisi hakkında bilgi verirken sakin bir insan diye tavsif ettiğini, kalem kavgalarına katılmadığını belirtmiştik. Anlaşılan bu sükûnet hâli ikili ilişkilerinde söz konusudur. Ancak bilhassa umuma dair konularda yazdığı makalelerinde tam bir mücadele insanıdır. Mesela *er-Risale'nin* XVIII. sayısında "Firavuncular ve Araplar." başlıklı makalesinde Mısır'ın Firavun dönemiyle irtibatına vurgu yapanlara «Yavaş olun. Mücadele neşvesiyle hakka saldırmayın" diyerek bu iddiada bulunanların aslında tartışmanın insana verdiği zevkle hareket ettiklerini, fikrî bir sâikle söz söylemediklerini ifade etmektedir. Bu tür sert çıkışlarına başka konularda da şahit olmak mümkündür. Mesela Mısır kraliyet ailesinden bir prensin başşehirde atçılık kulübüne çiftçilerin girmemesi için günlük bir gazetede yayınlattığı yazıya gayet sert cevap vermiştir. Prense Mısırlıların tümünün

47 Diğerleri şunlardır: Taha Hüseyin ve Mahmud Abbas el-Akkad. Bkz. Alûsî, Cemalüddin, *Edebü'z-Zeyyat fi'l-Irak*, Mektebetü'l-müsenna, Irak, 1971, s.5. Kimisi dördüncü olarak Mustafa Sadık er-Rafii'yi de zikreder. Bkz. Azzavi, Nimet Rahim, *Ahmed Hasan ez-Zeyyat kâtiben ve nakiden*, Kahire 1986. s. 56

aynı sınıftan olduğunu hatırlatarak "senin mensup olduğun sınıfın bize üstünlüğü şudur: senin elinde kırbaç vardır. Bizim elimizde balta vardır»[48]

Zeyyat üslubunun bariz vasfı olarak izdivacı[49] kullansa da bu uğurda sırf lafzı için kelime kullanmaz. Buradan hareketle Zeyyat'ın lafızcılığa düşmemekle beraber Arapçaya gayet hâkim bir yazar olduğu söylenir.[50]

Diğer bir ifadeyle Zeyyat, manaya katkısı bulunmayan lafızları izdivacın gereği diye kullanmaz. Ama dili o kadar sağlam kullanır ki izdivac cümlelerinde tabii ortaya çıkar.

Bunu fark eden meşhur Iraklı gazeteci Rufael Bati (1956)[51] *el-Bilad* adlı gazetede Zeyyat'ın makalelerinde, silinmesi halinde mana bütünlüğünü bozmayacak bir lafız bulana ödül vaat eder.[52]

Buna göre Zeyyat hakkında şu hükmü verebiliriz: Küçüklükten beri gelen edebiyat aşkıyla elde ettiği birikimi sayesinde Zeyyat, zorlanmadan yazan bir edebiyatçıdır. Dile hâkimiyetinin kaynağı da bu birikimidir.

Her ne kadar takriz mahiyetinde olsa da *Vahyü'r-Ri-*

48 Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, II,55

49 Arapçada ardı ardına gelen cümlelerin uzunluk ve ses açısından uyumlu olmasıdır. İlk cümledeki her kelimenin ikinci cümlede uyumlu olduğu bir kelime bulunur. Bkz. Kalkeşendî, Ahmed (821 h.) *Subhu'l-a'şâ fi sina'ati'l-inşa*, II, 305, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut

50 Bkz. Azzavi, *a.g.e.*, s. 58

51 Zirikli, Hayreddin, *el-Alam*, III,35

52 Bkz. Azzavi, *a.g.e.*, s. 59

*sale'*nin ilk cildinin sonunda Zeyyat'ın üslubuna dair meşhur kimselerin mühim tahlilleri vardır.

Ezher Şeyhi Mustafa Merâğî[53] (1945) Zeyyat'ın makalelerinde, eliyle dokunmuşçasına gönüllerde saklı olanları maharetle ortaya koyduğunu söyler. İşlediği konularda titiz, üslubunun sağlam olduğunu, Arap edebiyatının eski ustalarının yolundan taklide düşmeden gittiğini belirtir.[54]

Halil Mutran[55], Zeyyat'ın fasih Arapçayı kullandığını vurgulayarak samimi bir tarzda mükemmel bir üslupla yazdığını söyler.[56]

Abbas Mahmud el-Akkad, Zeyyat'ın makalelerinin "Üslup insanın kendisidir" sözünü tasdik ettiğini, Zeyyat'ın üslubunda: Düzgünlük, mahcubiyet ve sağlamlık olduğunu ifade eder. Bu vasıfların şahıs olarak Zeyyat'ta bulunduğuna işaret eder. Ona "Sen üslubun, üslubun da sensin" diyerek Zeyyat'ın üslubuyla aynîleştiğine dair kanaatini ortaya koyar.[57]

Meşhur öykü yazarı Tevfik el-Hakîm Zeyyat'ı "üslubu yüce", "ifadeleri beliğ" ve "hayal ufku geniş" diye tavsif eder. Makaleleri hakkında "topluma dair olgun ve derin çalışmalar, ahlaki ve psikolojik gelişmelerin maharetli tasviri, edebiyat ve hayata dair isabetli işaretler ve

53 Zirikli *el-'Alam*, VII, 103
54 Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, I, 490
55 Zirikli, *a.g.e.*, II, 320
56 Zeyyat, *a.g.e.*, I. 491
57 Zeyyat, *a.g.e.*, I. 492

başarılı hamleler" nitelemelerinde bulunur.[58]

Zeki Mübarek[59] Zeyyat'ın fikriyle Doğunun ruhunu Batının aklını görebildiğini söyler. Bunu Allah'ın kendisine bağışlamış olduğu, Arap belagatinin sırlarına ve Fransız kültürüne vukuf sayesinde başardığını söyler. Zeyyat varlığı hisseden, toplumun sıkıntılarından muzdarip ıslahatçı bir yazardır. Onun yazıları üst seviye kategorisindedir.[60]

Mahmut Muhammed Şakir, Zeyyat'ın lafızlarının veciz ve hikmetli olduğuna işaret eder. Üslubunun sırrı, az fakat ruha ağır ağır nüfuz eden sözlerinde saklıdır.[61] Zeyyat'ın üslubunun iki unsurdan ötürü mükemmel olduğu da söylenmiştir: Asalet ve samimiyet.[62]

Zeyyat'ın üslubuna dair fikir beyan başka yazarların da yaklaşık müsbet görüşlere sahip olduğuna tanık olmak mümkündür.[63]

Zeyyat, realist olması gereken makale üslubunun "makame" türündeki eserlere benzediği ve okuyucu bıktırdığı yönünde tenkit edilmiş,[64] ancak bu tenkit kabul görmemiştir.[65]

---

58 Zeyyat, *a.g.e.*, I. 493
59 Zirikli, *el-'Alam*, III, 47
60 Zeyyat, *a.g.e.*, I. 494
61 Zeyyat, *a.g.e.*, I. 498
62 Bkz. Azzavi, *a.g.e.*, s. 59
63 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 498-504
64 Mendur, Muhammed, *Fi'l-mizâni'l-cedid*, s.19-20, Nahdatu Mısır, Kahire 2004
65 Bkz. Azzavi, *Ahmed Hasan ez-Zeyyat kâtiben ve nakiden*, s.

59; Hicab, Muhammed Nebih, *Ahmet Hasan ez-Zeyyat sahübu'r-Risale*, s. 63, ed-Darü'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, Kahire 1998

İKİNCİ BÖLÜM

A- Edebiyata dair görüş ve tenkitleri

Ahmet Hasan Zeyyat çocukluğundan beri edebiyat aşığıdır. Üniversite'de Edebiyat tahsilinden önce de farklı hocaların edebiyat derslerine yıllarca devam etmiştir. Ayrıca üniversitede oryantalistlerden ders almış, Fransızcayı edebî eserleri tercüme edecek kadar iyi öğrenmiş, Fransa'ya giderek hukuk tahsilini tamamlamıştır. Tüm bu vesilelerle Arap edebiyatına vukufu yanında, Batıyı ve Batı edebiyatını da iyi tanımıştır. Kısaca o sağlam Batı edebiyatı altyapısına sahip, Batı kültürüne vakıf bir Arap edebiyatçısıdır.

Zeyyat'ın Arap edebiyatı ile ilgili görüş ve değerlendirmelerini incelerken bu husus göz önünde tutulmalıdır.

Mustafa Sadık Rafiî, Mahmut Abbas Akkad, Taha Hüseyin ile birlikte adı anılan bir edebiyatçıdır.

Edebiyat hususunda görüşlerini edebiyatla ilgili konferans ve makalelerini bir araya getirdiği *Fi usuli'l-edeb* adlı kapsamlı eserinde derli toplu olarak ortaya koyan Zeyyat'ın, edebî yazı üslubu ve diğer bazı edebî mevzu-

lara dair görüşlerini de *Difaun ani'l-belağa* adlı eserinde bulmak mümkündür. Yine makalelerini topladığı *Vahyu'r-Risale* adlı eserinde edebiyata dair fikir ve tenkitlerine bulunmaktadır. Edebiyat tarihini anlattığı eseri daha ziyade okul kitabı vasfı taşıdığından gerek seviye gerek değerlendirme yapma açısından diğerlerinin seviyesinde değildir. Ancak bu eserinde de edebiyata ve edebiyatçılara dair eleştirel değerlendirmeler mevcuttur.

Fi usuli'l-edeb adlı eserindeki konferansların ilkinde Zeyyat edebiyatı insanın fıtratıyla ilişkilendirir. Hem fert hem toplumla irtibatını açıklar. Zeyyat'a göre edebiyat inceleme ve tarihini bilme açısından uzmanların ihtisasına münhasır değildir. Çünkü edebiyat her insanın ruhi bir parçası, her kalpteki ilahi bir meşaledir. Herkes hekim, mühendis, filozof, öğretmen, zanaatkâr olmak istemez; ama daha makul ve daha fasîh konuşan biri olmak ister. İnsan bilmediği bir şey hususunda bilgisizlikle vasıflandırıldığında kızmaz, ama yersiz söz söylediği yönünde bir ithama karşı öfkelenir. Edebiyat halkların durumunun ölçülerinden birisidir. Edebî mahsuller sayıca çok ve gayeleri yüksek ise bu, o toplumun ruh yüceliğine, latif hissiyatına, asil duygularına ve kuvvetli insaniyetine işaret etmektedir.

Allah'ın (c.c.) mesajları yaratılmışlara edebiyat diliyle aktarılmıştır.[66]

Zeyyat bu yaklaşımıyla edebiyatı belli kesimin ilgi

66 Ahmet Hasan Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 3, Kahire 1952

alanı olmaktan çıkarıp, genele teşmil etmektedir. Zaten makalelerinden aktaracağımız görüşlerinde de görüleceği üzere edebiyatın insanların dertlerini dillendirmeyen, herkese hitap etmeyen, elit bir zümrenin ürünlerinden ibaret faaliyetler şeklinde kalmasına kesinlikle karşı olduğu anlaşılmaktadır. Makbul olan, edebiyatçının herkese hitap edecek şekilde ürün vermesidir. Edebiyat tıp, felsefe vb. ilim ve disiplinlerin ötesinde herkesin dâhil olduğu geniş bir alandır. Bu kapsayıcılığı Zeyyat edebiyatı fıtratla irtibatlandırarak temellendirmeye çalışmaktadır.

Ayrıca Zeyyat "Arap edebiyatı Araplar için maziyle iftihar vesilesi, kültür ve zihniyetin varlık sebebidir"[67] demektedir.

Arap kültürü ve Arap zihniyeti varlığını Arap edebiyatına borçlu olduğuna göre Arapları birbirine bağlayan, birleştirici unsur edebiyattır.

Edebiyatın ferdi ve toplumsal çerçevesini bu şekilde çizdikten sonra 'Edeb' kelimesinin tarifi üzerinde durmaktadır.

1- Edebiyatın Tanımı

Arapça'da 'edeb' kelimesiyle ifade edilen edebiyatın sözlük manasını analiz ederken kelimenin kökenine inen Zeyyat 'edeb' kelimesinin Cahiliyye döneminde güzel âdet, yüce ahlak, nefsin terbiyesi ve kişinin ec-

67 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 5

dattan gelen faziletleri öğrenmesi gibi manalarda kullanıldığını belirtir. Dilciler 'edeb'in davet manasından türediğini söyler. Çünkü 'edeb' insanları fazilete çağırmakta, çirkinliklerden sakındırmaktadır. Zeyyat'a göre bu zorlama olduğu açık hatalı bir gerekçelendirmedir. Konuyla ilgili değişik görüşleri aktarır ve tahmine dayalı olduklarını söyleyerek kendisi de kelimenin kökenini tahmin gayretlerine katkıda bulunur. Sümer dilinde 'edeb' kelimesinin insan demek olduğunu, üstün beşerî meziyetlerde kemale ulaşmış 'insan' kastedilerek kelimenin buradan türemiş olabileceğini söyler. Bunu da değişik görüşlerle temellendirir.[68]

'Edeb' kelimesinin Zeyyat'ın bahsettiği kökten türediği yönündeki iddiasına klasik sözlüklerden dayanak bulamadık. Hatta Zeyyat'ın telif heyetinde yer aldığı *el-Mu'cemu'l-vasit* adlı sözlükte de buna dair bir bilgi mevcut değildir.

Zeyyat kelimenin zamanla gelişerek yeni manalar kazandığını söyleyerek şunları zikreder: Üçüncü asırda yaşamış olan Câhız Nebevi Sünnet için bu lafzı kullanmıştır. Cahız *'el-Hayvan'* adlı kitabında "Resul'ün (a.s.) edebî, Allah Resulünün âdabı" ifadelerini kullanır. Üçüncü asrın sonlarında bir ilmi öğrenmede veya bir mesleği icra etmede takip edilmesi gereken yöntemi ifade etmek için kullanılmıştır. Mesela dersin adabı derken öğretme-öğrenme yöntemi kastedilmiştir. Yine müridin

68 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 9

adabı, tasavvuf basamaklarında yükselme metodudur. Hatta edep görev ile eş anlamlı kullanılmıştır. Mesela İmam Gazali erkeğin hanımıyla adâbı, babanın çocuklarıyla adâbı, yöneticinin reâya ile adâbı derken kelimeyi bu manada kullanmıştır. Hicretin üçüncü asrında artan zenginlikle giyim ve yemekte estetik, konuşmada ustalık için 'edep' kelimesi kullanılmıştır.

Bahsi geçen ilk üç mananın üçüncüsünden -şer'î olmayan bilgilerin öğrenilmesi- ikinci asrın ortalarından itibaren tercüme edilen tüm ilimlere, Arapçaya aktarılan oyunlara ve sanatlara ‹edeb' denilmiştir. Hasan b. Sehl (236) «on tür adab vardır» dedikten sonra şiir, at binicilik yanında ud çalma, satranç oynama gibi hususları zikreder. Cahız da bir risalesinde matematik ilimleri ve doğa ilimlerinin bir kısmını edeb adı altında zikreder. Dördüncü asrın ortalarında Basra'da kaleme alınmış İhvan-ı Safa risalelerinde riyazî ilimlere ‹adab' ilmi denilerek okuma-yazma, dil ve nahv, hesap, şiir ve aruz, fal vb., büyü ve kimya vb., meslek ve zanaat, ticaret ve tarım, siyer ve tarih 'adâb' adı altında zikredilmiştir.

Ancak bu çağdan sonra edeb kelimesinin bu geniş mânâ çerçevesi daralmış, Arapça dil ilimleri için kullanılır hale gelmiştir. Beşinci asrın sonlarına kadar kimse bu ilimleri belirlememiştir. Bağdat'ta Nizamiye medresesi kurulunca ve edeb ders olarak okutulunca bu ifade sekiz ilim için kullanılmıştır: Nahv, dil, sarf, aruz, kafiye, şiir sanatı, Arapların yaşadıkları tarihi olaylar ve nesepleri.

Zemahşerî (538) edeb ilimlerini, Arap kelamında söz ve yazıda bozuk ifadeden korunma şeklinde tarif etmiştir. Bahsi geçen sekiz ilme meâni, beyan, imla' ve inşa'yı ekleyerek on ikiye çıkarmıştır.[69] Bu taksimat modern çağa kadar devam etmiştir.[70]

Kelimenin tarihi gelişimi ile ilgili bu bilgileri Zeyyat, hocası Carlo Alfons Nallino'dan dinlediği konferanslardan aktardığını bildirmektedir. Nallino'nun (1938) Kahire Üniversitesinde 1910-11'de edebiyata dair verdiği bu konferansları *'Beni Ümeyye dönemine kadar Arap Edebiyatı Tarihi'* başlığıyla ve Taha Hüseyin'in takdimiyle (Darü'l-meârif, Kahire 1954) neşredilmiş, Fransızcaya da çevrilmiştir.[71] Buna göre Zeyyat 1910'da Nallino'dan işittiği bilgileri yaklaşık yirmi sene sonra Irak'ta verdiği konferansında aktarmaktadır.

Zeyyat zamanımızda artık hayat kafilesinin idaresinin Şarktan Garba geçtiğini düşünmektedir. Doğu milletleri, dünkü öğrencilerinin kendilerine hocalık etmelerini kabullenmiştir. İlmi, edebiyatı, sanatı ve medeniyeti onlardan tercüme, öğrencilik ve yolculuklar aracılığıyla almışlardır. Arapça iktibaslarla, örnek almalarla, tercümelerle canlanıp gelişmeye başlamıştır.[72]

---

69 Bu dallar Osmanlı medreselerinde 'on iki ilim' diye şöhret bulmuştur.

70 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 9

71 Aynı bilgilerin Nallino'nun bu kitabından aktarıldığını görmek mümkündür. Bkz. Çağrıcı, Mustafa , "Edeb", *DİA*., X,412-413 İstanbul 1994

72 Zeyyat, *a.g.e.,* s.10

Zeyyat devamında şuna dikkat çeker: "Edeb" lafzının anlamları tarih içinde gelişmiştir. Son asırlarda Avrupa edebiyatındaki "Litterature" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. Beyrut'ta 1876'da neşretmeye başladığı *Dâiretü'l-meârif* adlı eserinde bu şekilde kelimeye karşılık bulan kişi Butros Büstanîdir. Literatür kelimesinin batılılarda genel ve özel olmak üzere iki manası vardır: Genel manası şudur: Bir dilde yazılmış olan bütün bilimsel araştırmalar ve edebî türler. Bilginlerin, yazarların, şairlerin bütün ürettiklerini kapsar. Özel manası ise şudur: Zarif bir kompozisyon üslubuyla vicdanda gizli olan, duygularda tutuşan ve zihne gelenleri -bunu sağlayacak kaideleri bilerek- ifade etmektir. Bugün "edeb" lafzı bu iki manayı ifade eden bir terim olmuş, edebiyat tarihi de tabii olarak bu özel ve genel manalara uygun bir anlam kazanmıştır.[73]

Zeyyat bu iki çerçevede edebiyat tarihini tanımlar. Özel manasıyla edebiyat tarihi dilin durumunu, o dili kullananların farklı çağlarda ürettiği belîg nazım ve nesir eserlerini, bu eserlerin uğradığı değer kazanıp kaybetme, kaybolma gibi durumlarını inceleyen bilimdir. Söz ve yazı erbâbının biyografisi, telif ettiklerini tenkit, fikir, sanat ve üslup vasıtasıyla birbirlerini etkilemeleri gibi hususları ele alır. Genel manasıyla edebiyat tarihi ise bir duyguyu, bir düşünceyi, bir ilim yahut sanatı öğretmeyi veya bir hadiseyi yahut vakıayı ölümsüzleştir-

73 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s.11

meyi ifade etmek üzere, kitaplarda yazılan, sahifelere kaydedilen, taşlara nakşedilenleri kronolojiye uyarak nitelemektir. Buna göre âlimlerin, hikâyecilerin, müelliflerin önde gelenleri bu çerçevede zikredilir. Uğraştıkları sanatta mezhep ve meşrepleri, hangi mevkide bulundukları açıklanır. Böylece tüm bilimlerin ileri olma veya geri kalma durumları ortaya çıkar. [74]

Görüldüğü üzere Ahmet Hasan Zeyyat gayet geniş, detaylı ve kesin bilgilerle edebiyatı ve edebiyat tarihini tarif etmiştir. Edeb kelimesinin kapsamının nasıl önce genişlediğini daha sonra daraldığını anlatmış, son olarak da batıda tedavüldeki bir kelimenin karşılığı olarak kullanılışını aktarmıştır. Bu haliyle de iki mânâ için kullanılan edebiyatın, 'tarih' kelimesine izafet edildiğine neleri kapsadığını teknik olarak belirtmiştir.

Zeyyat dar manasıyla "Literature" kelimesinin karşılığı olarak "edeb"i: "Zarif bir inşa (kompozisyon) üslubuyla vicdanda gizli olan, duygularda tutuşan ve zihne gelenleri -bunu sağlayacak kaideleri bilerek- ifade etmektir" şeklinde tarif ederken liseler için yazdığı *Arap Edebiyat Tarihi* adlı kitabının mukaddimesinde 'edebü'l-lüğa' lafzını şöyle tanımlar: "Nefsi terbiye eden, hissiyatı geliştiren, dili kültürlü kılan, ince hayallerin tasavvuru ile ince manaların tasvirini içeren, şair ve yazarlardan nakledilmiş güzel sözlerdir." [75]

74 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 12
75 Zeyyat, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, s.7

İlk tarifte ‹edeb' zihne gelenleri belli çerçevede ifade etmek diye anlatılmış, ikincisinde şair ve yazarların sözleri olduğu belirtilmiştir. İki tarifi «Şairin ve yazarın ifade etmesi» diye bir kayıtla anlarsak bu noktada iki tarif arasında pek fark olmaz. Ancak tariflerin unsurları farklıdır.

Zeyyat ilk tarife göre şu vasıfların "edeb"de olması gerektiğini düşünmektedir:

- İnşa (Kompoze) zarafeti.

- Vicdanda, hissiyatta yahut zihinde var olanlardan ibaret olması…

- İfadeleri kaideleri bilenlerin söylemesi…

İkinci tarifte ise "edeb"de şu vasıflar olmalıdır:

- Şair veya yazarların söylemesi...

- Güzel olma...

- İnce hayallerin tasavvuruyla ince manaların tasvirini içermesi.

- Nefsi terbiye etme, hissiyatı geliştirme ve dile kültür kazandırma...

Birinci tarif Irak'ta verdiği konferansı esnasındaki şifahi bilgidir. İkinci tarif ise lise seviyesindeki öğrenciler düşünülerek yazılmıştır. İki tarif arasında değişiklik sebebi muhtemelen muhataplarının farklı olmasıdır. Ancak ikisinde de "edeb"in vasıfları arasında paralellik

gözlenebilir. Mesela "inşa zarafeti" ile "güzellik", "İfadeleri kaideleri bilenlerin söylemesi" ile " Şair veya yazarların söylemesi", "Vicdanda, hissiyatta yahut zihinde var olanlardan ibaret olması" ile "İnce hayallerin tasavvuruyla ince manaların tasvirini içermesi" arasında benzerlik irtibatı kurulabilir.

Zeyyat'ın, "edeb" kelimesinin kökenine dair görüşü yaygınlaşmasa da terim manasına getirdiği iki tarifte itiraza medar bir unsur görülmemektedir. Yine de mukayese için biri eski diğeri yeni iki tarifi hatırlatmak yerinde olacaktır.

İbn Haldun "edeb"i şöyle tarif eder: "Arapların şiirlerini ve yaşadıkları olayların rivayetlerini ezberlemek, her ilimden bir parça öğrenmek."[76]

Şevki Dayf'ın tarifi ise şöyledir: «Nesir yahut şiir formunda okuyucuların ve dinleyicilerin duygularını etkileme gayesiyle sarf edilen belagatli, inşaî söz."[77]

İbn Haldun'un tarifindeki ilk cümleyle, Zeyyat'ın ikinci tarifi farklılıklara rağmen benzeşmektedir. Zeyyat'ın kapsamlı tarifi ise İbn Haldun'un "her ilimden bir parça öğrenmek" cümlesini hatırlatmaktadır. Şevki Dayf ise "edeb" tarifinde belagat ilminden mülhem okuyucu ve dinleyiciyi etkilemeyi esas kabul etmektedir.

---

76 İbn Haldun *el-Mukaddime* II,721, ed-Daru't-Tunusiyye li'nneşr, 1984, Tunus

77 Dayf, Şevki, *Tarihu'l-edebi'l-arabi, el-asru'l-cahili*, I,7, XXIV. baskı, Darü'l-meârif, Kahire, 2003

2- Edebiyat Tarihi

Zeyyat "Edebiyat tarihi" tanımına, 'edeb' kelimesinin kavram çerçevesini çizerken yaptığı gibi iki ayrı tarif getirmemiştir. Hem *Fi usuli'l-edeb* hem *Tarihu'l-edebi'l-'Arabi* adlı eserlerinde şu ortak tarifi vermektedir:

"Dilin durumunu, o dili kullananların farklı çağlarda ürettiği belagatli nazım ve nesir eserlerini, bu eserlerin uğradığı değer kazanıp kaybetme ve kaybolma gibi durumları inceleyen bilimdir. Söz ve yazı erbâbının biyografisi, eserlerini tenkit, fikir, sanat ve üslup vasıtasıyla karşılıklı etkileşimlerini tespit gibi hususları ele alır."78

Tanıma göre edebiyat tarihi şu hususları inceler:

- Dilin durumu.
- Belagatli nazım ve nesir ürünleri.
- Nazım ve nesir ürünlerinin zaman içinde varlığını sürdürüp sürdüremediği, sürdürdüyse ne seviyede değer kazandığı ve kaybettiği.
- Sözlü ve yazılı edebî eser müelliflerinin biyografileri.
- Birbirlerine fikir, meslek ve üslup açılarından etkileri.

Arap edebiyat tarihi sahasında müstakil bir ders kitabı yazan Zeyyat, bu kitapta didaktik bir üslupla ders müfredatı çerçevesinde kalarak edebî ve tarihî bilgiler

78 Zeyyat, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, s.7; *Fi usuli'l-edeb*, s.11

vermiştir. Doğrusu lise seviyesindeki öğrenciler için hazırlanan bir kitabın başka türlü olması da düşünülemezdi.

Fakat diğer eserlerine baktığımızda Zeyyat'ın Arap Edebiyat tarihine çok ciddi eleştirler yönelttiğini görmekteyiz. Zeyyat'ın *Fi usuli'l-edeb* adlı eserinde ilk tenkidi, edebiyat tarihini yazma hususunda Arapların geri kaldığı iddiasıdır. Bunun sebeplerini tahlil sadedinde. Arapların edebiyat tarihini yazmada iyi bir seviyeye ulaşamayışlarını esas itibariyle genel "Tarih Bilimi"nde Arapların geri kalmışlıklarına bağlar.[79]

Tarih kitaplarının yöntemlerinden hareketle genel tarih bilimindeki gecikmişliğin edebiyat tarihindeki ilerlemeyi engellediğini ispatlamaya çalışır. Bu meyanda anılan kitapların telif tarzlarını analiz eder.

Zeyyat sadece hadiseleri belli bir sıralamayla naklet-menin gerçek manada tarih ilmi olmadığını düşünmektedir. Ona göre "Genel Tarih İlmi" belgelere dayanan, eleştirel metodu esas alan bir anlayışın ürünü olmalıdır. Arapların söz konusu ilimde geri kalışları işte bu anlayıştan mahrumiyetlerinin neticesidir.[80]

Edebiyat tarihi için şu bilgileri verir: "Edebiyat tarihi her iki manasıyla yeni doğmuş bir ilimdir. İtalyalılar XVIII. yy. da bu ilmi vaz' etmiş, daha sonra tarih, sosyoloji, psikoloji, siyaset ve ekonomi bilimlerinin gelişme-

79 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 14
80 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 14

siyle beraber gelişmiştir."[81] İki mânâ, edebiyatın tariflerini naklederken zikrettiğimiz iki anlamıdır.

Zeyyat için Batı'nın XVIII. Yy. da bu bilimi keşfetmesi şaşırtıcı değildir. Batı zaten her sahadaki varlığını o tarihlerde göstermeye başlamıştır. Zeyyat'ı tabir caiz ise üzen husus, bilim ışığının doğduğu, ilim ve edebiyat geleneğinin yayıldığı yer olan doğunun ve bilhassa nahv ilminden felsefeyi, sade tevhit inancından kıyaslar içeren mantığı ve kurallar içeren diyalektiği üreten Arapların edebiyat tarihini bilmemesidir.[82]

Edebiyat tarihini, Tarih bilimi bağlamında ele alan Zeyyat Arapların Tarih ilmine katkılarını yok saymanın hatalı olacağının farkındadır. "Özel Tarih" ve "Genel Tarih" diye bir ayrım yaparak Arapların Tarih anlayışını tenkit eder. "Özel Tarih" ile bireylerin tarihini, "Genel Tarih" ile kronolojik sıraya göre siyasi hadiselerin aktarılmasını kastettiği anlaşılmaktadır. "Özel Tarih" yani biyografi sahasında Arapların çok ilerlediğini hatta diğer toplumlardan temayüz ettiklerini birkaç kere vurgulayarak kaydeder.[83] Bu savını alanın kitaplarını tahlil ederek temellendirir: "Araplar bu sahada kitapları genel ve özel diye ayırmışlardır. Genel kitaplar, vatanları, dönemleri ve bilimleri farklı olan kabiliyetli, bilgili kimselerin biyografilerini verir. Ya isimlere ya da soy (nesep) isimlerine göre tertip edilmiştir. İsimlere göre tertip,

81 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 12
82 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 12
83 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 12-13

İbn Hallikân'ın (681/1282) *Vefatü'l-a'yan*, İbn Şakir Kütübî'nin (764/1363) *Fevatü'l-vefeyat* ve Salahaddin Safedi'nin (764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyat* adlı eserlerinde takip ettikleri metottur. Soy isimlerine göre tertip, Abdülkerim Sem'ânî'nin (562/1166) *el-Ensâb* kitabındaki metodudur. Bu kitaplar Şemseddin Zehebî'nin (748/1348) ve İbn Kesir'in (774/1373) yaptığı gibi vefat zamanlarına göre de tertip edilebiliyordu. Özel kitapların ise farklı türleri vardır. Bir kısım kitaplar, tüm çağlarda belli bir ilim veya sanatta meşhur kimselerle ilgilidir. Suyuti'nin (911/1505) *Buğyetü'l-vuât,* Yakut Hamevi'nin (626/1229) *Mu'cemü'l-üdeba,* İbnü'l-Kıftî'nin (646/1248) *Tarihu'l-Hukka* adlı kitapları böyledir. Bu kitaplar alfabetik sırayla hazırlanmıştır. Enbarî'nin (577/1181) *Nüzhetü'l-elibba fi tabakati'l-üdeba* kitabı çağlara göre tertip edilmiştir. Bu muhaddisler, müfessirler ve fakihlerle ilgili tabakat kitaplarında yaygın olan sıralamadır. *El-Eğani'*nin müellifinin (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, 356/967) yaptığı gibi kimi zaman kitapta belli bir sıralamaya uyulmaz. Kimi kitaplar belli bir asırda belli bir türde meşhur olanlarla ilgili yazılmıştır. Seâlibî'nin (429/1038) *Yetimetü'd-dehr*, Baharzi'nin[84] (467/1075) *Dümyetü'l-kasr,* İmadeddin İsfahani'nin[85] (597/1201) *Haridetü'l-kasr* adlı kitapları

84 Seâlibi'nin *Yetimetü'd-dehr* adlı eserine *Dümyetü'l-kasr* başlıklı bir zeyl yazan edebiyatçı. Bkz. Talu, Mehmet, "BÂHARZÎ, Ali b. Hasan " *D.İ.A.* IV/474, İstanbul 1991

85 *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü Ehli'l-Asr* isimli XII. Yy. şiir antolojisi müellifi. Bkz. Şeşen, Ramazan "İMÂDÜDDİN el-İSFAHÂNÎ " *D.İ.A.* XXII/174-176, İstanbul, 2000

böyledir. Bu türde alışılmış olan biyografilerin ülkelere göre sıralanmasıdır. Kimisi belli bir türde ilerleyenlerle ilgilidir. Feth b. Hakan'ın[86] (529/1135) *Kalaidu'l-'ikyan* ve İbn Katta' Sıkıllî'nin (515/ 1121) *ed-Dürretü'l-hatira fi şuarai ehli'l-cezire* adlı kitapları gibi. Kimi kitaplar ise belli bir bölgede yahut şehirde meşhur olanlarla ilgili yazılmıştır. Hatip Bağdadî'nin (463/1071) *Tarihu Bağdad,* İbn Asakir'in (571/1176) *Tarihu Dimeşk,* İbn Naci'nin (839/1435) *Meâlimü'l-iman fi marifeti ehli'l-Kayravan* adlı kitapları böyledir. Seyahatnameler de bu cümledendir. Müellifler seyahat esnasında buluştukları âlimleri edipleri zikreder. İbn Cübeyr'in (614/1217), Muhammed Abderi Belensi'nin (VII./XII. Yy.), Abdullah b. Muhammed Ayyaşi'nin (1090/1679) seyahatnameleri böyledir. Tüm bunlar Arapların bu özel tarih sahasında tüm toplumları geçtiğine delil olarak yeterlidir."[87]

Arapların Edebiyat tarihinde geri kalmasının esas sebebi olarak gördüğü Tarih anlayışına "Genel Tarih" ilmi üzerinden eleştiriler getirir. Zeyyat'ın görüşü Arapların yazdığı Tarih kitaplarının mevzuları dolambaçlı ve kısır bir yöntemle sunduğu yönündedir. Peş peşe yıllara göre olayları sadece anlatıp her yıl içerisinde farklı yerlerde meydana gelen değişik konulu hadiseleri nakletme Arap tarihçilerin düştüğü hatadır. Zeyyat'a göre

86 *Kalâidü'l-'İkyân fi mehâsini'r-rüesâi ve'l-kudâti ve'l-küttâbi ve'l-a'yân* isimli Endülüs edebiyat ve biyografi tarihinin müellifi. Bkz. Özdemir, Mehmet "FETH b. HÂKĀN el-KAYSÎ" *D.İ.A.* XII, 453-455. İstanbul 1995

87 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 13

Tarihi anlama konusunda zihnen zayıf ve sıkıntılı, tarihî hadiselere bakışları sathîdir. Çünkü bu Tarih anlayışında her yılın tarihi, aralarında irtibat olmayan dağınık, paramparça olaylar bütünüdür. Klasik Tarih kitaplarının esas yöntemi budur ve bu bilime "Tarih" yani "zamanlandırma" denilmesi bundandır. Hâlbuki Yunanlar Tarih bilimi için manası rivayet ve tahkik etmek anlamına gelen "Historya" kelimesini kullanırlar ve hadiseleri anlatırken çekici üslupla titiz araştırmayı birleştirirler.[88]

Zeyyat Araplarda tarihî hadiseleri analiz etmeden sadece serdetme üslubunu yine kitaplar üzerinden tenkit eder. Yıllara göre olayları aktarma yöntemini kullananların en meşhurları: Ebu Cafer et-Taberi (310/923), İbnu'l-Esir Cezeri (630/1233), İsmail İbn Kesir (774/1373) ve Ömer İbnü'l-Verdîdir (749/1349). Hadiseleri mümkün mertebe bağlamına göre nakletmek şeklinde bir yöntem daha vardır. *Murucu'z-zeheb* adlı eserinde Mesudî (345/956), İbn Haldun (808/1406) ile İbn Tıktaka (709/1309) ve İbnü'l-İbrî (685/1286) gibi bazı özet kitap müellifleri bu yöntemi takip etmiştir. [89]

Zeyyat tüm bu tarihçileri eleştirel yaklaşımdan yoksun görmektedir. Ona göre halifeleri kayırma, kralların isteklerine uyma sebebiyle tenkit yoluna gitmemişlerdir. Olayları rastgele, doğruluğunu test etmeden, sebep ve sonuçlarına bakamadan ölçmüşlerdir. Sikkelere, yazma-

88 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 13
89 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb* s. 13-14

lara ve resmi evraklara bakmayı ihmal etmişledir. Ümmetin ekonomik ve sosyal durumlarından bahsetmekten kaçınmışlardır. Savaş, fetih, idarecilik, görevden alınma, doğum, vefat haberleriyle kanaat etmişlerdir. Ümmetin katmanlarındaki durumların ve tavırların farklılaşmasının, temayül ve düşüncelerin değişmesinin, gelenek ve inançların gelişmesinin siyaseti üzerinde büyük tesiri olduğunu idrak edememişlerdir. [90]

Zeyyat diğer ilimlerin Tarihle irtibatından ötürü Arapları bir nebze haklı görür. Çünkü Tarihe yardımcı ilimlerde gerekli vesilelere sahip değillerken tarih biliminde iyi olmalarını istemek Araplara haksızlık olur. Zira bazı ilimler bilgi elde edip analiz ve araştırma için zarurîdir. Mesela siciller, sikkeler, eski eserlerle ilgili ilimler, tenkit, ekonomi, istatistik gibi ilimler bu cümledendir. Bu sebeple modern tarihe ilk yol bulanlar İtalyanlardır. Çünkü bu ilimlerin çoğu XV. Yüzyılın başlarından beri ilk meyvelerini en önce onların memleketinde vermiştir. Bu, yaşadıkları uzun karanlık geceden sonra Avrupa'nın Rönesans sabahıdır. [91]

Tarih ilmini analizinden sonra Zeyyat Edebiyat tarihi özelinde tahlillerine devam eder. Edebiyat Tarihinde Arapların ilerlememesi "Genel Tarih"le ilişkilidir. Edebiyat tarihi, "Genel Tarih" biliminin dalıdır. Anabilimin cahili olma genellikle o ilmin dallarında da cahilliğini

90 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 14
91 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 14

gerektirir. Zeyyat bu bölümlendirmeyi "edeb"in manası üzerinden temellendirmeye çalışır. Zeyyat'ın tanımında "edeb" vicdanda, hissiyatta yahut zihinde olanları yani "duyguları, hayalleri ve düşünceleri" ifade etmektir. Hayatın dönüşmesi, insan toplumunun gelişmesi ve siyasi nizamın değişmesi "duyguları, hayalleri ve düşünceleri" etkiler. İşte bu sebeple Edebiyat tarihi, "Genel Tarih"in dalıdır. Zira değişim ve gelişmeleri araştırma Tarih biliminin konusudur.[92]

Zeyyat görüldüğü üzere "Edebiyat Tarihi"ni tenkide "Tarih ilmi" ni eleştirerek başlamıştır. Araplarda biyografi yazıcılığının çok üst seviyede olduğunu ancak genel tarihin olayları sıralamaktan öteye geçemediğini söylerken şu hususlarda kusur ettikleri düşüncesindedir:

- Tarihi olayları tenkit, doğruluğunu sınama, sebep ve sonuçlarına dikkat etme.

- Sikkeler, yazmalar ve resmi evrakları inceleme.

- Milletlerin ekonomik ve sosyal durumlarına ışık tutma.

Zeyyat'a göre Edebiyat tarihi şairler yahut yazarlar arasında sanat, gaye, üslup çerçevesinde ilişki kurmalıdır. Şiirin ve nesrin uğradığı dönüşüm ve değişimlerden bahsetmelidir.[93]

Zeyyat'ın Tarih ilmi ile ilgili bu tenkitlerini etraflıca

92 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 14
93 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 13

ele alıp test etmek konumuz dışında olmakla birlikte, İbn Haldun'un *el-İber* isimli tarih kitabına giriş mahiyetinde yazdığı meşhur *Mukaddime*'sindeki şu ifadelerini doğrudan bu konuyla ilgili gördüğümüzden naklet-mek istedik: "Tarih İlmini anlamak hususunda âlimler ve cahiller eşittir. Zira 'Tarih İlmi' dıştan bakıldığında (zahiren) geçmiş hadiseler, devletler ve dönemleri anlatmaktan ibarettir. (…) Ama özü itibariyle (bâtınen) olayları incelemek, gerçekliklerini araştırmak ve ilkelerini hassas bir şekilde gerekçelendirmek, vakaların nasıl ve niçinini derinlemesine bilmektir. Bu sebeple hikmet noktasında esaslı ve köklü olup hikmet ilimlerinden sayılmaya layıktır." [94] Görüldüğü üzere İbn Haldun Zeyyat'ın tenkit ettiği tarih yazma üslubuna "zahiren", eksik bırakıldığını düşündüğü üsluba "batınen" demektedir. Demek teorik de olsa Zeyyat'ın kastettiği 'Genel Tarih Bilimi' kuramına Arap tarihçileri arasında vâkıf olanlar da mevcuttur.

Burada ister istemez akla şu soru da gelmektedir: Tenkit ettiği hususlarda *Arap Edebiyat Tarihi* adlı kitabını yazarken Zeyyat'ın kendisi ne yapmıştır? Diğer bir ifadeyle kopuk bilgiler diye tavsif ettiği tarih yazıcılığını tenkit ederken kendisi ortaya farklı bir tarz koymuş mudur?

Arap Edebiyat Tarihi kitabının başlangıcında edebiyat kelimesini tarif ederken bahsettiği özel ve genel manaya

94 İbn Haldun, *el-Mukaddime,* I/30

uygun bir 'Edebiyat Tarihi' tanımı yapan Zeyyat, özel manadaki tanıma 'yükselme, düşüş ve yok olma sebeplerini incelemeyi, edebî telifleri tenkit etmeyi, fikir ve üslup bakımından etkileşimlerini belirtmeyi' dâhil eder. Kitaba dilin gelişimini anlatarak başlar. Edebî ürünlere dair bilgileri –kronolojik sırayı bozmadan– nesir ve şiir başlıklarıyla bölümlendirme yapıp, bu başlıklar altında alt tasniflerle tahlillerde bulunur. İslam'ın ilk çağlarında Arap edebiyatını etkileyen amillerin kaynaklarını, türlerini ve karakterlerini tespit eder. Edebiyatın siyasi tarihle irtibatını inceler. Abbasi çağını benzer şekilde anlatarak İran edebiyatının etkisinden bahseder. Modern çağda politik durumun edebiyatı nasıl etkilediği üzerinde durur. Kalkınmanın tesirlerini sayar. Her dönemi seçme şiir ve nesir örnekleriyle analiz eder. Edebî ürünleri sahiplerinin hayatlarını da anlatarak işler.

Tüm bunlar eleştirdiği tarih anlayışına fiili cevap olarak değerlendirilebilir. Zeyyat bir manada zihnindeki 'Edebiyat Tarihi' tanımının içini doldurmuş, bahis konusu ettiği kopuk bilgilerle tarih yazıcılığı hatasına düşmemeye özen göstermiştir.

Edebiyat tarihiyle Tarih bilimi arasındaki bağlantıyı netleştirmek için Zeyyat "Edebiyatı etkileyen amiller" in geniş incelenmesi gerektiği düşüncesindedir.[95] Biz de bir sonraki başlığı buna tahsis ettik.

95 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 14

3- Edebiyatı etkileyen amiller

Zeyyat Edebiyat tarihini, Tarih bilimi ile irtibatını teorik olarak temellendirdikten sonra bunu daha açık göstermek için edebiyatı etkileyen amilleri maddeler halinde ele alır. Bu amilleri sıralar ve bunları edebiyatı nasıl etkilediklerini anlatır.

Zeyyat'a göre edebiyatı etkileyen amiller şunlardır:

a- Tabiat ve iklim şartları.

b-Türe ait özellikler.

c- Savaşlar.

d- Medenî seviye ve servet dağılımıyla ilgili sosyal durum.

e- Dinlerle oluşan ahlak ve inanç yapısı.

f- Teorik ve Deneysel bilimler.

g- Siyasî durum.

h- Kozmopolit yapı.

ı- Taklit ve örnek alma.

Bunlar en güçlü etkenlerdir. Sadece Arapçanın değil diğer dillerin de edebiyatlarını etkiler. Bu unsurlar ortak veya tek başlarına etkilerini gösterirler. [96]

Bu amillerin nasıl tesir ettiğine dair görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

96 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 15-26

a- Tabiat ve iklim şartları.

İnsanın yaşadığı bölge, hayatını sosyal düzenini etkiler. Ahlak ve karakterinin genel yapısını oluşturur. Bir bölgedeki manzaralar, şairlerinin ve yazarlarının hayalini besler. Örneğin cahiliye şiiri çölü ve sert şartlarını tasvir eder. Arap şairler, fetihlerle birlikte Irak gibi ticari hayatın, Endülüs gibi tabiatın canlı olduğu bölgelere gidince, yazdıkları şiirlerin mevzuları, vezinleri de çoğalıp çeşitlenmiştir. Mısır'daki edebiyatı Şam ve Irak'takinden farklı kılan da budur. Mısır'da sakin bir tabiat karakteri egemendir. Ne şiddetli bir deprem, ne sert soğuklar, ne fırtınalar Mısırlının tanıdığı şeylerdir. Halkın karakteri sakin, esprili, güler yüzlüdür. Eskiyi korumada muhafazakâr bir yapıya sahiptir ve yenilenme azdır. Hâlbuki Şam'da şiir doğanın karakterine uygun çabuk yenilenir ve çok çeşitlidir. Irak'ta ise isyankâr bir karaktere sahiptir. Ancak ulaşımın kolaylaşmasıyla, buluşlarla ve medeniyetin yaygınlaşmasıyla tabiatın tesiri azalmıştır. İnsan Avrupa'da yaşadığı tarzda Asya ve Afrika'da yaşayabilmektedir.

b- Tür Özellikleri

Arap şiiri Yunan şiirinden, bir şairin şiiri diğerinin şiirinden tür itibariyle farklıdır. Her türün kendine has, birini diğerinden ayıran özellikleri vardır.

c- Savaşlar.

Fetih, savunma, kurtuluş gayeli savaşlar, gönüller-

de yüceltilen, hayallerde büyütülen kahramanları doğurur. Olağanüstü haller zamanla bu kimselere nisbet edilir hale gelir. Ağızdan ağza, nesilden nesle isimleri aktarılır. Yunan edebiyatında İlyada, Hint Edebiyatında Mahabharata, Fars edebiyatında Şehname bunun örneğidir.

d- Medenî seviye ve servet dağılımıyla ilgili sosyal durum.

Medeniyetin ilerlemesi, bolluk, servetin çoğalması, edebî portreleri arttırarak bilimlerin yaygınlaşmasını, şiirde manaların yazıda tarzların çoğalmasını sağlar. Mesela Hicaz bölgesi Hz. Osman'ın hilafetinden hicretin ilk asrının sonuna kadarki zaman diliminde maddi bolluk sonucu zevk, eğlence ve şarkı revaç bulmuş, şairler aşk şiirlerinde ustalaşmış, diğer türleri ihmal etmişlerdir. Harun Reşit ve Me'mun zamanında bazı Bağdatlıların şiirlerinde fahiş sözlerin yaygınlaşması, sosyal durumların edebiyata tesirinin bir başka örneğidir.

e- Dinlerle oluşan ahlak ve inanç yapısı.

Dinler kitaplara yeni konuların girmesine, nesir ve nazımda yeni türlerin ortaya çıkmasına, vesile olur. Dinî manzume her toplumda şiirin temelidir. Arap şiiri de çölde deve üstünde yolculuk edenlerin ifadeleriyle değil Arap mabetlerinde, kâhinlerin sözleriyle başlamıştır. Dinlerin edebiyata tesiri, herkes dinî gücü farklı algıladığından değişkendir. Mesela Yunan şiirlerinde, dinî inancın gereği insan gibi tasavvur edilen tanrılara beşerî

vasıflar nisbet edilerek sanki krallar anlatılır. Rahmetle nitelenen, saygı duyulacak bir tanrı anlayışı görülmez. Ama Yahudiler tek ilaha inanır, onun yüceliği ve izzeti gönüllerini kaplar. Bu yüzden şiirleri takdis ve saygı yüklüdür.

Yine Haricilerin şiirleri fikren kendilerinden olmayanlara karşı cihadı İslam'ın gayesi gördüklerinden hamasetle dolu iken Şiilerin şiirleri ehl-i beyti yüceltmeyi ve uğradıkları haksızlıkları konu edinir. Tasavvufi şiirler makamları, işaretleri bahis konusu eder. Allah aşkını anlatan sarhoşluk gibi kinayeler bu türde çoktur. Hıristiyan ve Müslümanların hutbe ve vaaz kitapları da bu tesirle ortaya çıkmıştır.

f- Teorik ve Deneysel bilimler.

Aklı yükseltme, hissiyatı güçlendirme ve tasavvuru geliştirmede bilimlerin genel rolü açıktır. Ancak edebiyata didaktik şiir gibi yeni türlerin kazandırılmasında özel tesiri vardır. Mesela Platon'un diyalogları Yunan felsefi nesrinde bu tesirle ortaya çıkmıştır. Yine bilimin yayılmasıyla hayali öykülerle bilimsel gerçekler, bir görüşü gerçekleştirmek yahut bir bilim türüne teşvik için mezcedilmiştir. Camille Flammarion ve Julius Verne böyle eser vermiştir. Hatta onlardan önce İbn Tufeyl'in 'Hayy b. Yakzan' adlı kitabı da böyledir. Bu hikâyesinde insanın sadece aklıyla basit hissedilebilir nesnelerden en yüksek bilimsel teorilere yükselebileceğini, en yüce hakikatleri Allah'tan vahiy bir peygamberden rehberlik

olmadan idrak etmekten aciz kalacağını açıklamak istemiştir. Avrupa'da birçok örneği olan tarihi hikâyecilik de bilimin tesiriyle ortaya çıkan örneklerdendir. Corci Zeydan'ın İslami romanları da böyledir.

Bilhassa nesrin yükselmesinde bilimin güçlü tesiri vardır. Nesre güç, titizlik ve netlik katar. Bir toplumda medeniyet ilerlemiş bilim yükselmişse ancak nesir o zaman üstünlük kaydeder. Şiir nasıl hayalin diliyse nesir de aklın dilidir. Yunan nesri Homeros'un çağından ancak dört asır sonra, yani Tukididis'in tarihi, Platon'un diyalogları ve Demostenes'in nutukları yazıya geçirildiği zaman üstün hale gelebilmiştir. Arap nesri de ancak Abbasi devletinin ilk zamanlarında İbnu'l-Mukaffa'ın eliyle üstün hale gelmiştir. Fransız nesri ancak Pascal ve Descartes gibi filozofların ve matematikçilerin etkisiyle on altıncı ve on yedinci asırlarda üstün hale gelmiştir.

g- Siyasî durum.

Siyasetin gelgitleri, düzelip bozulması edebiyat bilimlerini derinden etkiler. Zeyyat yöneticilerin şairlerle olan ilişkileri yanında siyasetin insanlar üzerindeki tesirinin önemini hatırlatmaktadır.

h- Kozmopolit yapı

Aynı toplumda farklı zihniyet, adet ve inançlara sahip kimselerin evlilik ve komşulukla birbirine karışması edebiyatı etkileyici diğer bir amildir.

Bu amilin tesiri en çok Bağdat'ta Abbasi, Kurtuba'da

Emevi devletinde görülür. Zira bu iki devletin medeniyeti farklı halkların karışmasının bir sonucudur. Her bir halkın diğerinin eksiğini tamamlayan, çalışma ve üretmesine yardımcı olan özellik ve meziyetleri vardır.

Bahsi geçen iki şehirde Sâmi Medeniyeti Âri Medeniyetiyle kavuşmuş, derin tasavvur güçlü tasavvurla, ilmî akıl şiirsel hisle buluşmuştur. Beşşar'ın Ebu Nüvas'ın Ebu'l-Atahiye'nin ve İbnu'r-Rumi'nin şiirlerinde yeni manaların bolluğunu, bu düşünce ve akıl aşılamasının tesiri açıklamaktadır. Bu acayip aşılama olmasaydı Arap edebiyatı susuz, zayıf, yaprakları kurumuş, az meyveli, tatsız bir ağaç gibi olurdu.

1- Taklit ve örnek alma.

Taklit insanda fıtrîdir. Taklit olmadan konuşamaz, öğrenemez. Ne bir alışkanlık kazanabilir, ne ahlaken kendini yetiştirebilir.

Örnek alma olmasa edebiyat sanatları var olmazdı. Şiir ve nesir özel kaide ve üsluplarda kalıba dökülür. Bu kaide ve üsluplara riayet etme, edebiyatçının kendinden öncekilere uymasıdır. İster maksatlı ister içgüdüyle uysun.

Burada kastedilen bir toplumun diğerini aşırı bağlılığından yahut edebiyatında üstünlüğüne olan inançtan dolayı taklit etmesidir. Mesela tarihi öykülerin İngiltere'de ortaya çıkıp diğer toplumlara geçmesi böyledir.[97]

97 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 15-26

4- Edebî Tenkit ve Arap Edebiyatı

Zeyyat'a göre kadim Arap edebiyatçıları edebî tenkit hususunda zayıf kalmışlardır. Eski edebiyatçıların öznel yaklaşımları sebebiyle tenkitte sağlıklı ölçülere sahip olmadıkları kanaatindedir. Yapılan tenkitler bir kaide yahut anlayış çerçevesinde cereyan etmemiş, şahsi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bir şairi takdim esnasında yahut bir şiir beytinin emsallerine üstünlüğünü ifade ederken "Kimse böylesini yazmamıştır.", "Ne güzel beyit." gibi genel ve net olmayan, kısa ve öznel ifadeler kullanmışlardır. Mesela Seâlibî'nin cahiliyeden başlayarak kendi dönemine kadar şairler hakkında dile getirdiği "Şairlerin şahı olduğu söylenir.", "Şiirinin berceste beyti şudur", "Arapların mersiyede bundan daha güzel manalı bir şiiri yoktur", "Cahiliyyede en methedilen beyit şudur", "güzel sözlerinden biri şöyledir" gibi değerlendirmeleri anlamsız bulur. Hatta meşhur *Yetimetü'd-dehr* adlı kitabında Seâlibî'nin bir şair için sarf ettiği övücü sözlerin bir başka şair için kullanılması durumunda siyakın bozulmayacağını söyler. Bu ve benzeri eserler telif eden Baharzi, İmaduddin Isfahani, Şihabuddin Hafâcî (1069/1659)[98] ve İbn Masum'u (1120/1708)[99] aynı eksende tenkit eder. Lugat âlimlerini de aynı gerekçeden

98 *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ* isimli şiir antolojisinin müellifi. (Bkz. Zirikli, *el-'Alam*, I,238; Ergin, Ali Şakir, "Hafâcî, Şihâbüddîn " *D.İ.A.* XV,72-73, İstanbul, 1997)

99 *Sülâfetü'l-asr fî mehâsini'ş-şuarâ bi-külli mısr* başlıklı XVII. Yy. şiir antolojisi müellifi. (Bkz. Zirikli, *el-'Alam*, IV, 258; Öz, Mustafa, «İbn Ma'sûm" *D.İ.A.* XX,172-173 İstanbul, 1999)

hareket ederek Arap edebiyatçılarının düştükleri hataya düşmekle itham etmiştir. Ona göre söz gelimi Asmaî'nin *Fuhulu'ş-şuara* adlı kitabında şairler hakkında verdiği hükümler böyledir.[100]

Zeyyat, muayyen delillere dayalı, genel kaide çerçevesine girebilecek objektif tenkitleri isabetli bulur. Genel geçer ifadeleri "edebî tenkit" için münasip görmemektedir. Zeyyat, ideal gördüğü bu tenkit türüne bir kişide rastladığını söyler: Ebu Bekr el-Bâkıllânî. Bâkillânî *İ'cazu'l-Kur'an* adlı eserinde İmriu'l-kays'a ait muallakaya eleştiri getirmiş ancak insaflı davranmamıştır. Beyan âlimleri, meani, beyan ve bedi kaidelerine örnek gösterme sadedinde beyitleri bağımsız ele almışlardır. Ancak tenkidin kaidelerini, sınırlarını ve gayesini belirleyecek müstakil bir bölüme yer vermemişlerdir. Kudame b. Cafer her ne kadar *Nakdu'ş-ş'ir* adlı bir eser telif etmişse de 'iyi' ve 'kötü' diye tavsif ettiği bağımsız beyitler üzerinde durmuştur.[101]

Zeyyat, edebiyat tarihçilerini, dil âlimlerini ve belagat âlimlerini eserlerinden hareketle edebî tenkit hususunda eleştirmiştir. Zeyyat, savunduğu objektif tenkidin, bir iki beyit esas alınarak değil de şiirin tamamının değerlendirilmesi suretiyle yapılması gerektiği düşüncesindedir. Edebî tenkide ait –uzunluk, ağırlık ölçüleri gibi- objektif ölçüler olmalıdır. Bu ölçüler herhangi bir

100 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 30
101 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 30

eserin tamamını değerlendirmek için kullanıldığında o eserin edebî değeri ve yazarının seviyesi ortaya konulabilmelidir.

Zeyyat, şairlerin birbiriyle kıyaslanmasında da aynı hatanın yapıldığı düşüncesindedir. Edebiyat âlimleri iyi şiiri belirleme konusunda anlaşmazlığa düştüklerinde, iki âlimin ittifak ettiği görülmemiştir. Tek bir şair için bile iki kişi en güçlü şair diye hemfikir olmamıştır. Hep tek beyitlerden ve şairin genel vasıflarından hareketle tercihlerde bulunulmuştur. Mesela Muhammed b. Hattab Kureşi'nin (X. yy.[?]) *Cemheretü eş'ari'l-arab*[102] adlı kitabının on sekiz sayfasını ikinci ve üçüncü asır dil âlimleri arasında yedi muallakat şairinden birisini tercih edenleri anlatmaya ayırmıştır. Ancak okuyucu, âlimlerin şairleri tercih etme sebeplerini okuduğunda ikna olup bir âlimin görüşüne katılmasını sağlayacak tek sebep bulamaz. İbn Reşik Kayrevanî'nin[103] *el-Umde* adlı eserinden 'Meşhur Şairler' babını okuyan kişinin şairler hakkındaki farklı görüşler sebebiyle şüphe ve hayreti artar. Cerir ile Ferazdak ve Ahtal, Müslim b. Velid ile Ebu Nüvas ve Ebu'l-Atahiye, Ebu Temmam ile Buhturi ve Mütenebbi'nin birbirleriyle kıyaslanmasına dair fikirler dallanıp budaklanmış, zevklere dayalı görüşler ters düşmüş ancak günümüze kadar hangilerinin üstün

102 Câhiliye ve Emevî dönemi şiirlerine dair derleme eser. Bkz. Çöğenli, M.Sadi "CEMHERETÜ EŞ'ÂRİ'l-ARAB" *D.İ.A.* VII/324-325 İstanbul, 1993

103 Bkz. Tüccar, Zülfikar, "İBN REŞÎK el-KAYREVÂNÎ (456/1064)" *D.İ.A.*, XX/247-249 İstanbul, 1999

olduğu konusunda bir anlaşma sağlanamamış, anlaşmazlık süregelmiştir. Hasan Amidî'nin Ebu Temmam ve Buhturi'yi kıyasladığı *el-Muvazenetü beyne't-Tâiyyeyn* adlı eserinden kıyaslama unsurlarına dair naklettiği uzunca ifadesinden sonra Zeyyat, Amidî'nin nasıl her iki şairin şiirlerinden seçtiği beyitler üzerinden değerlendirmede bulunduğunu, böylece şiirlerdeki parçayı bütünden koparark değerlendirme yaptığını söyler. Bu sebeple okuyucu hangi şairin daha iyi olduğuna dair bir kanaate sahip olamaz. O zamanın edebiyatçılarının genel üslubunun bu olduğunu söyleyen Zeyyat yalnızca İbnü'l-esir el-Cezeri'nin *el-Meselü's-sair fi edebi'l-kâtibi ve'ş-şair* adlı eserinde Buhturi ve Mütenebbi'nin arslana dair iki kasidesi ile Ebu Temmam ve Mütenebbi'nin iki mersiyesinin mukayesesine rastladığını belirtir.[104]

Zeyyat çok farklı bir tenkit daha getirmektedir: "Dikkat çeken diğer bir husus dil ve belagat âlimlerinin, Kur'an-ı Kerim ve Hadislerle ilgili metinler hariç, nesir tenkidinde bulunmamalarıdır." [105]

Aslında bu çok da şaşırtıcı değildir. Zira Arap Edebiyatında şiir hep merkezdedir. Edebî tenkit doğal olarak şiir üzerinde yoğunlaşmıştır.

Arapların Beyan tenkidinde kusur gösterme sebepleri nedir? Burada "Beyan tenkidi" ifadesiyle belâgî tenkit kastedilmektedir. Zeyyat bu soruyu şöyle cevaplar:

104 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 29-32
105 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 32

Tenkitte bulunan en eski edebiyatçılar dil ve nahv âlimleridir. İkinci asrın sonlarında ve üçüncü asırda şiir hakkında hüküm veren yargıç mesabesinde idiler. Şairler onların hükümlerine başvurur, hükümdarlar ve emirler onlardan fikir alırdı. Hatta Halil b. Ahmed "Siz şairler bana tabisiniz. Ben geminin dümeniyim. Şayet sözünüzü övüp kabul edersem revaç bulur. Yoksa revaç bulmaz"[106] derdi. İşte gramer âlimlerinin belli bir gayeye matuf tenkitleri adeta estetik anlayışını değiştirmiştir. Gramer uzmanlarının gayesi ise şudur: Gramer kaidelerinin doğruluğuna ve garîb (manası herkesçe bilinmeyen) kelimelere örnek gösterecekleri beyitleri toplayıp şiirlerde yer alan manaları ilk kim dile getirmiş, kim de başkasından intihalde bulunmuş kayda geçirmek. Dil âlimi için şiirde kalite ölçüsü: örnek gösterebilecek beyitleri ve az bilinen kelimeler içermesidir. Manaların sağlamlığı ve orijinalliğine göre şiirin daha iyi olduğu kabul edilir. İşte bundan ötürü şiirlere bakış çoğunlukla kelimenin yahut kaidenin doğruluğuna şahitlik eden tek beyitlerle sınırlı kalır. Beyitlerin şiirin tamamıyla ilişkisine bakılmaz. Hatta hicrî ilk asırlarda herkes şunda hemfikirdir: Garib kelimeleri bol şiir, bilinen kelimelerle yazılmış şiirden üstündür. Eski her şairin şiiri de yeni her şairin şiirinden üstündür. Cahiliye şiirinin İslami dönem şiirine tercih edilişinde eski olması dışında hiçbir ayrıcalığı yoktur.[107]

106 Ebu'l-Farac Isfahani, *el-Eğani,* XVIII/190, thk: Semir Cabir, Darülfikr, Beyrut

107 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 33

Zeyyat şairleri, sırf cahiliye döneminde yaşadıkları için üstün görenlerin sözlerini aktardıktan sonra hicrî ikinci asır şairlerinin bu durumdan rahatsız olduklarını bildirir. Öyleki zamanla tersine bir akım oluşmuştur. İslam medeniyetinin ilerlemesiyle birçok kimse, İslami dönemde yetiştiği halde cahiliye döneminde yaşayanlardan daha üstün şairlerin var olduğu kanaatine sahip olmuştur. Zira üçüncü asrın başında bir grup yazar edebî hükümlerini –dil ve nahv âlimlerinin zıddına- daha objektif kaidelere bina etmeye başlamışlardır. Zeyyat buna nakillerle örnekler verdikten sonra, az kimse dışında şiiri bütün halinde, gayesi olan bir eser şeklinde değerlendirene pek rastlanmadığı sonucuna varmaktadır. Garip kelimeler, orijinal manalar ve süslü lafızlar içermesi yönünden şiirlere bakıldığını söylemektedir. [108]

Zeyyat'ın tasvir ettiği bu eleştiri anlayışı şüphesiz şiire tenkit bakışını daraltan bir yaklaşımdır. Ona göre bu durumun beş sebebi vardır:

1- Dil ve nahv âlimleri ancak örnek verebilecekleri beyitleri üstün görürlerdi. Onlar için tek şiirden bir veya iki beyit kâfi geliyordu.

2- Münekkitlerin çoğunu teşkil eden Beyan ve Bedi' âlimleri bir mısra veya bir iki beyitle bir Beyan türüne yahut bir bedi' sanatına örnek göstermekle yetinirlerdi.

3- Arap şiiri karakter itibariyle vezin ve kafiyesi bir-

108 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 36

birine uyan, mânâ ve maksadı farklı parçalar bütünüdür. Mesela bir şiirden bir parçayı çıkarıp aynı vezinden diğer bir şiire eklediğinizde ilk şiirde bir eksiklik, diğerinde bir fazlalık hissetmezsiniz.

4-Şairler şiirin her bir beytinin manasının diğerlerinden bağımsız olmasına dikkat etmişlerdir. 'Tadmin' yani bir beytin kafiyesinin, ifadesi tamamlanmayacak şekilde sonraki beyitle bağlantılı olması şiir kusurlarından sayılmıştır.

5- İçerdiği farklılıklar ve mecaz ile bedi' türleri vasıtasıyla şiirin, okuyanı etkileyebileceği kanaati yaygındı.

İşte bu beş sebepten ötürü Araplarda beyanî tenkit, Batılılardaki genel tenkidin bir kısmıyla sınırlı kalmıştır. Belagat ilimleri aşırı derecede dar çerçeveye sıkışmış, ancak bağımsız beyitleri, nazım ve seci'li nesir parçalarını ele almıştır. Münekkitler şiiri ve kitabı, parçalanmayan bir bütün halinde incelemeye dikkat etmemiştir. Serbest üslupla (vezinsiz) yazılan kitap ve öyküler ilgi görmemiştir. Bu durum, şair ve müelliflerin bedi' sanatlarına boğularak lafızlarını süslemede ustalaşmalarına yol açmıştır. Edebiyatçılar öykü sanatını halk edebiyatçılarına bırakmış, öykülerden sadece makamelerle[109] ilgilenmişlerdir. Çünkü makameleri sanatın tezahür ettiği eserler ve edebî gücün mihengi saymışlardır. Zeyyat'a göre bu büyük bir hatadır. Çünkü bu tarz davranışla Arap ede-

109 Geniş bilgi için Bkz. Ayyıldız, Erol "MAKAME" *D.İ.A.* XXVII/417-419. İstanbul, 2003

biyatını, selikaları ile herkesten fazla ustalaşabilecekleri bir sanattan mahrum bırakmış oldular. [110]

Zeyyat'ın, Arapların dil kabiliyetiyle ustalaşabilecekleri halde mahrum kaldıkları sanattan kastettiği öykü, roman, hikâye, tiyatro vb. bütün nesir ürünleridir. Elit tabakaya mensup edebiyatçılar, Zeyyat'ın hatalı gördüğü tenkit üslubu sebebiyle mensur yazılmış eserler vermeye önem göstermemişler, münekkitler ihtimam göstermeyince gelişmeyen nesir ancak halk edebiyatında yaşayabilmiştir. *Fi usuli'l-edeb* adlı eserinin son makalelerinde tiyatral roman, trajedi, komedi ve dramaya geniş yer vermesinden hareketle şunu söylemek mümkündür: Zeyyat aslında Arapların, öykü ve roman gibi alanlarda çok rahat ilerleyebilecek iken tenkit anlayışı sebebiyle Batının çok gerisinde kaldıklarını düşünmektedir. Bunu da bir mahrumiyet olarak addetmektedir.

Eskilerin şiir ve yazı sanatını hatalı anlamaları, beyanî eleştirinin suret ve şekillerle sınırlı kalmasının sebebidir. Bu da şairleri ve müellifleri manaya değil de lafza, düşünceden önce şekle önem vermeye yönlendirmiştir. Çoğu şair sözün mükemmelliğinin sadece güzelliği, inceliği ve sanatlılığıyla olamayacağı hususunu gözden kaçırmıştır. Hâlbuki söz, bu vasıfların yanı sıra sahibinin taşıdığı ve hissettiklerini güçlü ifade edebilme, farklı karakterlerin, duyguların, huyların, arzuların ve sıfatların titizlikle tasviri ile mükemmelliğe ulaşabilir. Zeyyat bu-

110 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 37-38

rada tenkit oklarını zirvedeki müellif ve şairlere çevirir. Eğer sözün, estetiğin yanında mânâ tasviri noktasında önemini fark etseydiler tenkit yaklaşımı farklı olacaktı. Sözün hissiyatı aktarabilmesi de ölçü sayılacaktı. Böylece münekkitler de şiirde, hutbede, makalede, öyküde yahut genel olarak şiir-nesir her tür sözde lafız ve şeklin ötesinde manaların düzeni, düşüncelerin tertibine bakacaklardı. [111]

Bir bölümünün düzgün olması, metnin tamamının düzgünlüğünü veya tek beytin beliğ olması tüm şiirin belagatini göstermez. Münekkit, metnin bütününe bakarak konusunu da ele almalıdır. Böylece şu soruların cevaplarını bulmalıdır:

- Sanatçı, tasvirinde maksadına ulaşmış mı, gördüklerinde doğruyu bulmuş mu?

- Hayal ettiklerinde hakikate yaklaşmış mı?

- Zihninde tahayyül edip çizdiği şahısları yazdıklarında doğal ve gerçek şekilde canlandırabilmiş mi?

- İlham verdiği, çağrıştırdığı yahut aktardığı temennilerle, hatıralarla, olaylarla okuyucunun arzularını harekete geçirebilmiş mi, içine yeni duygular işleyebilmiş mi?

Beyan münekkidi, müellif ve şairlerin şaheserlerini okurken okuyucunun ne tür duygulara kapıldığını analiz etmeli, müellif ve şairlerin bu tür duyguları okuyucu-

111 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 38-39

nun gönlünde nasıl inşa edebildiğini yahut ilham verebildiğini açıklamalıdır. Bundan ötürü batılılarda tenkit makaleleri başlı başına bir sanat ürünüdür. Yazarlarını zirveye çıkarır ve ölümsüzleştirir.[112]

Tenkit ve münekkit ile alakalı eleştirilerinden sonra Zeyyat, tenkidin psikolojiyle ilgisine de vurgu yapmaktadır. Çünkü tenkitte hislerin analizi vardır. Ona göre batıda tenkidin bağımsız bir sanat oluşu XIX. yy.da psikolojinin gelişmesine bağlıdır. Tenkidin gelişmemesine sebep olarak zikrettiği beş maddeye, eskilerin psikoloji bilmemesini ilave eder. Böylece Araplarda tenkidin zayıf kalmasının sebeplerini altı maddede özetlemiştir.[113]

Ahmet Hasan Zeyyat'ın edebî tenkide getirdiği önemli, yapıcı ve geliştirici eleştirileri şunlardır:

- Tenkidin Sübjektifliği. Ortak bir kaideden yoksunluğu. Sınırlarının ve gayesinin belli olmaması…

- Bütün üzerinden değil de bir iki beyit üzerinden değerlendirmede bulunarak tenkit etmek.

- Şiir tenkidinde az kullanılan ve manası herkesçe bilinmeyen kelimeler, orijinal manalar ve süslü lafızların kullanılmasını ölçü olarak kabul etmek.

- Şiir tenkidine ağırlık vererek nesir tenkidini ihmal etmek…

Tenkidin niçin gelişmediğine dair sebepleri saydık-

112 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 38-39
113 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 40

tan sonra münekkitleri farklı noktalarda eleştirirken, "manaya değil de lafza, düşünceden önce şekle önem vermeye" münekkitleri sevk eden edebiyatçıların da hatalarına işaret eder. "Zirvedeki müellif ve şairlerin" bu durumu fark edip tedbir almamaları, münekkitlerin bu dar çerçeveli tenkit anlayışında devam etmelerine sebep olduğunu ifade eder. Sonra gelen edebiyatçılar da münekkitlerin dikkat ettiği noktalara göre ürün vermişler, böylece öykü sadece halk edebiyatında kalmış, şiir de hakkıyla tenkit edilememiştir. Burada adeta bir kısır döngü vardır. Zirvedeki edebiyatçılar, ürünleriyle münekkitlere ileri seviyede tenkit için alan açmamış, dar alandaki tenkit de yeni gelen edebiyatçıların bu dar çerçeveye göre ürün vermesine sebep olmuştur. Arap edebiyatçıları nesirde ilerlememiş, öykü yazmayı halka bırakmış, şiirde de "manaların düzeni ve düşüncelerin tertibine" dikkat etmek yerine garib kelimeleri ve süslü lafızları kullanmayı tercih etmişlerdir. Zeyyat çözüm olarak münekkidin nelere dikkat etmesi gerektiğini sıralayarak aslında idealindeki 'edebî tenkit' in esaslarını belirlemiştir. Bu aslında Zeyyat'ın yeni bir münnekkit nesli yetiştirme çabasında olduğunu da göstermektedir. Zeyyat'ı ifadelerinden Batı'da yazılmış öykü ve roman tarzı eserler gibi edebî ürünlerin yazılmasını istediği anlaşılmaktadır. Bunu da 'edebî tenkit'i geliştirerek başaracağı düşüncesindedir. Edebî tenkit geliştikçe edebiyatçılar aynı istikamette kendilerine çeki düzen verecektir.

Zeyyat'ın vefat etmeden önce Ezher dergisi için yazdığı son makalesi edebî tenkidi ele alır. Bu makalede, tenkidin yüzeyden derine indiğini dile getirmekle beraber Arap edebiyatını tam bilmeden, sadece Batılı kriterle yapılan tenkitlerin isabetli olmayacağı görüşünü dile getirmektedir.[114]

Bütün bu fikirleri ve tercümeleri sebebiyle Ahmet Hasan Zeyyat'ın, Arap edebiyatının XIX. yy sonlarında başlayan modernleşmesinin önemli bir figürü olduğunu söylemek mümkündür. Zeyyat edebî tenkit anlayışına uygun bir yaklaşımla Arap edebiyatını eleştirmiştir. Arap edebiyat tarihi sahasında neredeyse yüz yıldır elden düşmeyen bir kitap (*Tarihu'l-Edebi'l-Arabi)* telif eden Zeyyat tarih ve tenkidine olduğu gibi Arap Edebiyatının kendisine de ciddi tenkitler yöneltmiştir.

Fi usuli'l-edeb adlı eserinin makalelere tahsis ettiği ikinci kısmındaki ilk makalesine şu sözlerle başlar:

"Arap edebiyatımız genişliğine ve güzelliğine rağmen bir kargaşa içindedir. Ne sınırları çizilmiştir, ne metotları bilinmektedir ne kaideleri sabittir."[115]

Zeyyat'ın bu tenkidi Arap Edebiyatının değerini düşürmek gayesiyle söylenmiş sözler değildir.

Edebiyatta estetik kaygısı en bariz vasıftır. Bir dilin edebiyatının geniş olması, o dilde ürün veren ede-

114 Zeyyat, *Mecelletü'l-Ezher*, Başmakale, Ağustos-Eylül sayısı, 1968

115 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb* ,s. 100

biyatçıların çok sayıda olduğunun ve üretkenliklerinin işaretidir. Bir edebiyatın çok sayıda ürünle genişliğini muhafaza etmesi, ürünlerinin geniş kitlelere ulaştığı manasına gelir.

Zeyyat bunu zaten belirtmiş "geniş ve güzel" kelimeleri ile Arap edebiyatının bu iki bariz vasfını beyan ettikten sonra düzensizliğine işaret etmiştir. Nitekim Arap Edebiyatının neden geniş olduğunu *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi* adlı kitabının hemen başlangıcında açıklamaktadır: "Arapça tek milletin değil, Allah'ın dinine yahut bu dinin himayesine giren tüm halkların dili olmuştur. Sahip oldukları mânâ ve tasavvurları bu dile emanet etmiş, kendi dillerinin sırlarını bu dile açmışlardır. Bu dil dini, edebiyatı, medeniyeti ve ilmi taşıyarak yeryüzünü dolaşmış; ona karşı duran her dili yenmiş, Yunan, Pers, Yahudi, Hind, Habeş kim varsa eskilerin ilimlerini ve edebiyatını kapsamına almıştır. Uzun asırlar musibetlere karşı tutunabilmiş, çevresinde dillerin ölümüne tanık olmuş; ancak o başı dik olarak ve sebatla her edebiyattan beyinlerin ve akılların meyvelerini miras almaya devam etmiştir. Farklı milletlerin dilleri dereler ve nehirler gibi oluşmuş, kollara ayrılmış, toplanmış ve adı Arapça olan aynı okyanusa dökülmüştür."[116]

Arap edebiyatının düzensizliği ile ilgili sırasıyla gramer, belagat ve ekoller açısından problemlere işaret etmektedir. Gramerde neredeyse her sözün doğru veya

116 Zeyyat, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, s.7

yanlış bir yönünün bulunabileceğini, Arapçanın belagatinin ortaya bir gaye koymaksızın ictihadî meseleler, tartışmalı konular ve lâfzî nüktelerden ibaret olduğunu, ekollerinin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmadığını söyler. Bunun sebebi ise, Arap edebiyatının tek milletin edebiyatı, tek kültürün tezahürü, tek dilin ürünü olmamasıdır. Abbasi devletinin başlangıcında İslam toplumlarının imtizacı neticesinde birleşip karışmış hayal, tasavvur ve inançların bütünüdür. Birçok nehrin döküldüğü bir denize benzemektedir. İçinde inci mercan olduğu gibi, midye ve taşlar da bulunur. Ancak zaman içerisinde sineklerin uğrağı bir göle dönüşmüştür. Arap olmayanların tesiriyle 'ucme'[117] galip gelmiş, edebiyat adeta bir cesede dönüşmüştür. Ne eskiye benzemekte ne de yeni diye nitelenecek durumdadır. Eski edebiyat karşısındaki tutum, tarihi eser uzmanının Firavun'un elbiseleri karşısındaki tutumu gibidir. Uzman bu elbiselere ne dokunur ne giyer. Eski edebiyat ürünlerine de aynı muameleyle yaklaşılmaktadır. Eski edebiyat ürünleri şerh edilir, özetlenir, incelenir; ancak bu edebiyatın eskimiş binasının zayıflamış temellerini sağlamlaştırmak, yıkılmış duvarlarını tekrar inşa etmek için çaba sarf etme söz konusu değildir. Belagat konuları da hala eskiden verilen örnekler tekrar edilerek anlatılmaktadır. Şiir vezni, kafiyesi, üslubu, gayeleri açısından tıpkı eski tarzın tekrarından ibarettir. Öykü şiir yahut tiyat-

117 Arap olmama demektir. Burada maksat Arapçanın kaidelerine dikkat edilmeden kullanılmasıdır.

ral şiir türü duyulmamış gibidir. Batılı yazarlar nesrin farklı türlerinde çeşitli eserler vermekte; yüksek seviyeli hikâyeleriyle sosyal problemleri ve günlük meseleleri ele almaktadırlar. Arap edebiyatında ise hala dibaceler yazılmakta, mektup kompozisyonuyla uğraşılmaktadır. Gençler içlerinden geçenlerin, zihinlerindeki fikir, ümit ve arzuların hakiki suretlerini Batı edebiyatında görmekte, susamışlık içinde bu edebiyatın havzalarından kana kana içmekte, batı edebiyatının bahçelerindeki tatlı meyveleri toplamaktadırlar. Birbirine benzer sunî taklit ürünlerle dolu Arap edebiyatını bırakmışlardır.[118]

Zeyyat'ın Batının nesri kullanması ve gençlerle ilgili söyledikleri dikkate şayandır. Öncelikle Batının sosyal meseleler veya günlük hadiseleri edebî ürünlerle işleyerek nesri çok yönlü kullandığı yönündeki tespiti, bilinen bir gerçeği vurgulamak olsa da, Zeyyat'ın Arap edebiyatıyla kıyaslama yapması önemlidir. Zira bu bir Arap edebiyatçısının tanık olduğu eksikliğe dikkatleri çekmesidir.

Zeyyat, Edebiyatın estetik süslemelere boğularak belki hiç kaybolmaması gereken bir yönü olan mânâ derinliğinin ikinci plana itildiği kanaatindedir. Söz güzelliğinin, mânâ derinliğine tercih edilmesi edebiyatın ciddi bir fonksiyonunu kaybettiği manasına gelir. Batının felsefesini, fikri akımlarını, siyasetini, zihniyetini, ekonomik anlayışlarını, ideolojilerini yaygınlaştırma

118 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb* s. 100-101

amacı ile edebiyatın farklı türlerinden istifade ettiği bilinmektedir. Romana dayalı gelişen sinema sanatının Batı'da doğuya kıyasla yüksek seviyede olması bununla açıklanabilir. Batı sinemayı çok iyi bir propaganda vesilesi olarak kullanıp dünyaya pazarlarken Zeyyat'ın bahsettiği edebî gecikme sebebiyle Doğu milletlerinin bu sahada mahrumiyetine ve seviye düşüklüğüne sebep olmuştur.[119]

Zeyyat bu teşhisten sonra çözümden de bahseder. Ona göre edebiyat bilimleri ve kompozisyon sanatları tekrar gözden geçirilmeli; bozulmuş kısımları ıslah edilmeli, eksikleri tamamlanmalı, icmalî olan detaylandırılmalıdır. Böylece edebiyat, hayatın gayelerini, medeniyetin gerekliliklerini ve çağın ihtiyaçlarını kapsamalıdır. Zeyyat bu önemli mesuliyetin yükünü en iyi taşıyabilecek kimselerin üniversitelerdeki akademisyenler olduğu düşüncesindedir. Zira sahip oldukları ders araçları, araştırma özgürlüğü, tesir gücü gibi imkânlarla bunu ancak üniversite hocaları yapabilir. Lise öğretmenlerinin bunu gerçekleştirme imkânı daha az ve daha zordur. Lise öğretmenleri kapalı bir yolda, sınırlı bir müfredatla, okutulması devletçe kararlaştırılmış bir kitapla eğitime devam ettiklerinden çalışma sahalarının dışındadır. Ahmet Hasan Zeyyat'a göre beyan hocaları artık eski ve yeniyi birleştirerek yazı sanatının sahasını genişletmelidirler. Böylece hem destan hem öykü hem de roman kapsanmış olur. Edebiyatta artık her tarz mevcuttur. O,

119 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb* s. 101-102

Edebiyatı eskilerin sınırları içinde tutmaya çalışanları sel suyunu sığ yerde tutmaya çalışan kimselere benzetir.[120]

Diğer bir makalesinde bu konuyu başka yönlerden ele alır. Batı edebiyatıyla kıyaslamalar yaparak görüşleriyle edebiyat hususunda sahip olduğu fikri çerçeveyi net bir şekilde çizer.

Zeyyat'a göre Arapçada 'el-edeb' (edebiyat) denildiğinde şiir anlaşılır ve şair olmayan edebiyatçılar kifayetli sayılmazlar. Mesela Bediüzzaman Hemezani, şiirinin zayıf olması sebebi ile Cahız'ın edebiyattaki seviyesinin düşük olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki Cahız çağının yazarlarının emîridir. Belagat'in her üç kısmının örnekleri şiirden verilir. Çağdaş edebiyat münekkitleri de edebiyata öncelikle şiir olarak bakmakta ve şiiri ölçü kabul etmektedirler. Gerek eski gerek yeni Arap edebiyatçıları için edebiyatta ölçü, şiirdir. Tarihi, destanlarla tahlil, çevreyi romanlarla tasvir söz konusu olmamıştır. Şiir doğuda hep tedavüldeki edebiyat birimi olagelmiştir. Bu sadece Arap edebiyatında karşılaşılacak bir durumdur. Mesela Grek edebiyatında nazım ve nesir diyaloglarda, hutbelerde, tiyatrolarda ve destanlarda aynı derecede yer alır. Romalılarda ise nesir ağır basmaktadır. Batılılarda ise şiir toplumun eğlencesini ve trajedilerini tasvirle uğraşmış, nesir şahıs ve olaylarla ilgilenmiştir. Böylece batıda edebiyatın tedavül birimi öykü olmuştur. [121]

120 Zeyyat, *a.g.e.*, s.102
121 Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, IV, 108

Doğuda şiirin, Batıda nesrin otoritesini ve öykülerle çeşitlenmesini açıklayan Zeyyat, Arapça'nın lafızları itibariyle şiire elverişli bir dil olduğuna işaret etmektedir. Bedevilik Arapların, uzak görüşlülük, derin düşünme ve uzun araştırmadan uzak kalmalarına sebep olmuştur. Hadiselere genel bakış ve umumi fikir edinmekle yetinmişlerdir. Düşüncelerini özlü ve ahenkli ifadelerle yani şiirle aktarmışlardır. Arap şiirleri kabiliyetli bir zihnin parıltılarını barındırsa da kapsayıcılığa ve sürekli bir ışığa sahip değildir. Işığı parlayıp söner. İşte Arap edebiyatında mevcut dev manzum ürünler bu çerçevede teşekkül etmiştir. Edebiyatçılar bu manzumeleri incelemiş, nakledenler ezberlemiştir. Krallar bu eserleri toplayanlara ödüller dağıtmıştır. Gramer âlimlerince kaidelere, belagat uzmanlarınca üslubun doğruluğuna hüccet sayılan manzumeleri beyan erbabı örnek alınması gereken metinler olarak saymıştır. Şiir ve övgü sevgisini öncekilerden miras alan halife ve emirler, şiir meclislerinde ödüller dağıtarak bu türe edebiyatçıları teşvik etmişlerdir. Şairler bu yolla geçimini sağlamış, kendilerini buna hasretmişlerdir. Sanatlı nesrin ortaya çıkışı hicri ikinci yüzyıla kadar gecikmiştir. Zira akıllar ancak o zaman olgunlaşmış, bilimler henüz meyve vermeye başlamıştır. Nesrin gecikmesi şiirin "edebiyat" kavramına tek başına egemen olmasına imkân vermiştir. Fıkıh ve kelam âlimleri nesrin ilk sancaktarlarıdır. Lafızların manalarını belirlemiş, mutlak manalı ifadeleri kayıt altına almışlardır. Onları üslupta sözün titiz, öz ve

net olması ilgilendirmiştir. Sözün zarafeti, güzelliği ve sembollüğü ile pek ilgilenmemişlerdir. İlmi metinler ve şerhleri tüm dillerde dolgu, fazla ve kapalı diye tavsif edilecek sözlerden uzak yazı üslubunun örnekleri mahiyetindedir. Mesela Fransız medeni kanun metni buna zirvede bir örnektir. Nesir âlimleri kitaplar, makaleler ve risale mukaddimeleri yazmışlardır. Ancak elle yazma ve yayım zorluğu sebebiyle nesir âlimlerin okullarıyla, şiir de halifelerin ve zenginlerin meclisleriyle sınırlı kalmıştır. Nesri ve şiiri kalem erbabı para ve hüsnü kabul elde etmek için üretmiş, kılıç erbabı şöhret uğrunda tüketmiştir. Yine de nazım kolay ezberlendiğinden ve tabii olarak insan ona meylettiğinden nesrin önüne geçmiştir. Nesrin nazma yetişmesini engelleyen bir unsur da dilin musikisinin tesiriyle 'sanat için sanat' yolunu takip etmiş, seci'li yazılar yazarak tabii yazı yerine sanatlı yazı yazmayı tercih etmişlerdir. Öykü yerine 'makameler' yazmışlardır. Edebiyatçılar öykü yazma sanatına istihfafla yaklaşmış, beyan ve tenkit uleması edebiyat dairesi dışına çıkartıp öyküyü avam işi görmüşlerdir. Öykü ancak modern çağda itibarına kavuşabilmiştir. İşte bu sebeple şiir, Arap edebiyatında egemen mevkidedir. [122]

Zeyyat öykünün Batıda egemen olmasını, bu coğrafyadaki edebiyat temellerinin Grek edebiyatı üzerinde yükselmiş olmasıyla irtibatlandırır. Arap edebiyatı için cahiliye edebiyatı ne ise Batı edebiyatı için Grek edebi-

122 Zeyyat, *Vahyu'r-risale*, IV, 110

yatı odur. Yunan edebiyatında en bariz özellik destan, tiyatro vb. farklı türleriyle öykü sanatıdır. Çünkü sosyal ve demokratik bir edebiyattır. Tanrıların ve kahramanların yüceltilmesinde, halkın ve avamın eğlendirilmesinde krallarla sıradan insanları bir araya getirir. Romalılar Yunanlardan bu özellikleri miras almış, Avrupa toplumlarına miras bırakmışlardır. Greklerin putperest tiyatro kalıntıları üzerine Hıristiyan tiyatrosunun inşasının Avrupa edebiyatını manzum ve mensur öyküye yönlendirmede büyük rolü vardır. Krallar saraylarda tiyatrolar yaptırmış, aktörler meydanlarda ve kapalı alanlarda benzerlerini icra etmiştir. Elit kesim romanlar yazmış, avam seyretmeye özen göstermiştir. Matbaanın icadıyla medeniyet canlanmış, kültür yayılmış, öykü sevgisi Batılı insanlarda bir karakter haline gelmiştir. Böylece öyküye edebiyatçılar meftun olmuş, naşirleri çoğalmış, münekkitler önem vermiş, okuyucular rağbet göstermiştir. Neticede öykünün farklı üslupları doğmuş, konuları dallara ayrılmış, akımları çoğalmış, diğer sanat dallarına galip gelmiştir. Bu saha dehanın tezahür ettiği ve bunun ölçüsü kabul edilen bir sanat türü olmuş, bir yarış alanı, fikriyat şekillerinin kendini gösterdiği bir çerçeve, ilmin unsurlarını eritmiş bir pota haline gelmiştir. Öykü, okuyucunun enteresan gerçekliklerle hayalin farklı türlerini içinde bulabildiği aklını besleyen, nefsini tedavi eden, kalbini canlandıran, vicdanını rahatlatan bir sanat âlemi olmuştur. İşte onların edebiyatıyla Arap edebiyatının karakter ve temayülde farklılıklarının se-

bepleri bunlardır. Zeyyat şuna kesin inandığını belirtir: Batı edebiyatından sürekli etkilenmemiz, ürün sahasında şiirin nesirden geride kalması, okuryazarlığın halkın çoğu arasında eksilmesi, doğu toplumlarında ilmi zihniyetin olgunlaşması iki edebiyat arasındaki hilafı ortadan kaldıracaktır. Böylelikle tenkit terazisi eşitlenecek, edebiyat tarihi adil olacak, gerçeğin hükmü uygulanacak ve insanlar nesrin nazma karşı otoritesini, öykülerin şiirlere baskın çıktığını kabul edecektir.[123]

Burada Zeyyat'ın Arap edebiyatı için bir ihya, geçmişten kopmaksızın bir diriliş arzuladığını görmek mümkündür.

Edebiyatın Zeyyat'a göre kurucu rolü vardır. "Edebiyat ve inkılap (devrim)" başlıklı makalesinde her siyasi devrimi, sosyal kalkınmayı fikri devrimin hazırladığını ifade eder. Yedi makalede edebiyatın devrimlere olan tesirini ve hazırlayıcılık faktörünü ele alan Zeyyat, bu makalelerde İslam'ın doğuşunu Arapların ilk devrimi kabul edip edebiyatın rolünü belirttikten sonra modern zamanda Arapların yaşadığı devrimlerin de yine edebiyatla bağlantılı olduğunu örneklerle izah eder.[124]

Zeyyat'a göre fikrî devrim önce şairlerin diliyle, âlimlerin kalemiyle ortaya çıkar. Bu sahip oldukları hissiyatın gücü ve gönül berraklığı sebebiyledir. Hitabet ve yazı vasıtasıyla diğer insanlara ulaşır. Devrim yahut

123 Zeyyat, *a.g.e.*, IV, 110-111
124 Zeyyat *a.g.e.*, IV, 252-284

kalkınma böyle meydana gelir. Bu sözlerini örneklerle delillendirme sadedinde Diderot, Montesque ve Russo'nun Fransız ihtilaline; Tolstoy, Gorki ve Turgenyev'in Rus devrimine ortam hazırladığını söyler. Mısır'da Urabi Paşa devrimine Cemaleddin Efgani'nin, Muhammed Abduh'un, Sami Barudî'nin ve Abdullah Nedim'in ortamı hazırladığını söyler. Hatta "özgür subayların"[125] da edebiyat duygusu ve belagat kabiliyetleriyle harekete geçtikleri görüşündedir.[126]

Başka bir makalesinde ise şöyle demektedir: "Kalkınmayla edebiyatımızı birbirinden ayıramayız. Medeniyetimizle dinimizi de birbirinden ayıramayız… Araplığın ruhunun edebiyat olduğuna inanmaya devam edeceğiz."[127]

Gençlerin edebî ürünlerini de ele almaktadır: Genç kuşak temel araçları tamamlamadan edebî ürün verme çabasına girmektedir. Hâlbuki yabancı dilleri bilmek ve Avrupa sanat kaidelerine vakıf olmak, Arap dilinde güçlü bir eğitim görmedikçe insanı yazar yapmaz.[128]

Sanatçı ve münekkit estetiği anlamak için, yargıçla avukatın adaleti anlamak uğrunda yardımlaştığı gibi yardımlaşır. Anlaşmazlığa düşmeleri kendileri için hayırlı değildir. [129]

125 Özgür subaylar Kral Faruk'u devirip Cemal Abdünnasır liderliğinde Mısır Arap Cumhuriyetini kuran ihtilalci askerlerdir.
126 Zeyyat, *a.g.e.*, IV,253
127 Zeyyat, *a.g.e.*, IV,261
128 Zeyyat,*a.g.e.*, I,139
129 Zeyyat,*a.g.e.* I,140

Zeyyat'a göre edebiyatın bir misyonu olmalıdır. [130]

5- Şiirin Tarifi, Serüveni ve Serbest Şiirin Öyküsü

Şiir Zeyyat'ın tanımında «vezinli, kafiyeli, güzel hayal ve müessir beliğ suretleri ifade eden sözdür.»[131] Bu klasik bir şiir tanımıdır. Ancak devamında "manzum olduğu gibi mensur da olabilir" şeklindeki ilavesi vezinli ve kafiyeli söz kapsamına nesri nasıl dâhil ettiğine dair bir istifhama sebep olmaktadır. Nesir için vezin ve kafiye siyakında bir tanımına rastlamadık.

Zeyyat'a göre şiir en eski edebî eserdir. İnsan hissiyat ve tabiatıyla ilgilidir. Aklen terakki, ilmen derinleşme, medeniyette ilerleme şiirin varlık şartları değildir.[132]

Şiirin mabetlerde başladığı kanaatini taşıyan Zeyyat mabet kâhinlerinin de ilk şairler olduğu görüşündedir. Şiir fıtratın ve çevrenin tesiriyle lirik şekilde başlamıştır. Lirik şiirle kastedilen şairin içindekileri ve hissiyatının idrakini tasvir ve zihinden geçenleri ifade etmesidir. Aşk, methiye, hicviye, mersiye, fahr, vasfetme (niteleme), sitem, şikâyet şiirleri bu türdendir. Bu şiirlerin Arapçada ifadesi 'eş-şi'ru'l-ğinâi' (şarkı şiiri)dir. Şarkı şiirleri diye bilinmesinin sebebi ise ilk zamanlarda mabetlerde ibadet gayesi ile ve insanları etkilemek için çalgı aleti eşliğinde söylenmesidir. Şairler mabetlerden sa-

130 Azzavi, Nimet Rahim, *Ahmed Hasan ez-Zeyyat kâtiben ve nakiden*, Kahire 1986. s. 75
131 Zeyyat, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi,* s. 25
132 Zeyyat, *a.g.e*. s.25

raylara intikal edince tanrıları methetmek yerine kralları methetmeye başlamışlardır. Ancak bu geçişte şiirin özel dili korunmuştur. Muhtelif bestelerle şiirler söylenmeye devam edilmiştir. Şiir mabetten çöle intikal edince de 'Huda'ya (develerin çöl yolculuğunda hızlanması için söylenen nağmeli şiirler) dönüşmüş, vezinle kafiye buluşmuş ve 'Recez' ortaya çıkmıştır. Bestelere göre vezinlerin de sayısı artmıştır. Şiirlerin konularına göre vezinler ortaya çıkmıştır. Şiirin çölde zirveye ulaştığı dönem olan cahiliye sonrası da sonra gelişim devam etmiştir. Zeyyat bu devamlılığı şöyle vurgular. Mesela halifenin yahut bir valinin önünde bir şair şiirini nağmeli okur, şayet sesi uygun değilse güzel sesli bir köle edinerek kendi yerine şiirini okuturdu. Hatta Harun Reşid'in şarkıdan çok şiir dinlemekten zevk aldığı söylenir. [133]

Zeyyat böylece şiirin başlangıçtan itibaren şu iki vasıfta olduğunu tespit etmektedir:

1- Lirik.

2- Nağmeli.

Özetle şunu ifade etmektedir: Şiirin kaynağı hisler şekli nağmeli lafızlardır. Bu çerçevede şiire has bir dil teşekkül etmiştir.

Zeyyat farklı kültürlere ait örnekler üzerinden şiirin gelişimini anlatır.

"Şiir"in kelime kökeni, İbranice tertîl (acele etme-

133 Zeyyat, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, s. 25; *Fi dav'i-Risale*, s. 86

den ağır okuma) veya tesbih etmek anlamına gelen 'şir' dir. Şiirin mabetlerde gelişmesi ve şarkıyla bağlantısı her toplumun şiiri için geçerli bir durumdur. Hâlâ Avrupalılar -Greklerin, Romalıların ve Arapların dediği gibi- şair şiirini 'inşad etti' ya da 'şarkı söyledi' derler. 'Eda etti', 'irad etti' demezler. Şiir saraydan şehre intikal ettiğinde ise şair kendi dünyasından insanların dünyasına çıkmıştır. Tanrılar olağanüstü olayları, kahramanlar mucizeleri gerçekleştirirdi. Onlara dair efsaneler yazıldı. Şairler bunları 'destan' şeklinde nazmettiler. Bu 'öykülü şiir' diye bilinen formdur. Yunanlar'da İlyada, Romalılar'da Aeneis, Hintliler'de Mahabharata, Persliler'de Şehname, Araplar'da Beni Hilal, İtalyanlar'da İlahi Komedya, İngilizler'de Kayıp Cennet bunun örnekleridir. Şiir son olarak hayalden gerçeğe, sözden harekete, şehirden tiyatro sahnesine intikal ettiğinde insanoğlu fikren olgunlaşmış, felsefi tesir yayılmış, sosyal düzen karmaşıklaşmıştı. Şairler öykülü şiiri ıslah vesilesi yapmışlardır. Trajedilerde hastalıklı benlikleri yüce duygu ve ideallerle sağlamlaştırma, komedyalarda kötü ahlak ve adetleri alay konusu ederek düzeltme gayesi güdülür. Bu da tiyatral şiirdir.[134]

Zeyyat şiirin, insanlık tarihinde ortak gelişme süreci yaşadığı düşüncesindedir. Üç merhaleli bu gelişmeyi her şair kendi içinde, her halk bütününde yaşar:

1- Çocuklukta ninni.

134 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale,* s. 87

2- Gençlikte kahramanlık hikâyeleri.

3- Yaş kemale erdiğinde felsefi tiyatrallik.

İlkinde şair hayalindekini terennüm eder. İkincisinde duyduğu veya yaptığını anlatır. Üçüncüsünde gördüğünü ve özümsediğini tasvir eder. Şarkıların kaynağı vehim ve hayaldir. Kahramanlığın kaynağı ululuktur. Tiyatralliğin kaynağı hakikat ve vakıadır.[135]

Zeyyat'ın bu yaklaşımına göre, şiirin her toplumda gelişimini tamamlamamıştır. Bunu açıkça belirtir. Şiir sevk-i tabiiyle ancak Greklerde -fıtrata ve iklime ait sebeplerle- bu üç merhaleden geçebilmiştir. Romalılar ve sonraki Latin toplumlar, ancak Grekleri taklit ederek ve onlardan iktibasla bu merhaleleri tamamlayabilmiştir.[136]

Özetle Zeyyat, toplumu ıslah gayeli tiyatro oyunlarındaki felsefî nitelikli şiiri gelişim merhalelerini tamamlamış saymaktadır. Şiir realizmi tiyatrodaki ıslah rolüyle yakalayabilmiştir.

Zeyyat, ikinci merhale saydığı öykülü şiirin, olağanüstü olaylara, yalanlara ve olağan dışı hadiselere dayandığını söyler. Bu tür, insanların savaş ve aşk için yaşadığı, kahramanlık ve güce meftun olduğu, rüyalara, gaipten seslere, kehanetlere, büyüye inandıkları, krallar ve kahramanlarda olağan üstü gördükleri zamanlarda, akıllarda ve zevklerde kabul görüyordu. Akıl güçlenince, fikir basiret bulunca, ilim modern insana kâinatın

135 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 87
136 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 88

gizli yönlerini tabiatın sırlarını keşfedince korkmaz, aldanmaz oldu. Öykülü şiir yazan şair olağanüstülüklere dayalı destanla gerçeğe ve bilime dayalı asrın mantığını bağdaştırmakta zorlanır hale geldi. Tiyatral şiir ise zarafetin ve lüksün şiiri idi. Tiyatro havassa hitap ederken sadece krallar, asiller ve komutanların seyrettiği devirlerde Avrupa'da revaçta idi. Demokrasinin yirminci yüzyılda tiyatroya galebe çaldığı, realizmin edebiyata egemen olduğu döneme kadar parlaklığını sürdürdü. Bu çağda tiyatrocular tiyatral şiirde mümkünlük şartının var olmadığını fark etmişler, tiyatro dilini hayatta kullanılan dile yaklaştırmışlardır. Kısaca tiyatro sahnelerinde diyaloglar şiirle icra edilirken buna artık dikkat edilmemiştir. Böylece tiyatral şiir sahnelerden çekilmiş, öykülü şiirle beraber edebiyat müzesinde yerini almıştır. [137]

Zeyyat'ın Arap tiyatral şiir örneklerine yaptığı yorumlardan Arap şiirinin de üç merhaleyi tamamladığı neticesine ulaşabiliriz. Ancak bu türdeki Arapça eserler, tiyatral şiir fiilen bittikten sonra sahneye çıkmıştır. Ahmet Şevki'nin, Aziz Abaza'nın eserleri karşısında batı tarzı bir seyirci bulamamıştır. Havassı realist, avamı ümmî bir toplum bu şiirdeki beyan ve estetiği idrak edememiştir.[138]

Zeyyat'ın bu hususları işlediği makalesine "Şiir başladığı noktaya döndü" başlığını verirken ne kastettiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

137 Zeyyat, *Fi dav'i-Risale*, s. 88-89
138 Zeyyat, *a.g.e.*,s.89

"Apollo'nun kültür mirasından günümüze lirik şiir dışında bir şey kalmamıştır. Lirik şiir de zaten diğer türlerin kaynağıdır. Varlığını hep sürdürecektir. Zira bu türü ortaya çıkaran saikler tükenmez. Hep yenidir çünkü onu besleyen duygular eskimez."[139]

Zeyyat genel olarak şiirin serüvenini böyle aktarırken serbest şiirin özel olarak öyküsünü anlatır.

Serbest şiirle kafiyeye riayet etmeyen şiiri kastettiğini belirtir. Bu türün batılılar tarafından "beyaz şiir" diye anıldığını belirten Zeyyat bu tarzı ilk İtalyan şair Gian Giorgio Trissino'nun 1525'te ortaya koyduğunu, kimilerinin bu türü o zamanlar kabullenirken kimilerinin de reddettiğini aktarır. Avrupa'da yayılmış hatta Shakspeare bazı dramlarını bu formda yazmıştır. Bu tür gelişerek, vezin koşulları hafifletilmiş 'eş-Şiru'l-hurr' (serbest vezinli/özgür şiir) ortaya çıkmıştır.[140]

Burada Zeyyat'ın serbest şiiri (eş-şiru'l-mürsel) serbest vezinli şiire (eş-şi'ru'l-hurr) esas kabul ettiğini görüyoruz. Serbest şiirde vezin olduğu anlaşılmaktadır. "Serbest vezinli" şeklinde çevirdiğimiz ve Zeyyat'ın özgür diye nitelediği şiir türünde ise bir beyitte tek veya çift «tef'île», sonraki beyitte dört veya daha fazla tef'île yer alabilir.[141]

Her iki türün daha çok destanlarda, tiyatro eserle-

139 Zeyyat, *a.g.e.*,s.89
140 Zeyyat, *a.g.e.*,s.74
141 Zeyyat, *a.g.e.*,s.74

rinde ve uzun şiirlerde, kafiye mecburiyetiyle düşülen tekrar, manasız dolgu ve az bilinen kelimeleri kullanma müşkülünden kurtulmak için kullanıldığını söyledikten sonra kanaatimizce gayet önemli bir hususa dikkat çeker. Serbest şiirin yayılma amillerinden birisi kafiyenin batı şiirinde, Arap şiirinde olduğu gibi esas unsur olmamasıdır. Kafiye batı şiirinde daha çok kelimeler arasında bir ses uyumundan ibarettir. Hâlbuki Arap şiirinde diğer dillerden farklı olarak ne kadar uzun olursa olsun kafiye ve vezin iki ayırıcı vasıftır. [142]

Vezin ve kafiyeye riayet etmeyen bazı şiir örnekleri naklederek bunların bir gelişme kaydetmediğini ve akıma dönüşemediğini belirtir. Yine de Endülüs ve Irak şairlerinin, uzun kasidelerde tekdüzelikten kurtulmak için tek kasidede çeşitli kafiyeler kullandıklarına dikkat çeker. Çağımız şairleri için tiyatral romanları kafiyeli yazmak yorucu olmuştur. Onlar da öykülü şiirler ve piyes şiirleriyle sınırlı olmak üzere kafiyesiz şiir yazmaya çağırmışlardır. Bunu Muhammed Ferit Ebu Hadid'in *Risale*'de Shakespeare'in bir eserini serbest şiirle tercümeye dair makalesiyle başlattığını söyler. Ardından serbest şiir üslubunda üç eser kaleme alır: «Hz. Osman'ın öldürülmesi», «Hüsrev ve Şirin» ve «Zohrab ve Rüstem". Dönemin başka edebiyatçılarının da bu türde eserler verdiğini örneklerle anlatır. Ancak bu da çok kalıcı olmamıştır.[143]

142 Zeyyat, *a.g.e.*,s.73-74
143 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 75-76

Edebiyatçıların, tiyetral eserler çerçevesinde serbest şiir denemelerine Zeyyat'ın itiraz ettiği yönünde bir anlam çıkarmak zordur. Tiyatro eserlerinde kafiye kaygısının anlatımı zorlaştırdığının farkındadır.

Yeni dönemde başlayan ve şarkılarla yayıldığını belirttiği serbest şiire şiddetle karşı olduğunu ortaya koyar. Zeyyat'a göre Mısır musikisi kötü bir yenilenmeye maruz kalmıştır. Şarkı şiirin aslıdır. Şiir şarkının malzemesidir. Birbirlerini doğal şekilde etkilerler. Bazı bestekârların, Mısır musikisini Batı müziğine tabi kılma çabalarına paralel manzum eser yazan kimileri de Arap şiirini, aruz vezni noktasında Batı şiirine tabi kılmaya çalışmıştır. İşte beğenilmeyen, kulağa hoş gelmeyen manzum yazılar böyle ortaya çıkmıştır.[144]

Zeyyat'ın kafiyesiz ve vezinsiz şiirlerden rahatsızlığı açıktır. Gerçi tiyatroda kafiyesiz şiiri ve şarkılar için serbest vezinli şiiri makul görür ama sahne ve şarkı gayeli olmayan şiirlerde kafiye düzeni ve veznin dışına çıkılması her şeyi alt üst etmek manasına gelir. Edebi zevke ve kulak aşinalığına karşı savaş açmaktır. Kasideyi, şarkı dışında her isme layık ses cızırtılarının düşük seviyesine düşürmektir.[145]

Zeyyat bu sert ifadelerle öfkesini ve duyduğu rahatsızlığı belirttikten sonra niçin bu seviyede aleyhtar olduğunu açıklar.

144 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 76
145 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 76

Sanat alçaltılmamalıdır. Şiir basitleştirilmemelidir. Şiirde basitleştirmeler olsa da kafiye istisna edilmelidir. Çünkü şiirin üç özelliği vardır: Gayet hassas ahenk. Kolaylaştırılamayacak zorluk. Düşünceyi lafzıyla zihne sabitleme gücü. Serbest vezinli şiir, şairin isabetli seçimleriyle bir parça ahengi yakalayabilir. O zaman da nesirden farklı olmama riski vardır. Şair kafiye için zihnini, sanatını, zevkini ve dilini yoğunlaştırır. Kafiye düzenine dikkat etmeyerek şiiri basitleştirme ise zihnin alevini söndürür. Zorlanma aklı uyandırıp veriminin artmasını sağlar. Sanat, şairin ilhamı ile okuyucunun beğenisi arasında hayat bulur. Arap şairlerin kafiye ile ilgili sıkıntı yaşamadıklarını söyleyen Zeyyat, bugünün şairi sıkıntıya düşüyorsa bu durumun dilde zayıflıktan kaynaklandığı görüşündedir. [146]

6- Öznellik-Nesnellik bağlamında Edebiyat ve Edebiyatçı

Zeyyat gerek şiir yazan şairi ve gerek nesir yazan edebiyatçıyı ilhamla hareket eden şahıs olarak görmekte edebiyatçıyı adeta takdis etmektedir.

"Edebiyat yönlendirir yönlendirilemez" başlıklı makalesinde bunu açıkça söyler.

Zeyyat'a göre Allah, ister şair ister yazar olsun edebiyatçıyı seçkin yaratmıştır. Diğer insanlar gibi kendisine yön gösterilecek, gaye tayin edilecek kimse değildir. Allah tarafından fikir gücü, duygu keskinliği ve hayal

146 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 77

yüceliğiyle üstün kılınan bir insandır. Güçlü hissiyatından ötürü başkalarından evvel eksiklikleri hissedebilen, ruhi berraklıktan ötürü başkalarından fazla mükemmeli düşünebilen, hayal dünyalarının zenginliğinden ötürü de başkalarının göremediği gerçek ötesini tahayyül edebilen fikir mesajı sahibi kimselerdendir. Bu kimselerin ilham yoluyla Allah'ın mesajlarını tebliğ etmesi, peygamberlerin vahiy yoluyla ilahi mesajları tebliğ etmeleri hükmündedir. Ne var ki edebî mesajın tabiatı dini mesajınkinden farklıdır. Edebiyatın mesajı, hissiyatı estetik ve yüce olanla besler. Dinin mesajı vicdanı hayır ve hakla sağlamlaştırır.[147]

Zeyyat peygamberler ve edebiyatçılar arasında kurduğu bağlantıda daha keskin hükümlere varır. Kısaca Peygamber yönlendirilmez yönlendirir. Edebiyatçı da böyledir. Peygambere vahiy ulaşır edebiyatçı da ilham alır. Öğrenmeyle peygamber olunmadığı gibi öğrenmeyle de şair, yazar olunmaz. Zira hem Peygamber hem edîb seçilmiştir. Bunu şöyle ifade eder:

"Edebiyatçıları peygamberler gibi Allah yarattıkları arasından seçer ve özel ilgi göstererek nezdinden ilim bahşeder. Din adamlarının 'Allah cahil peygamber göndermemiştir. Gönderse bile öğretirdi' sözü edebiyatçı için de geçerlidir. Batıda Homeros, Dante, Shakespeare, Moliere, Bernard Shaw, doğuda Lokman hekim, Konfüçyüs, Züheyr, Ali, İbnu'l-Mukaffa, Mütenebbi ledünni

147 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 70

ilimde peygamberler arasında Musa (a.s.), İsa (a.s.) Muhammed (s.a.) gibidirler. Edebiyatı bir hocadan görmemiş, ilimleri bir üniversiteden mezun olarak öğrenmemişlerdir. Allah ilminden onları feyizlendirmiştir. Gayb ilminden örtülü olanı göstermiştir. Böylece gönüllerinde hidayet ışıkları parlamış dillerinden hikmet pınarları fışkırmış bir filozof veya âlimin yapamadığı şeyleri yapmışlardır.

Kabiliyetli edebiyatçı fıtraten liderdir. Yüce benliği doğası gereği onu şuna yönlendirir: Halkında eksiklik hissini harekete geçirmek ve halk bilincinde kemali arzulamak. Bunu halka karşı çığlıklarıyla yapar. Bu çığlıklar kitaplarda telif edilmiş, şiirlerde nazmedilmiş, makalelerde tasvir edilmiş, öykülerde tahlil edilmiş ve tiyatroda sahnelenmiştir.

Bunu kimsenin telkini yahut rehberliğiyle değil kendi kendine yapar. Yoksa kim Diderot'u, Montesquieu'yu, Rousseau'yu Fransız Devrimini hazırlamaya veya kim Tolstoy'u, Gorki'yi, Turgenyev'i Rus Devrimini hazırlamaya yahut kim Afgani'yi, Muhammed Abduh'u, Barudi'yi, Nedim'i Urabi Devrimini hazırlamaya sevk etmiştir?" [148]

Kısaca Zeyyat'a göre bu edebiyatçılar ilhamla hareket etmişlerdir. İlahi bir tevcihle yönlendirilmişlerdir. Edebiyatçılardan hareketle edebiyat hakkında ki hükmünü ortaya koyar ve Edebiyat hayata yahut halka doğ-

148 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale, a.g.e.*, s. 70

ru yönlendirilmelidir görüşüne itiraz eder. Bu sözü söyleyenler edebiyatı araç, sanat ve işlem olarak görürler. Bu inanç edebiyatı kazanç vesileleri seviyesine düşürür. Tıpkı bina ve marangozluk işçiliğinin medeniyetin gerektirdiği tarza tabi olması gibi edebiyatı topluluğun isteğine tabi kılar. Hâlbuki bu edebiyatın ve sanatın değil ilmin ve öğretimin yapacağı şeydir. İlim halkın ihtiyacına göre yönlendirilir. Edebiyat ise toplumun en üstün siyasetidir. Yönlendirir yönlendirilmez. Yönetir yönetilmez. Ordunun komutanı yönlendirmesi söz konusu olursa o zaman halk edebiyatçıyı yönlendirebilir. Bu da mümkün değildir. Halk edebiyatı etkilemez. Ondan etkilenir. Zeyyat bu meyanda muhtemel bir itiraza da cevap vermeye çalışır. Folklorik mirasın anonim halk ürünü olduğu düşüncesine karşı aslında mesel ve hikmetli atasözlerinin, uzun hava ve halk şarkılarının, efsane ve fıkraların da meçhul edebiyatçılar tarafından halk arasında yayıldığını söyler. Yani hikmetli atasözleri vs. halkın ürünü değil, halkın arasındaki isimsiz edebiyatçıların ürünleridir. Tarih onları avam dili kullandıkları için görmemiştir. [149]

Zeyyat'ın edebiyatçıları üstün insanlar olarak görmesi, toplumla edebiyatçıyı ayrı mevkie yerleştirmesi, yetişerek değil seçilerek tebarüz ettiklerine inanması kabullenilmesi güç bir iddia gibi gözükmektedir. Edebiyatçıların yetiştikleri toplumun evladı oldukları, boyasıyla

149 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 70-71

boyandıkları malumdur. Ayrıca farklı fikir kamplarına mensup birbirine zıt görüşleri savunan ve temellendirmeye çalışan nice edebiyatçı olduğu da bilinmektedir. Örneğin Türk Edebiyatında Mehmet Akif'le Tevfik Fikret, Arap Edebiyatında Mustafa Sadik Rafiî ile Taha Hüseyin buna en bariz misalleridir. Kimse bu ediblerin edebî salahiyetlerini tartışmaz. Ancak ledünni ilim yani ilm-i ilahî ile görevlendirildiklerini söylemek ilahî kaynağın kendisiyle çeliştiği şeklinde imkânsız bir sonuca götürmektedir. Yine şair ve yazarların ilhamdan öte kendilerinden önceki edebiyatçılardan ve birbirlerinden etkilendikleri, bu sebeple edebî ekol ve akımların doğduğu izahtan vareste bir gerçektir. Tüm bunlar bu iddiayı geçersiz kılmaktadır. Kaldı ki edebiyatçıyı üstün kılan ilham neden sadece bu sahada olsun. Ressamların, musikişinasların ilham almadıkları iddia edilebilir mi? Buluş sahibi yetkin bilim adamları, orijinal eserler üreten zanaatkârlar, tarihin akışını değiştiren devlet adamları ve kumandanlar hatta kimi müsabakalarda sporcular ilhamla hareket ettiklerini ifade ederlerse tümü bu seçkinlikten mahrum mu kalacaklardır?

Zeyyat'ın bu görüşlerini ancak sonunda açığa vurduğu itirazından hareketle açıklayabiliriz. Zira makalesinin sonunda şunu söylemek istediğini belirtir: «komutla edebiyatçı yaratmak, kaidelere göre yetiştirip tenkitle doğru yola sokmak isteyenlere bütün söyleyeceğim şudur: Edebiyatçı Allah'ın özel hazırladığı doğada

yetişmiş kimsedir. Onun mesajına sınır çizmeyin. Zihnî karihasına set çekmeyin." [150]

Zeyyat'ın, edebiyatçılara yazdıkları yazılar hususunda emirler verilmesi veya önlerine engeller konulmasına mani olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Bu yazının yayınlandığı *Fi dav'i-risale* adlı eseri, askeri devrimin zamanında kapanan *Risale* sonrası kaleme aldığı makalelerini topladığı kitabıdır. Devrimi gerçekleştiren devlet yöneticilerine bu hitabıyla, edebiyatçılara karışılmaması gerektiği mesajını vermeye çalıştığını düşünüyoruz. Zeyyat yazar ve edebiyatçıların serbest bırakılmasını istemekte, bunu da bir yaradılış gayesi diye sunmaktadır.

Edebiyata müdahale etmek isteyenlere hitaben son olarak şunu söyler "(bahsedilen yüksek vasıflara haiz olmayan edebiyatçılara) istediğinizi yapın, istediğiniz gibi kayıt altına alın. Onları istediğiniz gibi sınırların dışına yönlendirin". [151]

Bu satırlarda dolaylı olarak Mısırlı edebiyatçılara da mesaj verdiği düşünülebilir. Bununla adeta edebiyata hariçten şekil vermek isteyenlere boyun eğenlerin hakiki manada edebiyatçı olamayacaklarını ima etmektedir. Onlara yapılacak müdahaleler de meşrulaşmaktadır.

---

150 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 72
151 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 72

7- Tiyatral Roman - Trajedi - Komedi –Drama- Destan

Arap edebiyatına getirdiği eleştirileri aktarırken de belirttiğimiz gibi, Zeyyat bir takım eksikliklerden bahseder.

Geniş tarzda örnekler vererek tiyatroya uyarlanan tiyatral 'Roman' türü hakkında, okullarda okutulacak bir müfredat suretinde kaleme aldığı yazının sonunda yazdıklarının "bu babta Arap Beyanında var olan eksikliği gidermiş" olduğuna inandığını söyler.[152] Bunu genç yazar adaylarını bilgilendirme, edebiyat tarihini öğretme gayesi ile yaptığı anlaşılmaktadır. *"Fî Usuli'l-Edeb"* adlı eserinde detaylı ele aldığı temel türler şunlardır: Tiyatral Roman-Trajedi-Komedi-Drama. Dramanın sonunda kısa de olsa operaya yer verir.

Tiyatral romanı anlatırken, önce romanın tarihi ve tarihçesi hakkında bilgi verir. Romanın Yunan topluluğunda trajedi ve komedi diye iki türle başlayışını anlatır. Roman ve tiyatronun tesirinin öyküden daha fazla olduğunu vurgularken şunu söyler: «Öykü ne kadar güçlü ifade ve etkiye sahip olsa da romana yetişemez. Zira öykü muhayyileye hitab eder. Roman ise hem hayale hem hisse hitab eder. Böylece tesiri daha büyük olur.»[153]

Örnek olarak bir cinayeti duymakla bizzat cinayete kurban giden şahsın çığlıklarını duyup kan kaybından

152 Zeyyat, *er-Risale,* sayı 73, yıl: 1934
153 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 135

öldüğüne tanık olmak arasındaki farkı zikreder. Gönüllerde iyiliğin yer etmesini ve kafalardan kötülüğün silinip atılmasını sağlamak için roman yazmanın yazarların boynunun borcu olduğunu söyler. Yüce duygular trajedilerde tasvir edilerek hasta gönüllere ilaç gibi sunulmalı, kötü âdet ve ahlaki niteliğe sahip kimseler komedi türünde olduğu gibi alaya alınarak ıslah edilmelidir. Zeyyat'ın edebiyatı ve edebiyatçıyı toplum ıslahıyla doğrudan ilgili gördüğü burada da açıktır. Para avcılığı için açık saçık sahneler içeren romanların yazarlarını "güçsüz yazar" olmakla ve ahlaksızlığı yaymakla itham eder. Bu tür ancak hayvani hislerin galebe çaldığı ilim ve medeniyetten nasibini almamış toplumlarda yer bulabilir. Edebî tenkit kurumu bu tehlikeye karşı taarruzda bulunmalıdır. Zira sadece insanlara değil edebiyata, zevk-i selime ve sanata da zarar verir. [154]

Zeyyat romanla ilgili bu bilgileri verdikten sonra (aksiyon)u anlatmaya geçer. Aksiyon romanın sahnede icra edilen hareketleridir. Nitelikleri ile ilgili örnekleler vererek açıklamalar yapar, unsurlarını anlatır. Bölüm ve araların nasıl olacağını, roman yazarının buna riayet etmesinin gerektiğini belirtir. Romanın türleri başlığı altında romanın konusunun insan hayatı olduğunu söyler. Mutlu veya hüzünlü hadiseleri, türlü türlü insanları tasvir eder. Üst seviyeden kimselerin hayatlarını ciddiyet içinde tasvir ediyorsa bu 'trajedi'dir. Avamın haya-

154 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 135

tının kusurlarını anlatıyorsa bu da 'komedi'dir. Şayet ciddi olanla komik olanı birleştirmişse yahut avamın hayatının ciddi kısmını anlatıyorsa bu 'yeni trajedi' veya 'dram'dır. Tüm bunlar şarkı ve müzikle icra edilirse 'opera' olur.[155]

Bu özetlemeden sonra sırası ile tafsilatlı anlatıma geçer. Trajediyi şöyle tanımlar: İnsanda korku, merhamet, beğeni duygularına vesile olan sahne oyunudur. Üstün bir şahsiyet, yüce bir eser konu ediliyorsa bu trajedi olması için kâfidir. Mesela taht kavgasını konu edinen eserler böyledir. Trajedinin gayesi suça karşı korku, fazilete karşı merhamet ve güzel fiillere karşı beğeni duyguları ile nefsi ıslah etmektir. Yunan trajedisini anlattıktan sonra çağlar boyu gelişimini özetler. Ardından en meşhur trajedileri, Kornie, Russin, Voltaire ve Shakespare'in trajedilerini analize geçer. Kornie'nin dört Russin'in üç, Voltaire'in iki trajedisini ele alır. Shakespare'den örnek eserler zikrederek analiz etmeye niyet ettiğini ancak diğer örneklerle bu bahis uzadığı için vazgeçtiğini belirtir. Bundan sonra komediyi anlatmaya başlar. Komedi avamın hayatından alıntılanmış güldürme ve eğlendirme gayeli eserdir. İnsanların tabiatında ve toplum âdetlerinde var olan düşük yönleri ve hayatın eksikliklerini ele alır. İnsanda üstün yönleri, korkunç felaketleri, suçları ise trajedi ele alır. Zeyyat hâlâ komedi ile trajedi arasında farkın net ve belirli olmadığı düşüncesindedir.

155 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 136-156

Bu yüzden aradaki farklılığa dair tafsilat vermenin iyi olacağı kanaati ile anlatıma başlar. Zeyyat'a göre trajedi ile komedi şu hususlarda birbirinden ayrılır: ilke, araç, gaye. Trajedide ilke insan hissiyatıdır. Aracı tesirdir. Gayesi yanıltıcı heves ve korkunç suçlardan korkutarak insanı ahlaki yüceliklere teşvik etmektir. Komedinin ilkesi insanoğlunun kötülüğü ve zaafıdır. Aracı ise alaya alma ve gülmedir. İnsanların kusurlarına istihza ile baktırarak güldürür. Bu müstehzi bakış merhameti celbedecek derecede acı yahut öfkelendirecek veya korkutacak biçimde olmamalıdır. Komedi maharetle ve titizlikle eksiklikleri tasvir eder. Paradoks ve sürprizlerle bu eksiklikleri gülme ve istihza konusu yapar. Zeyyat aslında insan kusurlarının, kardeşlik duyguları içinde üzüntüyle ve felsefi bir bakış ile karşılanmasının daha uygun olduğunu belirtir. Zeyyat galiba ahlakî altyapısı gereği kusurlarla alay etmeyi bir sanat faaliyeti olarak kabullenmekte rahat değildir. Ama bazılarının, kendi kötü halini ancak tasvir edilip istihza ile düzeltebileceklerinin düşünüldüğünü söyler. Komedinin gayesi kusurla kusuru düzeltmektir. Bazıları komedi ile trajediyi kişilerin keyfiyeti ve duyguların kemiyeti ile birbirinden ayırır. Trajedide kişiler üst tabakadan komedide avamdan olur. Duygusallık trajedide güçlü, komedide zayıftır. Ne var ki bu fark Zeyyat'a göre net ve ayırt edici değildir. Mesela Molier'in Amphitryon başlıklı trajedi romanında, tanrılar ve krallar alaya alınmaktadırlar. Felaketler trajedinin özellikleridir. Kişisel çıkarlar, avam ahlakı,

yaygın kusurlar komedinin özelliğidir. Trajedi tarihten, komedi toplumdan bir manzara kesitidir. Düşük vasıf komedide gülünç, hor ve hakir halde yer bulur. Zararlı nefret edilen kötü vasıf trajediye dâhildir.[156]

İki tür arasındaki farkları izahtan sonra komedide gülme vesilesi olan hususları anlatır. Komedinin türlerini ve ne yapmak gerektiğini açıklar. Çağlar boyu gelişme sürecini açıkladıktan sonra Molier'in en meşhur üç komedi eserini analiz eder. Trajedi ve komediden sonra 'Dram'a yani çağdaş trajediye geçer. Dram aslında tüm sahne oyunları için kullanılan bir isim iken modern çağda trajedinin komedi ile mezcedildiği tür haline gelmiştir. Zeyyat dramın daha bütün, kapsamlı ve doğru olduğu görüşündedir. Çünkü bir grubu diğerinden üstün tutmaz. Kralla halktan olan insan birdir. Tebessüm gözyaşına karışır. Hem tarihten hem hurafelerden beslenir. Bir şeyi istisna etmez, kimseyi hor görmez. Kaidelerle kendisini dar alana sıkıştırmaz. Konusu tüm insanlıktır. Değişik isimlendirmelerden sonra modern dram veya sadece dram adını almıştır. Dramın çağlar boyu gelişme serüveninden sonra Hirnani'nin bu türdeki romanını analiz eder. Son olarak 'tetimme' başlığı altında genel komedi (farce) ve genel trajedi (melodram) hakkında kısaca bilgi verir. En sonunda operayı anlatarak tiyatro bahsini tamamlar.[157]

156 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 157-182
157 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 182-221

Zeyyat destanı da ayrıca ele almıştır. Destanın romandan farkını açıklar. Muhtevası ile ilgili görüşleri inceler. Türlerinden bahsederek her türün özelliklerini anlatır. Meşhur destan örneklerini zikredip konularını özetler. 'Araplarda destan var mıdır' sorusunu cevaplarken bu türün Arapların karakteri gereği yaygınlaşmadığını belirtir. Beni Hilal ile ilgili kahramanlık rivayetlerini, Ma'arri'nin *Risaletü'l-gufran* adlı eserini ve Antere hikâyelerini destan örneği olarak anlatır. [158]

Öykü ve romanlarda çekicilik olması gerektiğini anlatan Zeyyat, yazarın zihnindekini peyderpey okuyucuya aktarması gerektiğini söyler. Böylece roman okuyucuyu kendisine cezbeder. Bu da üç merhalede olmalıdır: Sunum, düğüm ve çözüm. Sunumda okuyucunun yahut dinleyicinin zihnen roman veya öyküye hazırlanması sağlanır. Düğüm kısmı çekiciliğin arttığı gövde kısmıdır. Olaylar karmaşıklaşır, vakalar, şahıslar ve şartlar kaynaşır. Okuyucu için manzara içinden çıkılamayacak bir hal şeklindedir. Sonuç meçhuldür. Çözümde düğüm çözülür ve sonuç ortaya çıkar. Önceki herşey sonuca hazırlık olmalı, ona doğru gitmeli ama bu fark ettirilmeden yapılmalıdır. Bazı örneklerle bu sözlerini uygulamalı açıklar. [159]

8- Zeyyat ve Realizm

Zeyyat'ın edebî akımlara dair bazı görüşlerine *Fi*

158 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 226- 242
159 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 222- 225

dav'ir-Risale adlı eserinde yer verdiğini görmekteyiz. Bu kitabın başındaki şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Mânâ zihinde net ise, lafız da netleşir. Düşünce müphem, zihnî suret karışıksa, ancak o zaman kapalılık yahut karmaşıklık vuku bulur. Yazar veya şair ışığı kaybedip yolu kaybetmişse, müphemlik ve karışıklık başına gelir. Sapkın edebî akımlar yolu şaşırma veya delilikten başka bir şey değildir: Sembolizm, sürrealizm, irrasyonalizm fikri delilik veya psikolojik komplekstir. Gurur, anormallik yahut hastalık bunları ortaya çıkarmıştır. Sağlam edebiyatçı, dilin vazifesinin zihnindekini insanların zihnine en kısa, net ve kolay yoldan aktarmak olduğunu fıtratıyla idrak edip bedaheten bilir. Manayı gizleyen, gayeyi uzaklaştıran ve okuyucuyu yoran bu sisle üslubunu örtmeye mantığında müsaade vermez. Zihne bilmecelerle jimnastik yaptırmayı, zekâyı test etmeyi istiyorsa o başka. Bu özel durumlarda gerekse de öykü, tiyatro ve şiir yazma bunun dışındadır. " [160]

Aynı kitabın "Realizm ile Kinizm" başlıklı diğer bir makalesinde[161] realizm akımından bahseder. Diyojen'in[162] anladığı şekilde Kinizm ile Balzac'ın anlayışında realizmin ve Emil Zola'nın anlayışındaki Natüralizm'in insan hayatını doğaya göre tanzim etme hususunda birleştiğini söyler. Ardından Kinizm hakkında bilgi verir.

160 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale,* giriş yazısı ilk sahife
161 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 61-65
162 Diyojen veya Sinoplu Diogenes İ.Ö. IV. yy. da yaşamış Kinik felsefesinin kurucusu filozof.

Her türlü sosyal kayıttan azade, davranış kurallarına başkaldıran tavırlarından bahisle önderlerinin fıçıda yaşayan, yalınayak dolaşan, tek parça elbiseyle yıl boyu mabetlerde yatıp kalkan biri olduğunu aktarır. Yaşam tarzlarıyla köpeklere benzetildiklerini bu sebeple Kinistler (köpeksiler) diye adlandırıldıklarını belirtir. [163]

Sonra realizm ile kinizm arasındaki farkı analiz eder:

"Realistlere göre belagat doğayı hissedilir gerçekliğiyle aktarmak, kapalı yönlerini gerçek şekilde açıklamaktır. Ne var ki gerçeklik iyi olduğu gibi kötü de olabilir. Anlam güzel olduğu gibi çirkin de olabilir. Ancak realistler güzel noktalardan ziyade hayatın çirkin müptezel noktalarına kafa yorarlar. Çünkü kötülüğün insanlarda asıl olduğuna, doğanın özünün kötülük olduğuna inanırlar.

Realizm objektif olarak tarafsız ve güvenilir şekilde doğayı görür ve nakleder. Sanatçının kişisel hissiyatının girmesine izin vermez. Güzellik vasıflarının ortaya konmasına önem vermez. Etik gayeyi çıkarıp gösterme amacı yoktur." [164]

Zeyyat İbnu'l-mutezz'in şiirinden realizme örnek vermekle birlikte bir akıma dönüşecek seviyede olmadığını ifade eder. Realizmin edebiyat özelinde alanının öykü ve tiyatro olduğu, şiir olmadığı yönünde tespitte bulunur. Ona göre Natüralistler gerçeği tasvir hususun-

163 Zeyyat, *a.g.e.*, s.61
164 Zeyyat, *a.g.e.*, s.62

da realistlerle ortaktır. Ancak açıklarken farklı yönteme başvururlar. Realist görüp kaydedip sebep bulmakla yetinir. Natüralist buna ilaveten deneyi, genetiği ve bilimi de kullanır. Her ikisi de akım olarak sanatlılığı şart koşar. Dil ve belagat kurallarının dışına çıkmazlar. Realizm fikir açısından gerçeklere ve belgelere dayanır. Bu doğrudur. Ama şekil açısından hayalin kanatlarını kesmedikleri, güzelliğin renklerini matlaştırmadıkları da doğrudur. Madam Bovary'nin yazarı Flaubert, Realizm'in önderlerinden ve büyüklerindendir. Flaubert'in realizmi şekilde değil konudadır. Popülaritesi fikirden kaynaklanır. Üslubu titizlik ve belagatte, estetik ve zarafette zirvededir.[165]

Zeyyat bu tespitlerden sonra çağdaş Arap düşüncesinde realizm tenkidine başlar. Realizmin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında görüşlerini ortaya koyar.

"Eğer çağdaş edebiyatımızda realizmi, umumun hissiyatında kemâl arzusu uyandırmak, havassı da ıslaha meyil yönünde harekete geçirmek için emekçi halkın hayatının içerdiği acı, cefa, meşakkat, anormallik, eğrilik ve eksikliklerle düşük yönlerini tasvir etmek diye anlıyorsak bu tartışmasız doğru bir anlayıştır. Ancak realizmi, her kayıttan azade, her örfe yabancı, her değeri küçümseyen, sanatın kendisini avamdan ferdin zevk ve anlayış seviyesine düşürmek diye anlarsak, tutup da edebiyatı arzuhalci kalemiyle yazarsak, musikiyi

165 Zeyyat, *a.g.e.,* s.63

çoban kavalıyla çalarsak, cümleleri ve manaları nakkaş fırçasıyla resmedersek bu realizm olmaz. Kinizm olur. Ben karakterim gereği realizm'in doğru olan sanatsal manasına meylediyorum. Ancak doğanın ve gerçeğin mekanik tarzda çirkinliğiyle çıplaklığının sanat ile zevk güzelleştirmesi olmaksızın aktarılma aşırılığından hoşlanmıyorum. Realizm diğer ciddi akımlar gibi sanatın sınırlarıyla sınırlanmalı, hükümlerine bağlı kalmalıdır. Sanatın olduğu yerde de estetik vardır." [166]

Zeyyat burada kendisinin realizme meylettiğini açıklamaktadır. Ancak realizmden ne anlaşılması gerektiğini ve sınırlarını netleştirmiştir. Realizmi, doğada var olan çirkinliği gerçeklik diye aktarmaya kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Abdurrahman Şarkavi (1987)[167], Zeyyat'ın bu fikirlerine, eş-Ş'ab adlı gazetede reddiye mahiyetli bir yazı neşreder. Zeyyat da bu hususta ona cevaben bir makale daha yazar ve maksadını net ortaya koyar.

Makalesinde kendisinin bir çiftçi ailesi mensubu olduğunu, köylülerin çektiği sıkıntıları yakinen nasıl bildiğini anlattıktan sonra şunları söyler: "Ben mutsuzluğun bu tükenmeyen kaynağından (sıkıntılı köy ortamını kastediyor), dinmeyen rüzgârından dört ciltlik *Vahyu'r-Ri-*

166 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 63

167 Mısırlı edebiyatçı, gazeteci… Geniş bilgi için Bkz. Yusuf, Muhammed Hayr, *Tetimmetü'l-Alam*, I, 277, Dar İbn Hazm, II. Baskı, Beyrut, 2002

sale kitabımdaki konularımın ilhamını aldım."[168]

Bu ifadesiyle Zeyyat geçmişteki sıkıntılı köy hayatının yazılarına ilham kaynağı olduğunu delil göstererek kendisinin realist bir yazar olduğunu belirtirken realizm ile ne kastettiğini de netleştirme ihtiyacı hisseder:

"Belki de anlaşmazlık Mısır realizmi ile Avrupa realizmi arasında yahut aşırı realizm ile mutedil realizm arasındadır. Mısırlı realistlerden kimi dil ve üslubu okuma yazma bilmeyenlerin seviyesine indirmeye çalışıyor. Onlar için avam lehçesiyle yazıyor. Üslubu belagat ve estetik vasıflarından tecrit ederek manaları zihinlerine yaklaştırıyor. Böylece edebiyat hadd-i zatında, zevki berraklaştıran, ruhu yücelten ve hayatı güzelleştiren bir gaye olmaktan çıkıyor. Köy hayatında halkla birlikteliğim ve *Risale'*de yazmam sonucu bizzat tahkik ettiğim gerçek şudur: çiftçi ve zanaatkâr okuyucular şiiri ozan atışmalarına tercih ediyor, belagatli makaleden sade sözden etkilendiklerinden fazla etkileniyorlar."[169]

Zeyyat burada realizm adına avamın konuşma dilini edebiyatta kullananlara hata ettiklerini ilan etmektedir. Onların zannettiğinin tersine avam halk kendi konuşma diliyle değil fasih Arapça ile yazılan eserleri tercih etmektedir. Sanat, sanat için midir, halk için midir? problemine geliştirdiği yaklaşımı açıklar:

"Edebiyat tüm halk içindir. Bunda anlaşmazlık yok-

168 Zeyyat, *a.g.e.* s.68
169 Zeyyat, *Fi davi'r-Risale*, s. 68-69

tur. Ancak edebiyat avam tabakasına inerse onları yüzeye çıkartmak için iner yoksa dibe batırmak için değil. 'Edebiyat edebiyat içindir' diyenlerin sözü bu anlamla 'Edebiyat hayat içindir' diyenlerin sözünün kapsamına girer."[170]

Zeyyat realizm adına edebiyatı bayağılaştırmaya karşıdır. Bunu şöyle temellendirir: Realizm genel manasıyla bir edebiyat akımıdır. Tüm toplumlarda edebiyat güzel sureti olan sağlam fikirdir. Realizm sanata zıt veya düşman değildir.[171]

Şunu sorar: "Mısırlı realistler diğer realist yazların yapmadığı şekilde realizm ile sanatı, yazı ile dili birbirinden ayırmak mı istiyorlar? Eğer bunu istiyorlarsa bu aramızda bitmeyecek bir anlaşmazlıktır. Eğer halkın hayatından kaynaklanan, Araplık geleneklerine bağlı, fasih Arapçayı tercih eden, iyiyi yücelten, estetiği gözeten bir Mısır realizmine davet ediyorlarsa o zaman aynı şeyi söylüyoruz. "[172]

Zeyyat bu sözleriyle kendisi realist olmakla birlikte realizm adına edebî seviyenin düşürülmesini kabul etmediğini belirtmektedir.

Bunu edebî ürünlerde kullanılan dil özelinde örneklendirmeye çalışırsak şunu söyleyebiliriz: Mısır'da avam lehçesi ile edebî ürünler vermek edebiyatı halk seviye-

170 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 69
171 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 69
172 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 69

sine indirme iddiasındaki realizm anlayışının çabasıdır. Zeyyat ozan atışmalarının (atışmalar yerel lehçe ile olur) tesirinin fasih Arapçayı anlamaktan en uzak olduğu düşünülen çiftçi ve zanaatkârların üzerinde fasih şiirden daha az tesirli olduğunu söyleyerek bu tür realizm anlayışını reddeder. Onun realizmi edebiyatın dili olan fasih Arapçadan ve sanattan taviz vermeyen realizmdir. Bunu köyde yetişmiş, köylüyü iyi tanıyan bir fert olarak söylemektedir.

B- Belagate dair görüşleri

Edebiyata dair fikirlerini anlatırken Zeyyat'ın belagat ilmi ile ilgili tenkit sahasında ilerleme olmadığı hususunda fikirlerini aktarmış, bu eksikliğin edebî eserleri asırlarca olumsuz etkilediği görüşüne sahip olduğunu belirtmiştik.

Zeyyat belagate dair kanaat ve tespitlerini etraflıca ortaya koyduğu *Difa'un 'ani'l-belaga* (Belagat müdafaası) başlığıyla bir dizi makale neşretmiştir. *Risale* dergisinde yayınladığı bu yazı dizisinde Zeyyat, görüleceği üzere belagat ilmine dair kitaplarda mevcut geleneksel yaklaşımlardan tamamen farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Daha sonra bu makaleleri aynı isimle kitap halinde 1945'te neşretmiştir. Biz de belagate dair fikirlerini derli toplu haliyle bulabildiğimiz bu eserdeki konu sırasını takip ederek Zeyyat'ın belagate dair görüşlerini tafsilatlı anlatmaya çalışacağız. Ancak daha öncesinde bu hususta bazı mütalaalarımızı kaydetmekte fayda görüyoruz.

Belagat ilmi sadece dil ve edebiyatı ilgilendiren bir saha değildir. Tefsir ilmi başta olmak üzere usul-i fıkıh ve mantık gibi birçok ilmin belagatle irtibatı tartışma götürmez. İslamî dönemde belagatin gayesi, Kur'an-ı Kerim'in i'câzını ortaya koyma ve Kur'an'ı doğru anlama olmuştur.[173] Bu çerçevede belagati, Tefsir ilminden türemiş bir ilim dalı olarak kabul etmek hatalı olmaz.

Zeyyat'ın belagat tarifine baktığımızda neredeyse her söylenen sözde ve her alanda yazılan yazılarda belagat kaidelerine uyulması gerektiği, her sözlü ve yazılı ifadenin belagat açısından tenkide tabi tutulabileceği sonucuna ulaşılabilir. Zeyyat bu eserinde belagati şöyle tarif eder: "Belagat şamil ve kâmil manasıyla şudur: Söz yahut yazı yoluyla, sahip olan kişiye, diğer insanların akıllarını ve gönüllerini etkileme imkânı sağlayan bir kabiliyettir." [174]

Gerek edebî gerek ilmi, sözlü yazılı tüm ürünler ya insanların akıllarına ya gönüllerine ya da her ikisine tesir etmek gayesiyle ortaya konur. Okul kitaplarından en yüksek seviyedeki ilmi eserlere, şahsi bir mektuptan diplomatik mesajlara, çocuk hikâyelerinden roman gibi üst düzey mensur eserlere, ninni-mâni türü kafiyeli sözlerden şiir şaheserlerine, hatta iki kişinin günlük konuşmasından güçlü liderlerin halka hitaben yaptıkları konuşmalara kadar insanoğlunun tüm yazdıkları ve

173 Kılıç, Hulusi, "Belâgat" *DİA*, V, 380-383, İstanbul, 1992

174 Zeyyat, *Ahmed Hasan Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 20, matbaatu'r-risale, Kahire, 1945

anlattıkları belagatin konusuna dâhil kabul edilebilir. Zira hepsinde muhatabı etkileme gayesi vardır. Ancak Zeyyat'ın belagati daha dar sınırlarda, edebî eserler özelinde ele alması edebiyatçı kimliğinden ötürü tabiidir.

Zeyyat'ın Edebiyat Tarihi sahasında yazdığı defalarca baskısı yapılan kitabı için rahatlıkla kaynak eser mahiyeti kazanmış bir telif diyebiliriz. Zira ilk baskısının üzerinden tam bir asır geçen kitabın kırk defaya yakın basılması dahi tek başına hüsn-i kabul gördüğüne işaret olarak yeterlidir. Yazarının vefatı üzerinden geçen onlarca yıla rağmen hala basılmaktadır. Ancak belagat sahasında gayet iddialı fikirler ihtiva eden ve yalnızca iki defa basılan *Difa'un 'ani'l-belaga* için aynı vasfı kullanmamız gayet zordur. Zeyyat'ın bahsettiğimiz farklı yaklaşımları, zamanının yazarlarınca az ilerde aktaracağımız olumlu tepkilerle karşılanmasına rağmen geçen yaklaşık yetmiş yılda belagat ile ilgilenenlerin gündemine girmeyi pek başaramamıştır. Zaten klasik tarzda belagat konularını işlemeyen kitabın çevresinde örgülendiği "zevk" ve "üslup" gibi konularda ortaya koymaya çalıştığı ölçüler genellik kazanmamıştır. Eğitim kurumlarında revaç bulmamıştır.

Kanaatimizce bu durum Zeyyat'ın, belagat ilminin yerleşik konularına dair bir yaklaşım geliştirmekten ziyade belagatli yazma konusu üzerinde durmasından kaynaklanmaktadır. Zeyyat'ın belagatten bahsederken daha çok yazma kabiliyeti hakkında konuştuğu görülür.

Belagate dair yazdıklarını okuyanlar, belagatli yazı yazan birisinin ne tür vasıflara sahip olması gerektiği hususunda bilgi sahibi olur. Beyan, meâni ve bedi' çerçevesinde geliştirilen kaidelerle ilgili alternatif bir anlayış bulmak söz konusu değildir.

Zeyyat daha evvel temas ettiğimiz gibi bilhassa belağî tenkitle ilgili eleştirilerde bulunmuş ancak asıl şikâyet ettiği hususları bu yazı dizisinde dile getirmiştir. Henüz mukaddime kısmında bu çağda belagatin mustarip olduğu üç musibetten bahseder:

1- Çabukluk. 2- Gazetecilik 3- Tufeylilik. (asalaklık, ehil olmayanların yazı sahasına parazit misali dâhil olması)

Çabukluk

Bu bela makinelerin icadıyla meydana gelmiştir. Düşünce dünyasına modern makineler umumi olarak şöyle zarar vermiştir: Üzerinde derin, itinalı, sakin düşünülecek, teenni ve sabır gerektiren ağırlıkta değerlerin takdiri menfi dönüşüme uğramıştır. Bunun neticesinde kötü iyinin suretinde, kalitesiz kaliteli şeklinde tezahür etmektedir. Her şeyin ölçüsü artık kalite değil çabukluk olmuştur.[175]

Anlaşılan Zeyyat, matbaanın kalem erbabını hızlı üretmeye zorladığı düşüncesiyle böyle bir neticeye varmıştır. Bunun genel manada fikre zararı olduğu kanaatindedir.

175 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 5

Makinenin özel çerçevede belagate olan zararı ise birkaç yönlüdür: Öncelikle insanların zihinleri üzerinde menfi tesir icra etmiştir. Artık zihinlerde kuşatıcılık ve derinleşme kalmamıştır. Zihni ürünlerin çoğu sel suyuyla gelen faydasız çerçöp yahut köpük misali kalıcılığı olmayan türdendir. Makine anlama kabiliyetine zarar vermiştir. İnsanlar, belagatli sözün gereği olan ciddiyete karşı sabırsızlık göstermektedir. Hafif türden edebî ürünlere yönelme yaygınlaşmıştır. Estetik anlayışı, diğer bir ifadeyle zevk-i selim de bozulmuştur. Farklı edebî tatlar birbirinden ayırt edilemez hale gelmiş, acıyla tatlı, ham ile olgun karışmıştır. Böylece belagatli yazan muharrirden acelecilik sebebiyle değersiz sözler sadır olur. Belagatli bir sözü acelecilik yüzünden zihinler anlayamaz, sözün sanatındaki dehayı fark edemez. Kimi münekkitler çabukluğu iyi ürünün şartı zanneder. Acele yazmayan muharriri ağır olmakla ayıplarlar. [176]

Zeyyat kısaca zihinlerin, anlayışların ve edebî zevkin makinenin getirdiği acelecilikle örselendiğini düşünmektedir. Bu da ister istemez edebî ürün kalitesini düşürmüştür.

Gazetecilik

Yeni bir edebiyat türü (Zeyyat'ın otuzlu yıllardan bahsettiğini hatırlatalım) sayılmasına rağmen gazetecilik yazı dünyasının canlı sahasını kaplamaktadır. Başka edebî türlere alan bırakmamaktadır. Bu bir kusur gibi

176 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 6

gözükmeyebilir. Aslında gazeteciliğin yaptığı iş; uluslararası haberlerin nakledilmesi, günlük hadiselerin kayda geçirilmesi ve genel kültürün yayılmasından ibarettir. Vazifesi gereğince işlediği konulara ve muhatap olduğu genel kitleye göre, mecbur olduğu çabukluğa da riayet ederek kolay, düşük seviyeli bir üslup takip etmek durumundadır. İşte bu sebeple gazete yazarları belagatin seviyesini düşürmüşlerdir. Gazete neşriyatının gücü onları sahada hâkim mevkie koymuştur. Onlar ve okuyucuları çoğunluğu teşkil ettikleri için -demokrasiye de uygun şekilde- edebiyatta tek başlarına söz sahibi olmuş, kuralları koyar, üslubu belirler hale gelmişlerdir. Şayet gazetecilik sahası yazarlarıyla kitap yazarları ayrı olsaydı belki belagat zarar görmeyecekti. Ancak gazeteyle kitabın durumu tıpkı sinema ile tiyatronun durumu gibidir. Gazetenin maddi gücü, otoritesi ve yaygınlığı daha fazladır. Sahip olduğu araçları daha boldur. Bu sebeple kalem erbabı kendisine tahsis olunmaktadır. Gazeteciliğin gerektirdiği şekilde hıza uyum sağlayarak, kolayı gaye edinerek ve avam dilini tercih ederek çalışmaktadırlar. Kısaca gazetecilik de belagate zarar vermiştir. Avam dilinin ve zayıf edebî üslubun yayılmasına sebep olmuş, edebî zevkin bozulmasına yol açmıştır. Hatta belagatin sırrını korumaya çalışmak geriye dönüş gibi kabul edilmiştir. Böylece yazı dünyasında kırık bir üslup yaygınlaşmış, estetik duygusu fesada uğramış, estetikle uğraşma kaygısı gereksiz bir zorlama şeklinde nitelenir olmuştur. Vahiy diline ve risaletin

edebiyatına samimiyetle bağlı kalanlarsa ancak kendileri veya gelecek nesillerden Allah'ın koruduğu az bir zümre için yazacak duruma düşmüşlerdir. [177]

Tufeylilik

Burada tufeyli derken belagat mahrumu ehil olmayan kimseler kastedilmektedir. Zeyyat ehil olmayanların tufeylilikle bu sahaya girmelerine de gazetecilikte şahid olduğunu söyler. Ancak öyle bir özel tufeylilik yani ehliyetsiz kimselerin bu sahaya hariçten ve hak etmeden girme hali vardır ki bu, belagat için tüm bahsedilenlerden daha tehlikelidir.

Bu tufeylilik, makam mevki sahiplerinin ehil olmadıkları halde muharrirlik ve şairlik sevdasıyla ediplik taslamalarıdır. Makam ve mevki şânı onlara yetmediğinden edebiyat şerefini de elde etmek isterler. 'Beyan sanatı' tabiatlarına uygun olmasa dahi kendilerini zorlayarak kemale talip olurken noksanlığa düşürmektedirler. Bu kimseler belki tahsille ve alıştırma yaparak kazanılabilecek öğretim, telif avukatlık politika gibi hususlarda ilerleme kaydedebilirler. Ancak sanat kabiliyetini kendilerinde sadece istemekle, emrederek, iddiayla var edemezler. Sanatta kabiliyet, iradeyle veya iddia ederek kazanılacak bir meleke değildir. Gerekli vasıflara sahip olmaksızın, sönük istidatla büyük muharrirlerden sayılma hususundaki ısrarcılıkları sonucu onlar da cahiller gibi belagatin seviyesini düşürürler. Bunlar sözü

177 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 6-7

dinlenen, tesiri bariz kimseler olmaları hasebiyle cahillere verdikleri bu destekle belagat için en büyük tehlikeyi teşkil ederler. [178]

1- İki Tavır Arasında Belagat

İki tavır ile kastettiğimiz şudur: İlk tavır: Belagatin, kişinin karakterine ait olması ile sonradan kazanılan meslekî bir vasıf olması arasındaki konumu. İkinci tavır: Belagatin kaidelere tabi olmakla edebî zevke tabi olma arasındaki konumu. Zeyyat bunu "Karakter ile meslek ve kaideler ile zevk arasında belagat" şeklinde bir başlıkla işlemiştir.[179]

Fikirlerini aktarmadan önce bu ifadeleri açıklamaya çalışalım. İleride de görüleceği üzere "karakter ve meslek[180] arasında" derken Zeyyat sanki "Belagat doğuştan gelen fıtrî bir vasıf mı, sonradan tekrarla kazanılabilen bir meslek/ustalık mı?" sorusuna cevap vermektedir. "Kaidelerle edebî zevk arasında" ifadesiyle de "Belagatli sözlerin belli kaidelere tabi olması mı yoksa doğuştan gelen zevk-i selime göre seciyeye dayanarak serbest söylenmesi mi doğrudur?' sorusunu cevaplar.

Zeyyat hangi sâikle belagat mevzuunu ele aldığını anlattıktan sonra bu kısımda şu dikkat çekici hususa

178 Zeyyat, Ahmed Hasan *Difâ'un 'ani'l-belaga,* s. 9-10.
179 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 11
180 Zeyyat'ın meslek diye çevirdiğimiz kelimesi (san'ah)dır. Arapçada Türkçedekinden farklı olarak sanat kelimesi meslek/zanaat manasında kullanılır. Türkçede ki sanat kelimesi ise Arapçada (fen) kelimesiyle ifade edilir.

dair inancını ortaya koyar: Beliğ olma kesbi yani sonradan kazanılan bir haslet değildir. Allah'ın hibe ettiği bir vasıftır. Belagat fıtrattan gelen özelliklere dayanmıyorsa çalışmakla elde edilmez. Bu haldeki kimse uğraşmasıyla boşa kürek çekmektedir. [181]

Bu inancını şöyle temellendirir: Bütün insanlar konuşur ama herkes hatip olamaz. Eğitim almış öğretim görmüş herkes yazabilir. Ama hepsinin beliğ olması imkânsızdır. Tüm okullarda resim dersi vardır. Ama bir dönemde ancak bir Raffaello[182] yetişir. Her toplumda binlerce musikişinas bulunsa da ancak çok azı bir operet yazabilir. Burada bir problemden bahseder. Edebî karakterin varlığının fark edilmesi bazen çok zaman alabilir. Deha sanatçıda kırkına kadar gizli kalabilir. Nabiğa Zübyanî'nin (m.604) [183] şairliği, Jean-Jacques Rousseau'nun (1778) [184] yazarlığı kırk yaş civarındayken ortaya çıkmıştır. Hatta kabiliyetin tabiatta gizli kalması kabiliyetleri kullanma hususun da yanlış yönlendirmelere sebep olabilir. Kimi zaman erken yaşta uygun istikamette yönlendirilmeyen kimseler karakterlerine aykırı mesleklere yönelebilirler. Pierre Loti[185] yazar ve edebiyatçı-

181 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 11

182 XVI. yy. da yaşamış meşhur İtalyan ressam ve mimar. v.1520

183 Câhiliye devri şairi. Asıl adı şudur: Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî, Bkz. Tülücü, Süleyman. *DİA*, XXXII, 262-263, İstanbul, 2006.

184 Cenevreli filozof ve yazar.

185 Türk dostu olmasıyla ünlü Fransız roman ve oyun yazarı. v.1923 Bkz. Kahraman, Kemal *DİA*, XXVII, 213-214 İstan-

lığa yatkın iken denizciliğe sevk edilmiştir.[186]

Değişik şahısları örnek verdikten sonra şayet erken yaştan itibaren karakterlerine ve kabiliyetlerine uygun yetiştirilseler daha faydalı olacaklarını ürünlerinin daha bereketli olacağını söyler. Bu kişinin ailesi tarafından yanlış yönlendirilmesiyle ilgilidir. Kişinin kendisini tanımaması veya yanlış tanımasına dair tespitleri ise çok daha dikkat çekicidir. Kabiliyet hususunda insanların yanılabileceğini söyler. Kişi bir öğreticiyken kendisini yazar, mutasavvıf (mistik) bir insan iken filozof, gazeteciyken kendisini tarihçi zannedebilir. İnsanların fıtraten sahip olmadıkları vasıfları taşıdıklarını zannedebileceklerini anlatır ve buna da bahsettiğimiz örnekleri verir.[187]

Dikkat edilirse çalışarak ustalaşmanın mümkün olduğu mesleklerle fıtri kabiliyet gerektiren filozof, tarihçi gibi vasıfları karşılıklı zikretmektedir.

Verdiği bir örnekten şiirde vezinleri kullanmayı şairlik için kâfi görmediğini anlıyoruz. «Kişi ‹aruzî' iken kendini şair zannedebilir"[188] sözündeki aruzî ile kastettiği aruz vezninde beyitler yazabilen kişidir. Nitekim Araplar arasında günümüzde de aruzla beyitler yazma yaygındır. Ama her aruz veznini kullanan şair diye nitelenmemektedir.

---

bul, 2003

186 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 12-13. Burada baytar mektebinden mezun rahmetli Mehmed Akif Ersoy'u rahmetle yad ediyoruz.

187 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 13

188 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 13

Yine hiciv yazmayla münekkit olmayı, hikâye anlatıcılığıyla öykü yazarlığını, niteleyici ile analizciyi birbirinden ayırmaktadır.

Zeyyat'ın genel fikirlerinden anladığımız mânâ şudur: Mutasavvıf olmak gayretle elde edilebilir ancak filozof olmak öyle değildir.

Şunu da vurgular: Beceri vb. bir şeyi sevmek o şeyde kabiliyetli olmak manasına gelmez. Okuyucuya hitap ederek şöyle der: «Her insan gibi edebiyatı sevebilirsin. Ancak bir şeyi seviyor olman o şeye karşı kabiliyetli olduğunun delili değildir."[189]

Kabiliyet vurgusunu yaptıktan sonra belagat özelinde fıtri kabiliyetin de yeterli olmayacağını ilave eder. Bu durumun çevre tesirinden kaynaklanabileceğini söyler. Örneğin İmam Malik'in çocukluk yıllarında Medine'deki eğlence çevresi sebebiyle şarkıcıların ardından gittiğini, annesinin onu fıkha yönlendirdiğini böylece fıkıhta bir önder mevkiine yükseldiğini aktarır. Tüm bunlardan sonra şu noktaya dikkat çeker: Kişinin karakteri ve zihnî karihası yani kabiliyeti belagat hususunda insanı sanat kaidelerinden müstağni kılamaz. Belki henüz hayatın basit, heveslerin samimi olduğu cahiliye döneminde yahut İslamiyet'in ilk çağında kabiliyet kâfi idi. Ancak artık yeterli değildir. Bu sahada uzmanlaşma ve belagat kaidelerinin rehberliği vazgeçilmez olmuştur. Bunu kılıç kullanmayı örnek vererek açıklar: İlk başlarda kılıç

189 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 14

kullanan kişi basit hamlelerle kılıcını sallayarak mücadele ederken zamanla kılıç kullanma kaideleri ve metodu olan bir sanat haline gelmiştir. Bunları bilmeyen ve uygulamayan da kendini ölüme atar. Belagatli hitabet ve yazı için de muayyen kurallar öğrenilmelidir. Kısaca şunu kastetmektedir: Belagat de artık metodu ve kaideleri olan bir ilimdir. Kabiliyet belagatli söz sarf etmek için kâfi olmayıp bu ilmin kaideleri öğrenildikten sonra muktezây-ı hâle göre söz söylemek mümkün olur. Peşinden şöyle bir tespitte bulunur: ‹'Beyan ikna sanatının nazarî kısmı, ‹belagat' ise tatbikî kısmıdır"[190]

Burada siyaktan şunu anlıyoruz: Zeyyat ilim olarak okutulan kaideler için 'Beyan' bu kaidelere göre beliğ söz söyleme ve yazma için ise 'Belagat' tabirini kullanmaktadır. Taha Hüseyin'in de belagat kaideleri için beyan tabirini kullanmaktadır.[191]

Beyan yol açar, belagat bu yolu takip eder. Beyan araçları tespit eder, belagat bu vesilelere sahip olur. Beyan pınarı gösterir, belagat pınardan beslenir. Beyan kaideleri uzun asırlar sonucu incelemeler neticesinde acı ve lezzetin hissiyatla irtibatı araştırılıp tecrübelerden çıkartılmış neticelerden hareketle vaz' edilmiştir. Bu kaideleri vaz' edenler bunlara uymak suretiyle nitelikli eserlerin üretilebileceğini söylemişlerdir. İşte burada bir denge olmalıdır. İnsanın zihnî karihası, kabiliyeti bu ka-

190 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 14-15

191 Kudâme b. Ca'fer,*Nakdü'n-nesr*, thk. Abdülhamîd el-Abbâdî, Beyrut 1982, (Tâhâ Hüseyin'in giriş yazısı, s. 30-31)

idelere bağımlı değildir ama dışına da çıkmaz. Kaideler taklit ürünler üretmeye sevk etmemelidir. Bu denge diktatörlükle anarşi arasında sağlanması gereken emniyet dengesi gibidir. Akıl nasıl gerçeği idrak aracıysa aynı şekilde zevk de estetiğin aracıdır. Burada zevk ile her insanda yaratılış gereği var olan ve edebî ürünlerdeki güzelliği fark etme vesilesi olan edebî zevk kastedilmektedir. Zevk kaidesiz tek başına edebiyat ürünü inşasında güvenli değildir. Çünkü zaten insandan insana farklılık gösteren zevk alıştırma yaparak gelişir. Mutlak akıl düşüncelerden bağımsız dış gerçekliği aynı görür. Diğer bir ifadeyle var olan bir dış gerçekliği herkes aynı görür. Ama mutlak zevk diye zamana mekâna göre değişmeyen bir zevk söz konusu olamaz. Bu sebeple 'zevkler tartışılmaz' denilir. Edebiyatta donukluktan kaçınmak gayesiyle zevk kaidelerle kayıt altına alınamaz ama anarşiden kaçınmak için kayıtsız bir serbestlik içinde hüküm bildirmesine izin verilemez. [192]

2- Belagatin Tarifi

Zeyyat belagatin, Muktezay-ı hale uygun fasih söz söyleme şeklindeki tanımıyla[193] bağdaştırmaya çalıştığı bir tarif geliştirmiştir. Ama tarife geçmeden önce zihnindeki belagat kavramının mana çerçevesini çizer.

Belagatin tarifi hususunda kendisine bir soru sorul-

192 Bkz. *a.g.e.*, s. 15-16

193 Kazvînî, Hatîb, *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, I,41, thk. Abdülmü'min Hafacî, III. Baskı, Darü'l-cîl, Beyrut, 1993

muş gibi cevap verir. "Kastettiğim ve savunduğum belagat hangisidir? diye soruyorsun." dedikten sonra belagati bazı ikili türlere taksim eder:

a- İbnu'l-Mukaffa'ın, Cahız'ın, Bediüzzaman Hemezani'nin yazdıkları nesir parçalarında belirginleşen belagat. Kaldı ki bu türün Ebu Hilal Askeri ve Abdülhakir Cürcanî'nin yöntemleriyle sınırları çizilmiştir. Buna mukabil mantıkçıların, usülcülerin, diyalektikçilerin sözlerinde somutlaşan Yunan aklının belagati. Bu tür de Sekkaki'nin ve Sadettin Taftazani'nin eserlerine yansımıştır.

b- Mânâ Belagati - Lafız Belagati.

c- Fikir Belagati – Üslub Belagati.

Kendi kastettiği ve savunduğu belagat türünün Kur'an-ı Kerim'in söz sultanlarına meydan okuduğu belagat türü olduğunu belirtir. [194]

Anlaşılan Zeyyat'ın kastettiği belagat: Kur'an-ı Kerim'in i'caz diye bilinen ve cahiliye edebiyatçılarını benzerini getirmeleri hususunda meydan okuyarak aciz bırakması özelliğiyle ilgilidir. Zaten her ne kadar ilimler tasnifinde Arap Dili ilimlerinden kabul edilse de belagatin esasta tefsir ilmine dayalı geliştiği bilinmektedir. Zeyyat'ın bahis konusu ettiği belagati bu çerçevede ortaya koyması tabiidir.

Kuran'ın meydan okuduğu Cahiliye dönemindeki edebiyatı "hayatın portresi, hissiyatın tercümanı, aklın

194 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 17

ifadelendirilmesi" diye niteleyen Zeyyat kastettiği belagati şöyle niteler:

"Akılla zevki, fikirle kelimeyi, konuyla şekli birbirinden ayırmayan belagattir. Söz; ruhu manası, lafzı da bedeni olan canlı bir varlıktır. Şayet mânâ lafızdan ayrılırsa ruhun bedenden ayrılması gibi bir hal olur. Ruh temessül etmeyen bir nesne, beden hissetmeyen katı bir cisim olur." [195]

Lafzın, mananın bedeni diye nitelendirilmesi gayet orijinal bir teşbihtir. Mânâ lafız arasındaki ilişkide denge kurmaktadır. Birinden diğerine daha çok önem atfetmek ikisine de zarar verir.

Belagat ilmini üç toplumla irtibatlandırır: Yunan, Roma ve Arap toplumları. Bu belagat toplumları arasında, kalple dili birbirinden ayıranların varlığına şaşırdığını söyler.[196]

Kalple dili ayırmaktan kastı manayı lafızdan ayırmaktır.

Belagati felsefenin himayesinde geliştirip şiir ve hitabeti mantığın kısımları olarak sayan Yunan toplumunun, filozof ve beyancı diye belagati iki akıma ayırdığını söyler. Araplarda da iki akım vardır: Manaya öncelik verenler (Iraklılar) ve lafza öncelik verenler (Şamlılar). Bununla belagatte lafızla manayı ayırmaya örnek gösterir.

---

195 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 17
196 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 18

Tabi Zeyyat yukarıda da belirtildiği üzere bu ayrımları doğru bulmamaktadır.[197]

Aişe Bintü'ş-şati Zeyyat'ın *Difâ'un 'ani'l-belaga* adlı eserini eleştirdiği makalesinde bu mezheplerin varlığına itiraz etmektedir. "Kim bu mezheplere bu isimleri vermiş? Zeyyat Iraklıları lafız değil manaya önem veren, Şamlıları manaya değil lafza önem veren kimseler diye ayıran bu isimlendirmeyi nerede görmüş? "[198]

Yukarıdaki çerçeveyi çizdikten sonra bir önemli hususu daha ele alır. Belagat kelimesinin tarifini diğer bir ifadeyle bu kelimenin neye delalet ettiğini açıklar.

Fikirlerini aktarırken de göreceğimiz üzere Zeyat'ta "ikna" adeta belagatte asıl unsurdur. İbnu'l-Esir'in (637/1239) Zeyyat'tan asırlar önce bu noktaya şu şekilde işaret ettiğini görüyoruz: "Belagatin ekseni, hasmı boyun eğme ve teslim noktasına peyderpey çekmektir."[199] Teslim ile karşıdakinin sözünün doğru olduğunu kabullenme kastedilmektedir.

Belagatin tarifi hususunda şu görüşleri dile getirir: Belagatin tarifi insanların belagat tasavvuruna, belagatten etkilenmelerine ve gayelerine göre değişiklik arz eder. Ne nazari ne tatbiki olarak tarifler belagatin sanat cevherini tam olarak ortaya koymayan özet tanımlama-

197 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 18
198 Cündi, Enver, *el-Müsacelat ve'l-meâriki'l-edebiyye*, s. 141
199 İbnu'l-esir, *el-Meselü's-sair fi edebi'l-katibi ve'ş-şair*, II,64. thk. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut, 2000

lardır. Sanat türü şeklinde ilk tarifi İbnu'l-Mukaffa'ın yaptığını söyler: "Belagat değişik türlerde geçerli bir isimdir. Kimi zaman sükûtta, kimiz zaman dinlemede, kimi zaman şiirde, sec' de, hutbelerde, mektuplarda belagat vardır. Tüm bu kısımlarda ilham ve manaya işaret daha beliğ olabilir. İcaz (özlü ifade) belagattir" Hemen ardından özet diye nitelendirdiği İbnu'l-Mutezz'in tarifini nakleder: "Belagat sözü uzatmaksızın manaya ulaşmaktır". Halil b. Ahmed: "Belagat, başıyla sonu bir birine yakın (özet) mânâ sınırları uzak (geniş) sözdür»[200]

Batılıların da 'mananın genişliği ve güzelliği' hususunda Arapların tariflerine benzer tanımlarının varlığını belirtir. Belagati Fransız münekkit Le Harpe (1803): "Belagat doğru duyguyu doğru şekilde ifadelendirmektir" Parisli drama şairi Sourin (1781): "İsabetli düşünce ve uygun söz", Fransız ahlakçısı Jean de La Bruyère (1696) "Gönüllere egemenliği sağlayan ruhi bir nimet" şeklinde tarif etmiştir.[201]

Bu tariflerden sonra Zeyyat belagatin kendi ifadesiyle 'şamil, kâmil' manasının şu olduğunu söyler:

"Belagat, insanın sahip olduğu bir kabiliyettir. Bu kabiliyete sahip kişi insanların akıllarına ve gönüllerine yazı yahut söz yoluyla tesir eder." [202]

Zeyyat belagate dair yaptığı bu tanımlamasını ana-

200 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 19
201 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 19-20
202 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20

liz etmeye başlar. İleride de görüleceği üzere belagatin 'fasih sözün muktezay-ı hale uygun olması' şeklindeki meşhur tarifiyle kendi tarifini örtüştürmeye çalışmaktadır.

Burada mühim gördüğümüz bir nokta vardır: Zeyyat tarifinde sadece söylenen sözü değil yazıyı da bilhassa tarif içine almıştır. Başta da belirttiğimiz gibi böylelikle insanların ürettiği tüm yazılı ürünler belagatle irtibatlandırılır ve belağî tenkit çerçevesinde ele alınır.

Zeyyat tarifini şöyle tahlil eder:

Akla tesir öğretici kabiliyetin işidir. Gönüllere tesir etkileyici ve çekici kabiliyetin işidir.

İşte bu ikisinden en güzel şekilde ikna ortaya çıkar. Belagatte de önemli olan zaten karşıdakini ikna edebilmektir. Sözün beliğ olması bir benliğin bir benliğe, bir fikrin bir fikre tesir etmesi söz konusudur. Meydana gelen tesir de şudur: Muhatap kişinin düşüncesinde yahut gönlündeki dirence galip gelmektir. Bu direnç etkin olabilir. Edilgen olabilir.

Etkin direncin örneği: peşin ısrar, temayül, azimli olma...

Edilgen direnç örneği: Cehalet, şüphe, tereddüt, zihnin boş olması…[203]

Zeyyat'ın bu ifadelerini biraz açmaya çalışalım. Dinleyici veya okuyucu bir hususta bilgisiz, şüpheli veya

203 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 21

tereddüt içinde olabilir. Burada dinlediği veya okuduğu söze ikna olup inanmasına karşı -bu sebeplerden kaynaklanan- bir direnci vardır. Bu edilgen bir dirençtir. Ancak dinleyici veya okuyucu daha başlangıçtan itibaren ısrarlı, belli bir görüşe temayüllü veya karşı görüşte olmaya azmetmiş olabilir. Bu da etkin dirençtir.

Zeyyat edilgen direncin zayıf olduğunu, güçlü belagat araçları gerektirmediğini belirtir. Kişi şüphelidir, bilgisizdir, tereddütlüdür. Ancak bunlar gerçeği öğrenince ortadan kalkan hallerdir. Basit bir gerçeğin öğretilmesi gereklidir. Bilgisizlik yanında, yanlış ilim, yanlış fikirde sebat varsa akli güçler bir araya gelerek delil sunmak suretiyle bu direnci kırabilir. Bazen aklî direnç zayıftır yahut yoktur. Ancak benlikte bir direnç vardır. Örneğin doğru olduğu bilinen bir şeyin kabulünün ağır gelmesi böyledir. Faydalı bir şeye karşı benlik direnç gösterebilir. Adaletli bir hüküm çıkarlarla çatışıp arzularla ters düşebilir. Bu durumda belagatin çabası aklı ikna etmeye değil benliği etkilemeye yönlendirilmelidir. Şayet hem akıl hem gönül arzusu birlikte direniyorsa bu belagat için en tehlikeli mücadeledir. Duruma göre ya görüşe hücum edilerek mağlup edilip iradenin onunla birlikte baş eğmesi sağlanmalı, ya da iradeye hücum edilerek görüşün baş eğmesi sağlanmalıdır. İlkine örnek yargıçlara karşı, ikincisine örnek kalabalıklara karşı alınan tavırdır.[204]

204 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 20-23

Zeyyat tarifini tahlil gayesini şöyle açıklar: Beyan erbabının (kuralları olan belagat ilmini kastediyor) şu sözden maksadının netleştirilmesi: "Fasih sözün muktezay-ı hale mutabık olmasıdır." İnsanın karşılaştığı hal, ya benlikteki hissiyatın infialleri yahut zihindeki fikirlerin yönelimleridir. (muktezay-ı hal ifadesindeki halin açılımı) Muktezası ise uygun belagat suretleridir. Belagatli söz söyleyen kişi karakteri ve sanat anlayışıyla bu belaği suretleri bulup muhatabının duygu veya düşüncelerine tesir eder. Sonuç olarak belegat muhatabın durumuna göre akla, kalbe yahut her ikisine yöneltilir. Şayet belagati kullanan kişinin maksadı karşıdakinin bir hususta bilgisizliğini gidermek, bir düşünceyi netleştirmekse bu hedefe ulaşmak için sözün doğruluğu, netliği ve uygunluğu kâfidir. Öğretme yahut ikna gayesi varsa bir takım düşünce ve delilleri bir sıra halinde, modern bilim metoduna uygun sunmalıdır. Bunlardan ziyade karşıdakine hoş vakit geçirerek tesir etmeyi hedeflemişse seçtiği lafızlara dikkat edip üslubunda edebî sanatlar kullanarak zihinleri cezb etmelidir.[205]

Bununla ilgili yapılması gerekenleri zikrettikten şu noktaya vurgu yapar:

"Beliğ kişinin tüm yazdıklarında en özel vasıf gönüllere ulaşmaktır".[206]

Burada belagatli yazı yazmada temel şart kabul etti-

205 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 23
206 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 24

ği hususu dile getirmektedir. Bir yazar takım gerçeklere veya belgelere ulaşır, bunları tertip edip en güzel lafızlarla ve ifade kalıplarıyla sunar ama gönüllere ulaşamazsa beliğ olma dışında her vasıfla nitelenebilir. Zeyyat bunu şu şekilde özetler "İspat, ikna demek değildir." Bir insana bir hususu ispatlamanız onu ikna ettiğiniz manasına gelmez. Muhatabın gönlüne hâkim olunmalıdır. [207]

Zeyyat'ın sözlerinden şunu çıkartabiliriz: Belagat, gerçeği muhatabını alt ederek, zorla kabul ettirerek, susturarak değil gönül huzuruyla kabullenmesini sağlayarak anlatmaktır. Muhatap susmak zorunda kalmış ama ikna olmamışsa bu hitap beliğ sayılmaz.

Nitekim devamında şunu söylemesi bunu teyit etmektedir: "Belagat hakkı idrakte akla, hayrı idrakte hissiyata, estetiği idrakte zevk-i selime itibar eder. Sadece bunlar fark edilmeyen bir güçle kalbe, telaffuz edilmeyen bir delille zihne tesir eder. Bu da ölümsüz ilahi vahyin metodudur"[208]

Ardından tekrar ikna konusuna vurgu yaparak belagatin ilk görevinin etkileyerek ikna, şevke getirerek eğlendirmek olduğunu söyler. Bu sebeple belagat daha çok benliğe yönelir ve üslubu iyileştirmeyle uğraşır. Belagatin sırrının ifadenin güzelliğinde olduğu kabul edilmiştir. Belagate delalet eden hususlar şunlardır: Girişin (dibace) seçilmiş lafızlardan teşekkülü, anlatım sağlam-

207 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 24
208 Zeyyat, *a.g.e.*,s. 25

lığı, vecizlik, sanatta ustalık… Bazen seviyesiz bir mânâ dahi güzel ifadelendirilirse hoşa gider. Lafızların musiki gibi çekiciliği vardır. İnsanın hissiyatı zevk alır. Mânâ ise elektrik gibidir. Şayet mananın lafzı iyi iletken değilse akım kesilir. [209]

Görüldüğü üzere Zeyyat 'Belagat' kavramının bazı eski tanımlarını tenkit ederek yeni bir tanım getirmekte, sınırlarını çizmekte, unsurlarını ve gayesini tayin etmektedir. Bunu yaparken yaygın ilmî tarifle kendi tanımı arasında bağlantı kurup onu açıklamaktadır.

Bintü'ş-şati bahsi geçen makalede itiraz ederek bu tarife göre hipnozun, okuyup üflemenin, efsunlamanın da belagat kapsamına girebileceğini, çünkü bunların da söz ve yazı aracılığıyla akla ve gönle tesir ettiğini söyler. Zeyyat'ın belagate değişik tarifler getirip kendi tarifini uzunca ortaya koymasını da tenkit eden Bintü'ş-şati bu şekilde hem kendisini hem okuyucuyu yorduğunu iddia eder. Çağdaş edebî ekolün iki kelimeyle belagati tarif ettiğini belirtir: 'Fennü'l-kavl' (söz sanatı). Bu son tarifin titiz, kapsayıcı, mantıkçıların dediği gibi ağyarına mani, efradına şamil bir tarif olduğu görüşündedir. [210] Kısaca ona göre Zeyyat tarifle gereksiz uğraşmıştır.

Dikkate değer eleştiriler yapmış olmakla beraber Bintü'ş-şati'in tarif hususunda akademisyen kimliğiyle bu tenkidi yazması şaşırtıcıdır. Zira bir kavramın değiş-

209 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 25-28
210 Enver Cündi, *el-Müsacelat ve'l-meâriki'l-edebiyye*, s. 141

şik tariflerini zikredip yeni bir tarif getirmeye çalışmak akademik bir yöntemdir. Bunu yazar ve okuyucu için yorucu bir faaliyet diye nitelemek, açık istihzadır. Bu tenkidin hangi gayeye matuf olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Ayrıca iki kelimelik 'söz sanatı' tarifinin 'Fesahat ve muhatabı dikkate alıp ikna etme' kavramlarının belagatin unsurları olduğu yönünde okuyucuya bir fikir vermesi mümkün gözükmemektedir.

3- Belagatin Aracı

Zeyyat beliğ olabilmek için sahip olunası gereken vasıtaları analiz eder. Bir manada beliğ olmanın ölçülerini vaz' eder.

Önce bu vasıtalara sahip değilken kalemleriyle meslek icra edenlerin çoğunun ehliyet ve karakter itibariyle beliğ olmadıkları halde tufeylilikle bu sahaya girmesinden şikâyet eder. Zira mürekkep ucuzluğu, yayınlama kolaylığı, tenkidin olmaması buna yol açmaktadır. Yazar çoğalmış ama yazı azalmıştır.[211]

Belagat savunmasının mukaddimesinde makam mevki sahiplerinin tufeyliliklerinden ötürü şikâyetini aktarmıştık. Burada okuyucuya tufeyli olmamayı öğütlemektedir.

Kişinin beliğ olabilmesi için şunlar vasıtadır: Kabiliyet bahşedilmiş karakter ve müktesep ilim. Karakter ile

211 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 29

beliğ kişide bulunması gereken dört melekeyi kastettiğini bunları ancak yaratıcının var edebileceğini söyler: 1-Meselelere nüfuz edebilen zihin 2- Verimli hayal 3- Güçlü hissiyat 4- Musikiye yatkın kulak. Zeyyat okuyucuya hitaben "bu melekelere sahip olduğuna tam olarak inanıyorsan sana sağladıkları ışıkta bu sanata talip ol. Muhakkak ulaşırsın" demektedir. [212]

Zeyyat dolaylı olarak okuyucularına şu mesajı vermektedir: Şayet bunlara sahip değilseniz beliğ olmak için uğraşmayın. Tufeyli olursunuz.

Belagati savunma ile bu hitap arasında bir uyumdan bahsedilebilir. Zeyyat burada da tufeylilere karşı belagati savunmaktadır.

Belagat hususunda kabiliyetli olup olmadığını ölçmesi için okuyucuya bir takım sorular yöneltir. Bir manada bir 'belagat testi' formüle etmiştir.

Sorular şöyledir:

- Hayalin kolay etkilenir, yüreğin kolay titrer mi? Hayalinle kalbin arasında hızlı etkileşim olur mu?

- Lafızların insicamı, ibarelerin benzerliği ve terkiplerdeki ses uyumunu fark edecek ince kulak hassasiyetini duyabiliyor musun?

- Şiir ve nesir şaheserlerinde belagatin estetiği duygularını esir alıyor mu?

212 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 30

- Belagatin üstün örneklerini gördüğünde, içinde seni yarışma ve rekabet etme yönünde harekete geçirecek bir yüksek hissiyat duyuyor musun?

- Zihnin belli bir konuya yöneldiğinde konunun esas öz fikri hemen zihninde canlanıp gelişiyor mu? Renklenip, çoğalıp yayılıyor mu?

- Zihnî taşkınlık ve düşünce hararetinden kaynaklanan üretme ihtiyacı hisseder misin?

- Mücerret fikirlerle hissedilebilen mevzular arasındaki münasebeti kabul edilebilir surette ve uygun renk tonuyla ortaya koyabilmek için rahatlıkla idrak edebiliyor musun? Manalar kendiliğinden zihninde ifadelendirilmeye ve tasvire en elverişli surette şekilleniyor mu?

- Bir şiir konusu düşündüğünde hisler dışarı çıkmayı arzularcasına gönlüne doluşur mu?[213]

Zeyyat bu sorularla kişinin yaradılıştan belagate yatkın olma durumunu test etmeye çalışmaktadır.

Okuyucusuna hitapla "Bu sorulara cevabın eğer 'evet' ise gel diğer vasıtaya bakalım" demektedir. Buradan itibaren belagatin ikinci vasıtası kabul ettiği "ilim" unsurunu ele alır. İlmi eksik, az kitap okumuş yazar kısa sürede belli lafızları aktaran kişi olur çıkar. Yazarın bilgisi üretiminin kaynağıdır. Bunun için sürekli okumak gerekir.[214]

213 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 31
214 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 32

Belagat talebesinin genel manada bilgili ve kültürlü olması, çok okuması gerektiğini söyledikten sonra hangi sahalarda bilgi sahibi olması gerektiğine eğilir.

Zeyyat'a göre belagat öğrencisi üç sahada öğretim almış olmalıdır:

a- Dil b-Tabiat c- Psikoloji.[215]

Bu üçünün niçin belagat için gerekli olduğunu ayrı ayrı izah eder.

a- Dil:

Dil eğitimi, beliğ bir yazar olmak isteyen kişi için söz ve yazı aracı olması hasebiyle mutlak surette gereklidir. Hatta dille ilgili ilimlerde kuşatıcı mahiyette bilgi sahibi, edebiyatına vakıf olmalıdır. Ta ki edebî kültürü genişlesin ve dil ilimlerini ihata ederek dilin sırlarına vakıf olsun. Dili ve kalemi güçlensin. Nahv, Aruz ve diğer dil ilimlerinin sadece uzmanların ustalaşacağı ilimler olduğunu iddia eden, ciddiyetsiz ve belagatte zikre şayan bir seviye kaydetmek istemeyen kişidir. Medeniyet dillerinde ancak edebî zevkle fark edilebilen bir deha vardır. Edebî zevk öğretilemez. Burada edebî zevkin nasıl kazanılacağını anlatmaktadır. Zeyyat zevk hususu üzerinde ısrarla durur. Hatta Belagat savunmasında beşinci makale tamamen buna ayrılmıştır. Vurguladığı husus, zevkin öğretim yoluyla değil seçkin edebiyatçılarla uzun zaman birlikte olmak ve sanat dehalarının harika eser-

215 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 33

lerini incelemekle gelişeceğidir. Bu yazarın üstün edebî zevk sahibi ve geniş ufuklu olmasını sağlar. Doğudan ve batıdan meşhur büyük yazarların -örnek göstererek- sürekli okuduklarını zikreder.[216]

Kısaca, kabiliyetli belagat öğrencisi dil selikasını sağlamlaştırmakla başlayıp edebî zevk kazanmasını sağlamakla tamamlanan bir metot takip etmelidir.

Aslında mevzuun doğası gereği kendisinin bu noktada dil eğitiminin keyfiyetine dair bir plan koyması gerektiğini söyler. Ancak öğretici değil savunma makamında bulunduğunu belirterek bu sebeple bir dil öğrenim planı yazmadığını ima eder.[217]

Abdülkahir Cürcanî'nin de dile önem verdiğini anlattıktan sonra kitabı hakkındaki yorumu şudur: "Cürcanî (dilde gördüğü hastalıklı durumu tedavi adına) *Delailü'l-icaz* ve *Esrarü'l-belağa* kitaplarını yazmıştır." Ancak Zeyyat Cürcanî'nin bu faaliyetinden istifadenin sınırlı olduğu, hastalığın yayılmasına mani olamadığı teşhisinde bulunur. Zeyyat'a göre zaten Cürcanî'den sonra onun gibisi gelmemiştir. Belagat sahasında yenilenen mânâ ve suretler, gaye ve üsluplarla Cürcanî'nin iki kitabı ile sonraki çağlar arası irtibat kopmuştur. İki kitap yolun başını aydınlatmakta ama geri kalan kısmı karanlık bir manzara arz etmektedir. Cürcanî'nin kendi zamanı için yaptığını bu zamanda yapan kimse olmadı-

216 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 33-35
217 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 35

ğı kanaatindedir. Bu zamanda yapılması gereken: yazı ve tenkidi sağlam kaideler üzerine bina etmektir. Bunu yapacak üniversite hocalarımız var mı? diye sorar. [218]

Zeyyat bu ifadeleriyle belagat ilminin başlangıcı sayılan iki kitaba bakışını ortaya koymaktadır. Kendi *Belagat Savunması*'nı bir manada Cürcanî'nin faaliyetinin devamı şeklinde anlayabiliriz. Nitekim Seyyid Kutup *Risale* dergisinde Zeyyat'ın *Belagat Savunması*'na yorum mahiyetinde yazdığı makaleler dizisinde, Cürcanî'nin IV. Asırda telif edilmiş iki kitabından sonra ilk defa belagatin kapsamlı araştırılıp müstakil tartışıldığını dile getirmiştir. [219]

b-Tabiat

Tabiat sanatçının kitabıdır. Konularını, ilhamını ondan alır. Hayalleri, zihni manzaraları ondadır. Uzun süre inceleyip üzerinde düşünmelidir. İnsanoğlu oldum olası tabiat kitabının sırlarını keşfetmeye hakikatlerini anlamaya çalışmıştır. İlimleri vaz' etmiş, sanatları icat etmişlerdir. Böylece uzmanlar yetişmiştir. Jeologlar, coğrafyacılar, tabiatçılar, kimyagerler, uzay bilimciler, mühendisler vb. Edebiyatçının her ilimde ortak, her sanat hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Sanat ve ilim terimlerine, sınırlarına vakıf değilse bu kültürünün eksik olduğu anlamındadır. Burada edebiyatçının ilim ve sanatta uzmanlaşmasından değil umumi manada an-

218 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 36-37
219 Bkz. Kutup, Seyyid, *er-Risale*,sayı: 676 yıl: 1946

siklopedik bilgi sahibi olmasından bahsetmektedir. Şu ayrımı açıkça yapar: Edebiyatçının tabiatı incelemesi filozofun incelemesinden farklıdır. Filozof bilmek için inceler. Edebiyatçı tabi olmak için inceler. Filozof açıklayıp tahlil eder. Edebiyatçı tasvir eder ve örnek gösterir. Edebiyatçının tabiatı incelerken misali anatomi dersinde fotoğraf çeken gibidir. "Sebepler edebiyatçıyı ilgilendirmez, sonuçlar ilgilendirir" dedikten sonra diğer bilim adamlarının yaklaşımıyla edebiyatçı yaklaşımını karşılaştırır: Uzay bilimci çekim gücünü ve gök cisimlerinin hareketlerini gözetlerken şair gökteki ince sistemi, uyumu ve gelişimi tasvir eder. Doğa bilimci ışığı ve sesi analiz ederken şair şiiriyle gök gürültüsünün ve rüzgârın sesini dinletip şimşeği göstererek duyanın gönlüne o korkuyu salar. Kimyacı kendi yöntemiyle kokunun yayılışını açıklarken şair muhatabının zihnine rüzgârın hoş kokusunu tasvir eder. [220]

c- Psikoloji

Şiir ve nesir içgüdüler, duygular, düşüncelerle doludur. Bunların kaynağı insan psikolojisidir. Kaynağı bilmek kaynaktan sadır olanları bilmek için şarttır. Hikâyelerde kahraman bulmak, tiyatroda arzuları sahnelemek, toplumda ahlaki bir vasfı ele almak, insanların komplekslerini tahlil etmek yazarlık sanatının özelliklerindendir. Kalbi sırları, nefsanî arzuları bilmeden, içgüdü ve ahlak, duygular ve çıkarlar arasındaki çatışma ve

220 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s.37-39

tezatları tanımadan bu yazarlık özelliklerinde başarılı olamaz. Belagat muktezayı hale göre fasih söz söylemek olduğuna göre, muhatabın değişik hallerinin arasındaki ince farkları anlamak ve ona göre söz söylemek, hayrı kabul ettirip şerden sakındıracak şekilde ahlakı tasvir etmek, üslupta estetiğe erişmek yahut estetiğin bizde sebep olduğu duyguları ifade etmek… Tüm bunları yapabilmek için özel olarak psikoloji, ahlak bilimi ve estetik tahsili gerekir. Zeyyat bahsettiği dil, tabiat ve psikolojinin belagat için bir tür ihtisas ilimleri olduğunu söyleyerek bu bahsi noktalar. [221]

Belagat için bu üç ilmi olmazsa olmaz derecesinde lüzumlu saymasını makul gerekçelerle savunan Zeyyat'ın sosyolojiyi de ilave etmemesi bir zühul sayılabilir. Zira psikoloji ferde odaklanarak veri üretir. Bu hakikaten belagat için önemlidir. Ancak sosyoloji de beşeri ilişkiler üzerinde durur. Belagat sosyolojiyle doğrudan irtibatlıdır. Sosyolojinin şayet bir laboratuarı olsaydı, belagatin bu laboratuvarda en önemli objelerden biri olacağı muhakkaktır. Belagat talebesinin sosyal ilişkiler hakkında bilgi sahibi olarak konuşup yazması şüphesiz büyük bir farklılıktır.

Hatta kitlelerin psikolojisini inceleyen sosyal psikoloji de kanaatimizce belagat talebesinin müstağni kalamayacağı ilimlerdendir. Gustave Le Bon'un (1931) *Kitleler psikolojisi* başlıklı kitabı bu alanın baş eseridir. Zeyyat

221 Zeyyat. *a.g.e.*, s. 39-40

*Risale'*nin henüz üçüncü sayısında Le Bon'u referans gösterirken 1950 Arapçaya çevrilen *Kitleler Psikolojisi* neşredildiği yıl *Risale'*de haber olmuştur.[222] Dolayısıyla Zeyyat'ın bu kitaptan bîhaber olma ihtimali çok düşüktür. Belagatin en mühim metinlerinden sayılan hitabelerin sosyal psikolojiyle ilişkisi izahtan varestedir.

4- Zevk (Edebî Zevk/Zevk-i selim)

Beşinci makalede mutlak olarak (zevk) diye kullandığı bu kavramın kelime anlamı Türkçede tatmak/hoşa gitmek manasındadır.

Zeyyat'ın 'zevk' ile kastettiği insanın, edebî eserlerde estetik özellikleri anlayabilme özelliğidir.

Bu sebeple Türkçe 'edebî zevk' ve 'zevk-i selim' kelimeleri ile karşılamayı uygun gördük.

Zeyyat'a göre akıl ilmin aracı olduğu gibi zevk-i selim de sanatın aracıdır. Bundan mahrum kişi estetiği idrak edemez. Kendisinin bu hususu ilk ele alan kişi olduğunu dolaylı yoldan ifade eder: "Zevkin, sanat ürününün inşasında, doğru değerlendirilmesinde ve tenkidinde büyük tesirine rağmen, ne edebiyatımızda ne dilimize yapılan tercümelerde ona dair belagat öğrencisine faydalı olabilecek bir söz bulamadım" [223]

Ardından 'Zevk nedir?' sorusunu cevaplar.

Zeyyat zevki şöyle tarif eder:

222 Bkz. *er-Risale*, sayı: 882 yıl:1950
223 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s.41

"Zevk manevi bir duyudur. Hissi veya fikri bir esere bakıldığında gönülde bu duyudan kaynaklanan bir rahatlama yahut sıkılma hâsıl olur"[224]

Anladığımız kadarıyla insanın dil kültürü ve edebiyat altyapısıyla oluşan, fikri veya edebî eserleri estetik açıdan değerlendirme imkânı veren zevk-i selimi kastetmektedir. Bu diğer bir ifadeyle "edebî zevk" tir.

Zeyyat zevki sadece edebî eserlerde değil fikrî eserlerde de hakem olarak kabul etmektedir. Kısaca tüm ürünlerin estetik açıdan değerlendirilmesinde zevkin hükmüne başvurulur. Ancak genel ortak bir zevkin olmadığını da itiraf eder. Şehirlinin hoşuna giden bedevinin hoşuna gitmez. Mısırlının sevdiğini Avrupalı sevmez.

'Öyleyse bu kadar ihtilaflı şekilleri olan zevki belagatte nasıl bir ölçü haline getirebiliriz?' Sorusuna cevap arar. [225]

Bilindiği gibi 'Zevkler ve renkler tartışılmaz' özlü sözü zevkin izafi olmasından ötürüdür. Hâlbuki Zeyyat, zevki söz ve yazıdaki estetik yönü ölçmede herkesin başvuracağı bir terazi şeklinde vaz' etmek istemektedir. Bunu şöyle temellendirmeye çalışır:

Zevk, hükümlerini iki kaynaktan alır: İlki: Dengeli akıl. Akıl; Sebeple sonuç yahut yöntemle gaye arasında-

224 Zeyyat, *a.g.e.*, s.41
225 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s.43

ki uyum, denge, tertip, alakalı oldukları ortak hususlar hakkında hüküm verir. Bu kaynaktan gelen zevk hükümleri aklın verdiği hükümler netliğindedir. Değişmez çünkü kuralları yeknesaktır. Diğeri ise: Duygulardır. İşte ihtilafa düşülen alan budur. Zira sanatta gerçeklik ilimdeki gerçeklikten farklıdır. İlimde hakikat sınırlı ve ilkelere bağlıdır. Sanatta ise yaygındır. Bu yüzden güzelden daha güzele derecelenme söz konusudur. Sanatsal gerçek halktan halka, çağdan çağa hatta belki aynı yerde aynı zamanda aynı insanda duygulara, intibalara ve temayüllere göre değişir. [226]

Zeyyat bu çıkmazda şöyle bir çözüme başvurur. Tabiatı yüksek yargıç kabul etmek…

Zira zevkin hükümlerinin mercii tabiattır. Daha sanat var olmadan önce tabiatın bir parçası olarak manevi zevk-i selim insanoğlunda vardı. Sanatkâr tabiata yaklaştıkça daha berrak ve samimi olur. Arap ve Yunan Cahiliyesinin edebiyatının bariz özelliği gerçeklik, sadelik ve netliktir. Bedevinin zevkinin analiz, belirleme ve seçme hususlarında şehirliden daha zayıf olsa da istikrarsızlık ve bulanıklıktan uzak olduğunu söyler. Bedeviliğin tabiata yakınlık sebebiyle belagat üstünlüğünü, şehirliliğin ise yapmacıklıktan ötürü bundan uzak olduğunu örnekleriyle izah eder. Şehirli tabiattan uzaktır. O ölçüde edebiyatı belagat itibariyle zayıftır.[227]

---

226 Zeyyat, *a.g.e.*, 44
227 Zeyyat, *a.g.e.*, 46-47

Bu analizden sonra edebî zevkin teşekkülü hususuna geçer. Edebiyatın altın yıllarında (Arap edebiyatının altın çağını kastediyor) edebiyatçıda zevkin şu yollarla geliştiğini anlatır:

- Edebiyat ilimlerinin fıkhî olarak çalışılması.

- Sanat şaheserlerinin eleştirel okunması…

- Beyan sultanlarıyla meclislerine iştirak ederek kesintisiz sohbet etme, onları uzun uzun dinleyip kendi görüş ve zevkini mihenkleriyle test etme…[228]

Zeyyat'ın edebiyat ilimlerinin 'fıkhî çalışılması' ifadesini 'fıkıh' kelimesinin sözlük manasıyla kullanıldığını düşünerek 'derinlemesine anlayarak çalışmak' şeklinde açıklayabiliriz. Yahut fıkhî çalışma metodu/disipliniyle edebiyat ilimlerini okumak diye de anlaşılabilir.

Zeyyat'a göre çağımız edebiyatçıları bu yüksek edebî zevkten mahrumdur. Öncelikle tahsil ve düşünce itibariyle neredeyse birbirlerinin aynıdırlar. Okudukları gazeteler, mizah dergileri, eğlence öyküleri ve ilim özetleridir. Hem okuduklarının çoğu Batı edebiyatından alıntıdır veya nakledilmiştir. Bu da okuyucusunda sabit olmayan, plansız bir edebî zevkin oluşmasına sebep olur. Elbette bu iğreti edebî zevk *Emalî, Eğanî, Lüzumiyyat* gibi eserlere kaftana, cübbeye, sarığa bakıyor gibi bakar.[229]

228 Zeyyat, *a.g.e.*, 47
229 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 48

Bu teşbihle, çağdaş edebiyatçıların bu eserlere modası geçmiş kitaplar diye baktığını söylemekle birlikte çoğunluğun böyle olduğunu, ancak Arap edebî zevkinin tümden bozulmadığını da kaydeder. Ezher ve Darü'l-ulûm mezunu edebiyatçıların saf edebî zevke sahip olduklarını ilave eder. Devamında sakim zevklilerin, zevk-i selim sahibi kimseleri gerilik ve taklitçilikle suçladığını söyledikten sonra ayıplarını saymayı sürdürür. Bunun sonucunda edebî kamuoyu da fesada uğramıştır. Çözüm, kültürden sorumlu yetkililerin Batı'da öğretildiği şekilde dili öğretmekle uğraşması, yeni nesilleri eski ve yeni üstün edebiyat örneklerini okuma hususunda teşvik etmesidir. Her toplumda dil öğreticileri, zevk-i selimin ve sağlam ahlakın yeni nesillerde teşekkülünden yegâne sorumlu kimselerdir.[230]

5- Üslup

Zeyyat bu bahisle adeta sadede gelir. Belagatle ilgili geçen icmali sözlerinin üsluba dair yazacağı tafsilatın bir girizgâhı olduğunu söyler.[231] Nitekim eserin geri kalan kısmı neredeyse tamamen üslup konusuna ayırmıştır.

Öncelikle belagat eserlerinde bu hususa (tıpkı zevk-i selimde olduğu gibi) temas edilmemesinden yakınır. Cürcani, Ebu Hilal ve İbnü'l-esir'in üsluba dair bazı sanatsal özelliklere ve lâfzî vasıflara işaret ettiklerini, sonra gelenlerin buna dikkat etmelerinin beklendiğini an-

230 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 49-53
231 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 54

cak sükût edildiğini söyler. Belagat kitapları Meâni ve Beyan ilminin kaideleriyle ilgilenmiş, üslup ise bu ihtimamı görmemiştir.[232]

Zeyyat asırlarca kimsenin bahsetmediği bir konuyu işlemek iddiasıyla bir manada erken dönem belagat âlimlerinin eksiği tamamlayan halefi tavrına sahiptir.

Belagat müelliflerine tenkidi bununla sınırlı değildir. Nahv ve belagat ilimlerini felsefileştirmişlerdir. Bunu Arap olmamalarına bağlar. Arap Edebiyatının zayıfladığı 'u'cme çağları' diye meşhur (Abbasi hilafetinin etkisizleştiği ve Arap olmayan unsurların hâkim olduğu) dönemlerde üslubun yanlış anlamışlardır. Manasız lafızları dizip gayesiz seci'li (kafiyeli söz) kelimeleri yığmayı güzel üslup sanmışlardır.[233]

Öyleyse Üslup nedir? Zeyyat bu soruyu şöyle cevaplar:

"Üslup, yazar yahut şairin lafızları seçmede ve sözü kompoze etmedeki özel yöntemidir"[234]

Yazar ve şairlerin her birisinin farklı üslubu olması yanında aynı yazarın bile ele aldığı türe, yazdığı konuya, hakkında konuştuğu kişiye göre üslubunun değişebileceğini hemen ifade eder. Yani burada da bir izafilik söz konusudur. Ancak üslup her ne kadar değişse de toplumun dehasının vasıflarını taşır. Toplum dehasını da

232 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 54
233 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 55
234 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 56

şöyle açıklar: Fertlerinin ortak vasıfları birleşerek toplumu diğer toplumlardan farklı kılan özellikler oluşur. Bu özellikler dile yansır. Böylece her üslupta genel bir tarz olur. Cahiliye zamanında ırkî sıfatlar gayet barizdi. Bu sebeple şiir ve hitabette üsluplar benzeşmekteydi. İslam gelince Arap dili İslam'ın dili, Arap Edebiyatı da Doğu Edebiyatı haline geldi. Bilhassa Abbasi çağında üsluplar arası farklar iyice netleşti. Dâhi sanatkârın eserinde kendi üslubunun vasıfları, toplumunun üslubuna kattığı vasıfların önündedir. Diğer taklit edenlerin üslubu ise toplumun kazandırdığı üslup çerçevesinden dışarı çıkmaz.[235]

Zeyyat'ın bu sözünden dâhinin üslubunun orijinal olması gerektiği sonucuna varabiliriz. Bazı yazarların eselerinin evrensel nitelikte olmasını, çevrildiği dillerde dahi büyük beğeniyle okunmasını böyle açıklayabiliriz.

Zeyyat'a göre doğu dillerinin edebiyatında batıya kıyasla süsleme, abartı, yüceltme, mistisizm vardır. Çünkü doğu toplumları edebî üsluba kendi karakter vasıflarını katmışlardır. Batı toplumlarında diller arasındaki şu farklar: Fransızcada netlik, İtalyancada incelik, İngilizcede sertlik ve güçlülük bizzat toplumların karakter farklılıklarıdır. Toplumun karakteri nasıl dili etkiliyorsa, dilin karakteri de yazarın üslubunu etkiler. Güzel lafızlara, tasvir estetiğine sahip dillerin yazarları zihinlerini yeni manalar aramak için yormaya ihtiyaç

235 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 57

duymadan dilin ahengini kullanır. Lafızları büyüleyici olmayan dillerin yazarları düşünce üzerinde yoğunlaşıp okuyucuyu mana seline boğmak zorundadırlar. Arapça ilk gruba yani yazarlarının yorulmadığı gruba dâhildir. Daha çok üslup güzelliğiyle gönülleri fethetmeye çalışırlar. İşte bu yüzden bir makale yahut kaside besteye benzer. Bu sebeple çoğu kimse üslubu sadece lafızla ilgili olduğunu düşünmektedir. Zeyyat hatalı gördüğü bu düşünceyi düzeltmeyi ummaktadır. [236]

Kimi edebiyatçılar mana ile lafız arasındaki ilişkiyi beden ile elbise ilişkisine benzetir. Varlıkları birbirinden müstakildir. Kimi de mana ile lafzı, beden ile cana benzetir. Biri diğeri olmadan olmaz. Zeyyat bu düşüncede olduğunu söyler. Üslup, belagat kabiliyetinin ruhî geometrisidir.[237] Bu sözü içteki potansiyel gücün tezahürü şeklinde anlayabiliriz.

Zeyyat üslupta fikir ve şeklin ayrılmayan bir bütün olduğunu düşünür. Bunu uzunca izah eder. Önceden yaptığı üslup tarifine bir açıklama getirir. Lafızların seçilmesinin edebî zevke uygun, söz kompozesinin de aklın gerektiği şekilde olmasının lüzumunu söyler. [238]

Bu anlatımdan sonra üslup için bir çerçeve çizer ve lafızla sınırlı olduğu düşüncesini nakzetmeye çalışır.

Zeyyat'a göre üslup: Düşüncenin oluşturulması, ge-

236 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 58-59
237 Zeyyat, *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 60
238 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 61

liştirilmesi ve uygun lâfzî surette ibraz edilmesidir. Sanatkârın zekâ ve hayaliyle, düşünce ve lafızlarda; ince noktaları, bağlantıları, ibareleri bulmak veya düşünce ve lafızları irtibatlandırmak için harcadığı muazzam çabadır. Bu çabanın iki yönü vardır: Sistemle ilgili konuya ait yön yani lafızların tertibi doğru bölümlendirme vb. hususlar… Hareketle ilgili şekle ait yön yani kelimeleri bulup ifadelere canlılık, güç, ısı, ışık verecek tarzda kompoze etmek. Üslup, sürekli bir üretmedir. Lafızları manalar. Manaları lafızlar aracılığıyla üretme. İşte bu sebeple üslup sadece mânâ olmadığı gibi sadece lafız da değildir. Üslup sanatsal bir terkiptir. Sanatkârın zihninden, özünden, zevkinden ilham aldığı farklı unsurlardan oluşur. Bu unsurlar: Düşünceler, şekiller, duygular, lafızlar ve edebî sanatlardır. Şekil ile ne demek istediğini şöyle açıklar: Aklî veya duygusal mananın hissedilir şekilde sunulmasıdır. Duygularla ifade edilen manaya gönlü cezbetmek yahut uzaklaştırmak için hareketlendirmeyi kastettiğini söyler.[239]

Daha sonra lafız ve mananın üslupta birbirinden bağımsızlığını iddia edenlerin bu fikirlerini uzun uzun tenkit eder. Belagate şöyle zararlı olmuşlardır: Ya mânâ lehine lafzı zedelemiş ya da lafız lehine mananın değerini düşürmüşlerdir.[240] Bununla ilgili eski dilci ve edebiyatçılardan nakillerde bulunur.

---

239 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 62-63
240 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 64

Lafza önem verenlerin hakka daha yakın olduklarını söyler. Zira şeklin güzelliği fikri de hoş gösterir ama fikrin güzelliği şekli güzelleştirmez. Tercüme edilen şaheserlerin sadece manaya dikkat edilip lafza dikkat edilmeden çevrilmesi durumunda kupkuru bir metin çıkacağını, bunun da lafzın manadan bağımsız değerlendiremeyeceğinin delili olduğunu söyler. Bu kısımda doğudan ve batıdan örnekler vererek fikrini destekler.[241]

Üsluba dair geniş tahlillerde bulunması, belagatte üslubun önemini ortaya koymak için bu eseri kaleme aldığı gerçeğiyle örtüşmektedir. Örneğin, üslupta aceleci olmama hususunda La Fontaine'in yazdığı metni on defa kontrol edip değiştirdiğini söyler. Buna benzer başka batılı yazarları örnek gösterir.[242]

Daha sonra tarif ettiği üslubun sıfatlarını anlatmaya geçer. Ancak bu vasıfları anlatmadan hemen önce şunu vurgular, zihninde örnek diye sunacağı belli bir üslup yoktur. Zaten üslubun; zihni yapı, kültür, gaye, durum ve kişiye göre değişebileceğini ifade etmektedir. Öykünün üslubu romanın üslubundan, sitem üslubu teşekkür üslubundan âlimin üslubu işçinin üslubundan farklıdır. Her üslup kendi kısmında beliğdir. Ancak, üsluplar ne kadar değişik ve çok sayıda olsa da ortak sıfatları vardır.[243] Zeyyat'ın buradan itibaren üzerinde genişçe dur-

241 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 65-72
242 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 77
243 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 79

duğu husus budur.

Üslubun sıfatlarından bahsetmeden önce belagat kitaplarında "beliğ söz" ile ilgili netleştirici ve sınırlayıcı olmayan vasıfların zikredildiğini söyler: ''İfadenin hoş, ince, titiz, akıcı, güçlü, sağlam, net, parlak, samimi, tatlı, tabii, yüce, estetik…'' Zeyyat bu sıfatların sınır çizmediğini, iç içe geçmiş olup kayıt koymadığını belirtir. Tüm bu sıfatların şu üçü ile özetlenebileceğini söyler:

a- Asalet

b- Veciz olma

c- Uyumluluk

Fransızca karşılıklarını da şöyle verir: La Originalite, La Concision, Et l'harmoni.

Üslupta asaleti üslubun iki temel esasa bina edilmesi şeklinde açıklar: Lafzın özel olması ve ibarenin orijinal olması. Bu şöyle mümkündür, herkesin yazdığı gibi yazmamak; bakışta, sözde ve fikirde asil olmak. Zeyyat'ın asalet derken taklitçi olmamayı kastettiğini anlayabiliriz. ‹Hafızadan sadır olan üslup' ve ‹zihinden sadır olan üslup' şeklinde bir ayrıma gitmesi bunu teyit eder. Yukarıda zikrettiği lafzın özel olmasını şöyle izah eder: İfade edilmek istenen manaya lafzın tam delalet etmesi. Diğer bir ifade ile lafzın manayı tam ifa etmesi. Uygun yerde gelmiş olması. Lafzın böyle olduğunun göstergesi şudur: Değiştirildiğinde veya farklı yere kaydırıldığında mânâ bozulur. Cümlede kelimenin

yeri makinedeki parça gibidir. Ancak uygun yerde ise makine çalışır. Doğru lafzı seçebilmesi için sanatkâr, lafızların manalarını ve yakın manaları arasındaki farkları iyi bilmelidir. İbarenin orijinal olmasını ise şöyle açıklar: Düşünce tasvirinde, bir olayı haber vermede, konu değerlendirmesinde ibarenin yeni ve benzersiz olması. Asalet, beliğ üslubun öze ait bir vasfıdır. Veciz anlatım: Sözün vecizliği belagatin sınırıdır. Arapça için özel bir öneme sahiptir. Çünkü Zeyyat'a göre: Sami dillerle Âri diller arasındaki fark bu hususdur. Âri diller tafsilat ile uğraşır. Sami diller ise veciz anlatım yolunu tercih eder. Mesela; Arapçada, iki kelimede ifade edilen bir mânâ Avrupa dillerinde dört beş kelime ile anlatılır. Bu sözleriyle diller arası bir üstünlükten bahsetmediğini üslup tercihinde bulunmadığını vurgular. Bu farklılık mizaç ve zihniyet değişikliğinden kaynaklanır. Arapça tafsilatı ve uzun anlatımı Irak ile Endülüste Âri dilleri kullananlarla irtibata grçince tanımıştır. Tafsilatla ilgilenen diller ince hususlara, detayları kuşatmaya, yanlış anlamalarla ilgilenmeye, şerhe özen gösterir. Tafsilatlı ve öz anlatımın her biri kendi mevkiinde beliğ sayılır. Hatta bazen tafsilatlı anlatım lafız manayı karşılıyorsa icaz yani veciz anlatım sayılır. Zira icaz ile kastedilen lafzın manayı ifade etmesi, gereksiz yere fazla olmamasıdır. Zeyyat Arapçanın köken itibari ile veciz anlatımı kullandığını söyler. Kur'an hadisler ve meşhur kimselere ait sözlerden icaza örnek nakillerde bulunur. Zeyyat, yazarlığa yeni başlayanların ilk düştüğü hatanın bu olduğunu

söyler. Gazetecilerin çoğu yazarı da kemiyeti keyfiyete tercih etmektedir. Çünkü gazete her gün çıkmak zorundadır. Boş sayfa çıkartamayacağına göre sayfayı doldurmalıdır. Batı dillerinin detaylı anlatım vasfı söylemiş olsa da Fransız edebiyatçılarından icaz örnekleri verir.

Uyumluluk: Zeyyat bunu ahenk veya musiki diye de zikreder ve şu şekilde izah eder: ''Ahenk, edebiyatçının sözünü avamın sözünden ayıran hoş ifade, ressamın portresini çocuğun karalamasından ayıran vasıftır.'' Bununla ilgili şöyle bir itiraza yer verir: Söz sarf etmenin gayesi anlamak ve bilmektir. Öyleyse sözü süslemeye gerek yoktur. Zeyyat bu itiraza şöyle karşılık verir: yemek ev ve elbise için asıl gaye dışında yapılan süsleme ile zevke uygun ahenge dikkat edilirken söz için aranan üslup uyumuna niçin itiraz edilir? Bu itiraz sahte estetiğe yapılsa makul olabilir. Ancak genel olarak sözün güzel olması için harcanan çabaya itirazın yeri yoktur. Burada Zeyyat'ın kastettiği kelimelerin uyum içinde olması gayesi ile belli harflerle bitmesine dikkat edilmesidir. Şiirde kafiye, nesirde seci, bazıları için zorlama kabul edilir. İşte yukarıdaki itirazı dile getirenler bu kimselerdir. Ancak Zeyyat uyum sağlamak gayesi ile kafiye ve seci kullanımını diğer sahalarda insanoğlunun dikkat ettiği uyumlar cümlesinden kabul etmektedir. Elbisede renk uyumuna dikkat etmek nasıl elbisenin asıl gayesi olan vücudu örtme fonksiyonunu etkilemiyorsa, edebî ürünlerde de söz uyumu aramak yadırganmamalıdır.

Uyumun başka şekillerinden bahseden Zeyyat zihni surete ve düşünceye göre sözün uzun yahut kısa paragraflara bölünmesini de uyumla ilgili görür. Kur'an-ı kerimde Mekki surelerin kısalığını hissi yönle ilgili olarak dini esasları ihtiva etmesine bağlar. Ayet sonlarında harf uyumu ve güçlü mecaz bu ayetlerin vasfıdır. Buna karşın Medenî surelerde ikna ve açıklama gayesine uygun detaylı anlatım vardır.

İzdivacı da Arap nesrinde uyum vasfı çerçevesinde örnekler naklederek zikreder.

Bu bahsi beliğ üslubun güçle bağlantısını anlatarak sonlandırır. Güç derken ruhi gücü kastettiğini belirtir. Güçlü söz, ruh gücünün tezahürüdür. [244]

6- Yeni Bir Akım

Son olarak yeni bir akımın varlığını sorgular. Yani belagatte bu çağda oluşmuş yeni bir akım bulunmakta mıdır?

Zira Zeyyat'ın bilhassa üslup yönünden tenkit ettiği ürünler için, 'yeni gelişen bir akıma ait kabul edilemez mi?' şeklinde bir soru akıllara gelebilir.

Bu ihtimali şöyle reddeder: "yazı veya şiir akımı iki şekilde ortaya çıkar: ya onu keşfedenlerin ilerlettiği gelişme merhalesindeki akım ya da aşırı bir akıma karşı tepki halinde doğan akım". Bu sözünü desteklemek üzere örnekler zikrederek akımların nasıl doğduğunu

244 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 79-124

anlatır. Modern çağda 'ihya' akımının, Manfalotî'nin nesrinde Barudî'nin şiirinde nasıl ortaya çıktığını ve yazarların bu akıma dâhil oluşlarını anlatır. Bu yeni akıma dair örnekler verir, batı edebiyatından etkilenmekle beraber daha az değerli olmadıklarını söyler. Avrupa'da edebî akımların gelişmesine de örnekler vererek temas eder. Avam lehçesi ve sembolizmi kullanmaya yapılan çağrıyı tenkit eder, örneklerle iki temayülün de hatalı olduğunu dile getirir. Son olarak, bahsi geçen temayüllerin etkisiyle belagate yapılan hücumlara karşı bu savunmayı kaleme aldığını, bunun bir bildiri / ihbar olduğunu söyler.[245]

Anladığımız kadarıyla kendisini belli bir akımdan saymasa da 'İhya' akımının bir mensubu olarak bu savunmayı yazmıştır. Rafii, Akkad, Taha Hüseyin, Mazini gibi meşhur edebiyatçıların kendi içlerinde farklılık gösterseler de bu akımın temsilcileri olduğunu kaydeder.

Bu yazarların Zeyyat'ın *Risale* dergisinde periyodik surette yazdıklarını ve Zeyyat'ın bilhassa üslupla ilgili yazdıklarını göz önüne aldığımızda 'ihya' ekolünü ana akım kabul ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

C- Arapça Eğitimine Dair Görüşleri

Hayatını anlatırken belirttiğimiz gibi Zeyyat, çok uzun süre lise ve yüksek okullarda Arapça hocalığı yapmıştır.

245 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 125-164

Bizzat sahada Arapça eğitimi ile uğraşmış birisi olarak bu hususta belli kanaatler taşımaktadır. *Risale* adlı dergisinin on üçüncü sayısında "*Afetü'l-lügati haza'n-nahv (Dilin afeti şu nahv)*" başlığıyla yayınladığı makalesinde meseleye dair yaklaşımını görmek mümkündür.

Ezher'e giren yeni öğrencilere, *Ecrumiyye* diye meşhur özet nahv kitabına yazılmış *Küfravi* şerhinin okutulduğunu söyleyen Zeyyat bu eserin irab ile ilgili çok tafsilata girdiğini ifade eder. Daha kelimenin türleri öğretilmeden bu kitap okutularak doğrudan irabın öğretilmeye başlandığını, besmelede harf-i cerrin asıl/zaid türlerini ve ‹Rahman' ve ‹Rahim' isimlerinde dokuz çeşit irabın varlığının anlatıldığını belirtir. Haklı olarak henüz yeni başlayan bir öğrenci için bunun kafa karışıklığına sebep olduğuna dikkat çeker. باب الاعراب ifadesinde üç çeşit i'rab vechinin cevazının anlatıldığını bu tarzda devam eden kitabın karmaşıklığının zevki ifsad ederken dil kullanma kabiliyetini zayıflattığını söyler. Başıboş diye nitelediği bu nahv anlayışının edebiyatın önünü kapatarak lafzî cedel ve dil çıkarımları ile uğraşılmasına yol açtığını düşünmektedir. Bu üslupla, bütün gramer kaidelerini bir şekilde çıkış bularak delmek mümkün olduğundan her hatanın doğru kabul edilebileceği görüşündedir. Nahvdeki şaz değişik vecihler ve farklı mezheplerin kaynağının Arap kabilelerinin lehçe farklılıkları olduğunu belirir. Eş anlamlı ve zıt anlamlı birçok

kelimenin var olması, değişik çoğul kalıpları, telaffuz farklılıkları bu yüzdendir. Nahv âlimleri din kaidelerini tüm bu değişiklikleri kapsayacak şekilde geniş tutmak zorunda kamlı, kaideler istisnalara boğulmuştur. Arap olmayan nahv âlimleri fasit analizlerle daha da durumu karmaşık hale getirmişlerdir. Böylece nahv bir tür zihin jimnastiği cedel bahisleri haline gelmiştir. Bu da kullanılan dilden onu koparmıştır. Sanat veya edebiyata esas olma vasfını kaybettirmiştir. Bu tür dil eğitiminin özel dairede lehçe türlerini ve Kur'an kıraat vecihlerini tahsilde farklı olduğunu vurgular. Ancak, dili hatasız kullanma gayesini gerçekleştireceği çok şüphelidir. Gerek geçmişte gerek bugün kullanılan tek lehçe olduğunu bunu koruyacak şekilde nahv kurallarının fazlalıklarda arındırılması gerektiğini söyler. Kapsamlı nahv eğitimi ise edebiyat tarihçilerine ve dil uzmanlarına bırakılmalıdır. Tabii ki uygulanmama ve yok olan lehçelerden kabul edilme ve tenkitte kullanılmama kaydıyla…[246]

Zeyyat'ın bu sözlerini verdiği örnek üzerinden şöyle açıklayabiliriz: Normalde besmelede (Rahmân ve Rahîm) kelimeleri konumları gereği mecrurdur ve kesreli okunur. Öğrenciye bu cerr halinin sebebini öğretmek yeterlidir. Zirâ bu iki kelime şu anda kullanılan lehçede ve Kur'an kıraatinde kesrelidir. (Rahmân ve Rahîm) kelimelerinin diğer vecihlerini yani damme ve kesreli telaffuzlarını herkese öğretmek yerine sadece dille hususî

246 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 103-104

ilgilenenlere öğretmek yeterlidir. Bunu bazı okulların nispeten uygulayarak başarılı olduğunu ifade eder. [247]

Zeyyat, *et-Terbiyetü'l-hadise* (yıl:2, sayı:3, Şubat 1929) adlı dergide *Tecaribîi fî tedrisi'l-lugati'l-arabiyye (Arapça ders işleme tecrübelerim)* başlığıyla yayınladığı diğer bir makalesinde kendi Arapça öğretim tarzını aktarır.

Başlangıçta Arapça derslerinin sıkıcılığına dair öğrencilerle arasında geçen diyalogları aktarır. Öğrencilerin nasıl bıkkınlık içinde dersleri karşıladıklarını tasvir eder. Arapça metin okuma (mütalaa), ezberleme (mahfuzat), gramer, kompozisyon derslerinin tümünde durum aynıdır. Zeyyat öğrencilerin tepkilerinden hareketle niçin Arapça derslerinden hoşlanmadıklarını ve uzaklaştıklarını anlamaya çalışır. Bu tezahürü ele alarak olumsuzluğu düzeltmeye çalıştığını böylelikle öğrencilerinin derse aktif katılmalarını sağlayabildiğini belirtir.[248]

Zeyyat burada Arapça hocalarının empati yapmasını sağlayacak şekilde sınıf ortamında, farklı Arapça derslerinde yaşananları ustaca tasvir ederek anlatmıştır. Böylece okuyucusunun zihninde, anlatacaklarını oturtacağı sağlam psikolojik bir zemin oluşturmaktadır. Bunu okuyan Arapça öğreticilerinin, kendi yaşadıklarını hatırlayarak makaleye ilgileri artacaktır.

Öğrenci tepkilerini analiz ederek öğrencileri dersten soğutan altı maddede tespit eder:

247 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 105
248 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 126-127

1. Metin okuma dersinde tek kitap ile sınırlı kalma.

2. Edebiyattan koparılmış gramer kurallarının kuru kalması.

3. Dil öğretiminin ve bu alandaki kitapların iyi olmaması.

4. Öğrencilerin, okuduklarının gayesini bilmemeleri.

5. Öğrenciye okumayı sevdirecek kitapların azlığı.

6. Sınavlarda başarılı olmak için kısa vadeli gayenin tercih edilmesi.

Tespit ettiği bu problemleri teker teker ele alıp çözümler üretir.

1. Metin okuma dersinde tek kitap ile sınırlı kalma

Müfredatta tek kitabın okutulması sıkıntı doğurmaktadır. Buna karşı Zeyyat şu çözümü geliştirmiştir. Öğrencilerden metinde geçen bazı lafızları eş anlamlı ve zıt anlamları ile kullanmalarını isteyerek ve üzerinde tartışarak dersi renklendirmeye çalışır. Bunun dışında başka kitap, gazete ve dergilerden üstün kalitede örnekler seçerek okutmak yahut yeni bir kitabı okuyup özetleyerek sınıfta sunmalarını sağlamak sureti ile dersi işler. Bakanlığın bu açığı fark ederek her yıl için farklı kitap okutturduğunu ve edebiyatçılardan bu sahada kitap

yazmalarının istediğini belirtir.[249]

2. Edebiyattan koparılmış gramer kurallarının kuru kalması

Gramer kuralları değişik vecihler karmaşık mevzular ihtiva ettiğinden kuru yani ser kaideler bütünüdür. Kur'an-ı Kerim için vazedilmekle beraber dilin gelişimine ve ilerlemesine eşlik etmemiştir. Öğrencileri yok olmuş lehçelerle fasit tahminlerle ve kısır ihtilaflarla korkutmuştur. Bir grup öğretici edebiyattaki zayıf selikaları ile bu zayıf kaideleri zatıyla kaim bir ilim ve gaye kabul etmişlerdir. Öğrencilerin zihinlerini eski örnekleri ile alıştırma olmaksızın bu kaidelerle doldurmuşlardır. Gençleri, matematik çizelgeleri şekline soktukları bu kaideleri öğrenmeye zorlarlar. Künhüne vakıf olmadan, zaruretine inanmadan öğrendikleri için bu kurallar gençlere ağır gelir. Zeyyat'ın bu probleme bulduğu çözüm şudur: bilinen ve uygulanan kaideleri öğretip fuzuli gördüklerini öğretmekle uğraşmaz. Farklı irab vecihlerinin kabile lehçelerinin tarihi kalıntıları olduğunu bunların dil tarihi kapsamında inceleneceğini anlatır. Nahv ve sarfın kapsamında okutmaz. Ardından öğreteceği gramer kaidesine örnek vererek başlar. Kaide bilgisini örnekle anlatır. Nazım ve nesirdeki üstün başka örneklerde kullanımını gösterir. Öğrenciler yazma sanatı ve söz kaidelerini öğrettiğini hissettirir. Kompozisyon dersinin bu dersle bağlantılı uygulama dersi olduğunu

249 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb*, s. 128

öğrencilere anlatır. Böylelikle onlar da değerli ve tadına vardıkları bir şey okuduklarını hissederler. Zira kuralların katılığını edebiyat katkısıyla gidermiş, kısırlığını da gayesini belirterek ortadan kaldırmıştır. Zeyyat'ın kendi nahv dersi işleme yönteminde kaideleri teorik olarak öğretmek yerine örneklerle uygulamalı izah ettiğini anlıyoruz. Klasik yöntemde birkaç örnek ile iktifa edilirken anladığımız kadarıyla Zeyyat örnekleri çok sayıda ve edebî zevke uygun metinlerden bilhassa seçerek vermektedir.[250]

3. Dil öğretiminin ve bu alandaki kitapların iyi olmaması

Öğretmenlerin çoğunun öğrencilere gramer terimlerini manasını öğretmeden ezberlettiğini söyleyen Zeyyat bu sebeple terimlerin edebiyat ve kompozisyonla olan irtibatını inkâr edenlerin ve boş yere öğrenildiğini düşünenlerin suçlanamayacağı görüşündedir. Kompozisyon dersinde mevcut durumu özetler: Konu teklif edilir, ders hocası konuşma yapar. Yazılar yazılır, notlar verilir. Not en yüce gayedir. Zeyyat farklı bir tarz takip ettiğini belirtir. Öğrenciyle teklif edilen konuyu diğer Arapça derslerinde (edebî metin okuma, ezberleme) tartışır. Zeyyat'ın fikren öğrenciyi hazırladığını söyleyebiliriz. Böylece zihni açılır. Ve kalemiyle manaları ifade eden lafızları seçerek kompoze eder.

'kavaidu'l-luğa' adlı kitabın müfredattan bakanlık-

250 Zeyyat, *a.g.e.*, s. 129

ça kaldırılmasını isabetli bulur. Yani müfredatta *'nahvu'l-vadıh'* tarzında bir kitap okutulmasını umduğunu istenen kitap üslubunun bu olduğunu belirtir.[251]

4. Öğrencilerinin okuduklarının gayesini bilmemesi

Gayesi belirsiz her işin boş çaba ve kaçınılmaz başarısızlık olduğunu söyleyen Zeyyat edebiyat ilimleri tahsilinde öğrencinin bu ilimleri birbirinden kopuk, düzensiz surette, aralarındaki bağlantıları görmeden, gayesini bilmeden okuduğunu söyler. Nahv ve belagati yazılı sınav için ezber metinlerini sözlü sınav için okumaktadır. İmtihanlar bitince sindirim sisteminin yemeği boşalttığı gibi hafıza öğrendiklerini boşaltır. Öğretmen tüm Arapça dersleri arasındaki sağlam irtibatı açıklayıp ortak gayelerinin 'dili sözlü ve yazılı düzgün kullanma' olduğunu öğretmelidir.[252]

5. Öğrenciye okumayı sevdirecek kitapların azlığı

Zeyyat öykü, roman, biyografi, edebî tenkit ve şiirde batı edebiyatının Arap edebiyatına kıyasla daha verimli ürünler verdiğini bu sebeple Arap edebiyatında öğretmenlerin hangi kitabı tavsiye edeceğini bilemediklerini söyler. Eski ürünleri düzen itibarı ile problemli, yeni ürünleri ise fikir ve ifade itibarı ile zayıf görmektedir. Öğrencilerin ihtiyacını karşılayacak az kitap olduğunu söyler.

---

251 Zeyyat, *Fi usuli'l-edeb,* s. 130
252 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 130

'Kelile ve Dimne' ile *'Edebü'd-dünya ve'd-din'* harici tavsiye edilecek eser olmadığı görüşündedir.

Burada bir teklifte bulunur. *Nehcü'l-belağa, el-İkdu'l-ferid, Zehrü'l-Adâb, İbn Haldun'un Mukaddimesi* gibi değerli edebî telifler ile Ebu Temman, Buhturi, Mütenebbi Ebu Âla Maarri, Mihyar, Şerif Cürcani'nin şiir divanlarını öğrencilere okutulacak şekilde özetlenerek, bunlardan yapılacak bir seçkinin okul kitabı şeklinde basılmasını önerir. Bu genç nesle edebiyatın meyvelerini tatma imkânı verir. Bu eserleri sever, edebî zevklerini bu eserlerin üsluplarıyla geliştirir, gramer kaidelerindeki tatsızlığı giderebilir.[253]

6. Sınavlarda başarılı olmak için kısa vadeli gayenin tercih edilmesi

Modern eğitim sisteminin zor sınavı kabul etmediğini, (20) puan alan öğrencinin sınıfı geçtiğini belirtir. Bunların gramer bilgisi yok denecek kadar az olsa da okuma alışkanlığıyla kompozisyon yazıp geçer not aldığına dikkat çeker. Bunun için de çözüm olarak sınıfı geçme başarı notunun (60) 'a yükselmesini tavsiye eder. O takdirde öğrencilerin samimi çalışacakları kanaatindedir.[254]

253 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 131
254 Zeyyat, *a.g.e.,* s. 132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eserleri

Ezher'de eğitim almış, üniversitede Hukuk tahsili görmüş olmasına rağmen Zeyyat'ın yazdığı eserler hep edebî ürün niteliğindedir.

Beş telif eser yazan Zeyyat, Fransız Edebiyatından üç eseri de Arapçaya çevirmiştir. Beş telif eserinin dördü önceden tefrika ettiği veya neşrettiği eserlerinin derlemesidir.

Bu derleme eserlerde yer alan makalelerin mühim bir kısmı onun 1933 yılından itibaren çıkartmaya başladığı ve kanaatimizce en büyük eseri sayılması gereken *Risale* adlı dergide yayımlanmıştır.

Zeyyat bu eserleri dışında iki edebî dergi çıkartmıştır: İlki yirmi sene boyunca kesintisiz çıkarttığı haftalık *Risale* dergisi, diğeri on beş günde bir ve altmış beş sayı çıkan *Rivaye* dergisidir.

A-Telif Eserleri:

1- Tarihu'l-edebi'l-arabi (Arap Edebiyatı Tarihi)

Fransız okullarında 1907'den itibaren Arapça dersleri vermeye başladığını hayatını anlatırken bahsettiğimiz Zeyyat, yıllarca devam eden bu eğitim faaliyetinin bir neticesi olarak ders kitabı niteliğinde bir eserle Arap edebiyatının tarihini kaleme almıştır. İlk baskısı 1916 olan bu eserin daha kapağında *'Lise ve yüksek okullar için'* ifadesi yer alır. Zeyyat'ın baştan kitap halinde neşrettiği tek telif eseri budur.

Edebiyat Tarihinin yeni olduğunu vurgulayan Zeyyat'ın bu eseri, sahasında Hasan Tevfik Adl'in 1904'te ve Corci Zeydan'ın 1914'te neşredilen eserlerinin üçüncüsüdür. Mustafa Sadık Rafii'nin kitabı birkaç ay sonra neşredilmiştir.[255]

Bir mukaddime ve beş bâbtan oluşan kitabın mukaddimesinde Edebiyat tarihinin beş bâbı şöyledir:

1-Cahiliye dönemi.

2-İslam'ın ilk dönemi (Risalet, Raşit Halifeler ve Beni Ümeyye)

3-Abbasi dönemi.

4- Türk dönemi.

5- Çağdaş dönem.

255 Bkz. Azzavi, *Ahmet Hasan Zeyyat kâtiben ve nâkiden* s. 35

Her bâb ve alt fasılları şöyledir:

Cahiliye Dönemi

Birinci Fasıl: Arapçanın doğuşu.

İkinci Fasıl: Nesir ve türleri.

Üçüncü Fasıl: Şiir. Tanımı ve başlangıcı.

Dördüncü Fasıl: Cahiliye şairleri.

İslam'ın ilk dönemi

İslam edebiyatı ve kaynakları: Kuran'ı kerim, Hadis-i şerifler, cahiliye şiiri ve yabancı edebiyat.

İslam edebiyatının türleri: Şiir. Cahiliye ve İslam dönemini yaşamış şairler. İslam dönemi şairleri. Nesir: Hatip ve yazarlar.

Abbasi dönemi

Birinci Fasıl: Fetihler, siyaset ve medeniyetin dile tesirleri. İkinci Fasıl: Nesir: Yazı ve hitabet. Üçüncü Fasıl: Yazarlar. Dördüncü Fasıl: Şiir ve örnekler. Beşinci Fasıl: Muvelled Şairler. Altıncı Fasıl: İlimler. Edebiyat, Nahv, şer'î ilimler. Aklî ilimler. Yedinci Fasıl: Öykü ve Makameler.

Türk Dönemi

Bağdat'ın başşehir vasfını kaybetmesiyle Kahire'nin halef rolü üstlenmesi ve bu dönemin önde gelen şahsiyetleri…

Çağdaş Dönem

Birinci Fasıl: Genel bakış. Mehmet Ali Paşa ve torunlarının devlet yönetimiyle Napolyon askeri hamlesinin ve İngiliz işgalinin Mısır'a tesirleri...

İkinci Fasıl: Modern Kalkınmanın araçları: Okullar, Ezher ve Kahire üniversiteleri, Matbaa. Basın. Tiyatro. Edebiyat birlikleri.

Üçüncü Fasıl: Nesir. Öykü ve Roman. Dördüncü fasıl: Yazarlar, Edebiyatçılar, Hatipler ve şairler.

Kitabın kısaca muhtevası bu şekildedir. Ortalama 380 sahifeden müteşekkil eser Arapçanın en yaygın edebiyat tarihi kaynaklarındandır. Kahire ve Lübnan'da toplamda tahminen otuzu aşkın baskısı yapılmıştır.

2- Fi Usuli'l-edeb (Edebiyatın esaslarına dair)

Bu eser Zeyyat'ın edebiyata dair verdiği konferansları ve neşrettiği makalelerini derlediği eseridir. Bu haliyle bir önceki eserinin sahip olduğu bütünlüğü ve üslup birliğini bunda aramamak gerekir.

Eserde ilk konferans "Edebiyat ve etkenleri" başlığıyla 17 Ocak 1930'da Bağdat'ta verilmiştir.

İkincisi yine Bağdat'ta aynı yılın 24 Ocak ayında «Edebiyata tesir eden amiller» başlıklı konferansıdır.

Üçüncü ve dördüncü konferansları 1932 yılı Ocak ayında Bağdat'ta verilmiş olup « Binbir gece hayatının tarihi» başlığını taşır.

Beşincisi "Arap kültürünün ilme ve dünyaya tesiri" başlıklıdır. 1932'de Aralık ayında Amerikan Üniversitesinde verilmiştir.

Bundan sonra kitapta makalelere yer verilmiştir.

Sırsıyla makalelerin başlıkları şöyledir:

Arap Edebiyatı.

Dilin Afeti Şu Nahv.

Ahmed Şevki'nin lehinde ve aleyhinde…

Deha ve Zeka yahut Ahmet Şevki ve Hafız İbrahim.

Yeniliğe dair.

İlk verdiğim ders.

Arapça okutma tecrübelerim.

Tiyetral roman.

Trajedi. Komedi, Drama, Opera.

Başlıklardan da görüldüğü üzere makalelerden ikisi Mısır'ın iki meşhur şairi Ahmet Şevki ve Hafız İbrahim'e dairdir. Gramere dair yazdığı diğer makalelerden sonra *Risale* dergisinde 58. sayıdan itibaren 73. sayıya kadar neşrettiği, daha sonraki sayılarda ilavelerde bulunduğu tiyatral roman türüyle ilgili kapsamlı yazı dizisine yer verir. Kitabın geri kalan kısmı buna ayrılmıştır.

Kitap 218 sahifedir. İlk baskısı 1935 yılında Kahire'de yapılmıştır. Eserin henüz müellifi hayatta iken 1962'de

XXIII. baskısı yapılmıştır. Daha sonraki baskılarla bu sayının çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

3- Difa'un ani'l-belağa (Belagat Savunması)

Bu eseri önce *Risale* dergisinde makaleler halinde tefrika etmiştir. Belagata dair görüşlerini klasik belagat eserlerinin yaklaşımından tamamen farklı ortaya koymuştur. Daha çok tenkit yöntemini kullanmıştır. Zeyyat'ın burada kendi yazlarında uyguladığı üslubu tavsif ederek idealize ettiği zikredilmektedir.[256]

Eserin, daha ilk sayfalarını okurken bir eleştiri kitabı mahiyetinde kaleme alındığı neticesine ulaşılabilir. Makaleler dizisinin daha başlığında 'savunma' şeklinde tavsifinden müellifin karşısında eleştiri yönelttiği bir kitleye hitap ettiği anlaşılmaktadır. Zeyyat belagati ehil olmadığını düşündüğü bir gruba karşı savunma düşüncesindedir.

Mukaddime başlıklı ilk bölümde Zeyyat neden böyle bir makale serisini yayınlama ihtiyacı duyduğunu izah eder.

Edebiyata karşı bir ihsan ve vefa borcunu ifa, sanata karşı bir samimiyet görevi mesuliyetiyle belagate dair bu makaleleri kaleme almıştır. Böylece kitabı oluşturan makaleleri niçin yazdığını –başta da bahsettiğimiz gibi- bu şekilde açıklamaktadır.

Kitabın ismini (Belagat Müdafaası) giriş makalesiyle

256 Azzavi, *Ahmet Hasan Zeyyat kâtiben ve nâkiden* s. 39

beraber düşündüğümüzde müellifin maksadının belagat için bir tür savunma yapmak olduğunu, belagat sahasına kabiliyeti olmayanların girmemesi için çaba sarf ettiğini anlamaktayız. Kitabın diğer bölümleriyle ilgili bilgi verdiğimizde bu husus daha belirgin hale gelecektir. [257]

Kitap mukaddime dâhil yedi bölüme ayrılmıştır ve özetle şöyledir:

- İlk bölüm matbu kitapta mukaddime ana başlığının hemen altında yer alan ‹Belagate yabancılaşmanın sebepleri' başlığını taşır.

- İkinci Bölüm ‹Karakterle meslek ve kaidelerle zevk arasında belagat' başlığını taşır.[258]

- Üçüncü bölüm ise ‹Belagat'in sınırları' ve tanımı hususunu işler.

- Dördüncü Bölümde 'Belagat'in aracı' anlatılır.

- Beşinci bölüm 'Edebî Zevk' konusuna tahsis edilmiştir.

- Altıncı bölüm 'Üslup' tan bahseder.

---

257 Bkz. Zeyyat, Ahmed Hasan *Difâ'un 'ani'l-belaga*, s. 5-10. matbaatu'r-risale, Kahire, 1945

258 Her ne kadar eserin fihristinde ikinci kısım başlığı "el-alakatu beyne't-tab'i ve's-san'a" şeklinde yazılmış olsa da gerek kitabın iç başlığından gerek *er-Risale* dergisinde bu kısmın yayınlandığı 490. sayıdan hareketle başlıkta 'alaka' kelimesinin hata olduğu asıl kasdedilenin "el-Belagatu beyne't-tab'i ve's-san'a" olduğu anlaşılmaktadır.

- Yedinci ve son bölüm 'yeni bir mezhep var mı' sorusuna cevap arar.

Zeyyat'ın bu eserinde genel olarak üslup üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. İlk makalesine belagatin içine düştüğü sıkıntılarla başlar. Makalenin sonundaki ifadelerden bu sıkıntıları dile getirmekten maksadının makaleler serisine başlamasını gerekçelendirmek olduğunu anlamaktayız. Yönelttiği tenkitler üslupla ilgili olduğundan buna ağırlık veren bir ürün ortaya koyduğunu anlamak mümkündür. Belagat zaten asırlar boyu kitaplarda işlenerek belli bir ilmi disiplin halinde okutulmaktadır. Bundan ötürü Zeyyat'ın gerekçesini açıkladığı yeni bir yaklaşım ortaya koyması için farklı olması kaçınılmazdır.

Belagat gibi önemli bir ilim dalının hem edebî kimliğiyle hem lügat âlimi olmakla şöhret kazanmış Zeyyat tarafından müstakil bir telifte ele alınması, konunun edebiyat zaviyesinden işlendiği dolayısıyla kitapta ilmilikten ziyade edebiliğin ağır bastığı kanaatini oluşturabilir. Ancak Ahmet Hasan Zeyyat hayatını anlatırken de bahsettiğimiz gibi Ezher'den mezuniyete yakın ayrılmış yani öncelikle Ezher'de dini ilimler tahsili görmüştür. Üniversitede edebiyat tahsil etse de ayrıca son yılını Fransa'da tamamladığı Fransız Hukuk okulunu bitirmiştir. O aynı zamanda bir hukukçudur.

Zeyyat'ın sağlam ilmî altyapıya sahip olması yanında ilahiyatçı, hukukçu ve edebiyatçı kimlikleri düşünüldüğünde belagate dair meseleleri temellendirmesi ve

tahlillerde bulunması gayet mühimdir. Kitaptaki fikirlerin bu yönüyle önemli olduğu kanaatindeyiz.

Nitekim daha o zamanın edebiyatçıları kitaba atfettikleri önemi yazdıkları yorum mahiyetli makalelerde göstermişlerdir. Abbas Mahmud Akkad, Seyyid Kutup, Nikola Haddad[259], Abdulaziz Fehmi Paşa[260] *Risale* dergisinde yazdıkları makalelerle Zeyyat'ı ve kitabını methetmişlerdir.[261] Hatta Seyyid Kutup belagat konusunun Abdülkahir Cürcani'den beri ilk defa bu kadar kapsamlı incelendiğini söyler. Yine kitaptan bahsettikten sonra Muhammed İsaf Neşaşibi[262] şöyle der «Zeyyat nesirde Ahmet Şevki gibidir. Allah Mısır'a bu çağda şiir emirliğini ve nesir emirliğini bahşetmiştir.»[263]

---

259 Nikola Haddad (1954) Hikâyeci, sosyolog, eczacı… Gazetecilikle uğraşmıştır. Lübnan asıllıdır. Mısır'a yerleşmiş başta el-Ehram olmak üzere birçok gazetede yazılar yazmış, dergiler çıkarmıştır. İngilizceden birçok çeviri yapmıştır. Altmış civarında (Telif ve tercüme) esere sahiptir. Bkz. Zirikli, *el-A'lam*, VIII, 45

260 Abdülaziz Fehmi Paşa (1951) Mısırlı hukukçulardandır. Bakanlık ve yargıtay başkanlığı yapmıştır. Vefd partisinin kurucularındandır. Mecma'ul-lugati'l-arabiyye (Mısır Arap Dili akademisi) üyeliği vardır. Arapçanın Latince yazılması gerektiğini savunmuş, bu hususta bir kitap yazmış, bu yüzden büyük tepkiler almıştır. Bkz. Zirikli, *el-A'lam*, IV, 24

261 Bkz. *er-Risale* 631., 636., 641., 676., 678. sayılar. 1945-1946 yılları.

262 Muhammed İs'af Neşaşibi, Şam'daki el-Mecma'u'l-ilmi üyesidir. Kudüs'te doğup büyümüştür. Gazete ve dergilerde yazılar yazmış, Arapçanın edibi diye meşhur olmuştur. *Mecmuatu'n-Neşaşibi* adlı matbu eseri dışında matbu edebiyat ve kültüre dair eserleri mevcuttur. 1948'de Mısır'da vefat etmiştir.

263 *er-Risale*, Sayı 639, 01-10-1945

Neşaşibi bu sözüyle Ahmet Şevki'nin 'şairlerin emiri' diye anılmasını kastederken Zeyyat'ı da nesir yazarlarının emiri olarak gördüğünü belirtmektedir.

Bununla beraber Aişe Abdurrahman Bintüş-şati'[264] kitabı eleştirerek *Belagate Dair Makaleler* şeklinde bir başlığın esere daha uygun olduğunu söyler. Çünkü kitap farklı yönlerinin ele alındığı bir konuyu sunmaktan öte makale üslubunda yazılmış farklı makalelerden müteşekkil bir kitaptır. Bu üslupta acelecilik vardır. Kitap üslubu böyle olmamalıdır. Kitabın tertibine şöyle itiraz eder: Kitapta belagatin zarar gördüğü unsurlar anlatılmaya başlanmadan evvel belagatin tanımı ele alınmalıydı. Buna bir belagat kusuruyla misal verir. 'Zamirin kendinden önce değil de sonraki bir isme ait olması' nasıl belagat ilminde bir kusursa, belagatin tarifini sonraya bırakmak da bir tür kusurdur. Bintü'ş-şati Zeyyat'ın fikirlerine de bazı itirazlar getirir.[265] Belagat konusunu işlerken bunlardan kısaca bahsetmiştik.

Zeyyat bu makaleye karşı yazdığı yazısında tenkitleri ciddiye almadığını ve bu sebeple cevap vermeye ihtiyaç duymadığını ifade eder. Bu tenkidi müstehzi bir üslup-

---

264 Aişe Abdurrahman Bintüş-şati' (1998) Ayn Şems üniversitesi Arap dili ve edebiyatı profesörlüğü dışında muhtelif ülkelerde, üniversite öğretim üyeliği yapmıştır. İslami çalışmalar alanında Kral Faysal ödülü almıştır.Geniş bilgi için bkz. http://shamela.ws/index.php/author/1179 (10-01-2016) https://en.wikipedia.org/wiki/Aisha_Abd_al-Rahman (01-03-2016)

265 Enver Cündi, *el-Müsacelat ve'l-meâriki'l-edebiyye*, s. 141

la cevaplamış, tenkidin arkasında aslında Bintu'ş-şati'in eşi Emin el-Hûli'nin var olduğunu dolaylı yoldan söyleyerek münekkidin buna muktedir olmadığını üstü kapalı ifade etmiştir.[266]

Kitap *Risale* dergisinin matbaasında ilk defa 1945'te basılmış daha sonra 1967'de ikinci baskısı yapılmıştır.

4- Vahyü'r-Risale

Zeyyat yirmi yıl boyunca *Risale* dergisinde yazdığı makalelerle dört ciltlik bir eser meydana getirmiştir.

Farklı zamanlarda yazılan makaleler çok çeşitli konuları işlediğinden kitap derleme niteliğindedir.

Çok yönlü biri olduğunu hep vurguladığımız Zeyyat, bu vasfını yansıtır mahiyette makalelerinde dini, siyasi, sosyal, edebî mevzular işlemiş, edebî tenkit ve biyografilere yer vermiştir. Gerek eskiden yaşamış gerek çağdaş bazı şahıslar hakkında müstakil makaleler yazmış, tahlillerde bulunmuştur.

Fikir vermesi için başlıca makalelerinin başlıklarını verelim.[267]

I. Cilt:

Estetiğe Dair.

İlkbahara Dair.

---

266 Enver Cündi, *a.g.e.,* s. 138-144

267 Şahıslara dair ve başlığı genel mânâ taşıyan makale başlıklarını vermedik. (bu yol götürmez gibi)

Bayrama Dair.

Kadına Dair.

Mevlid hatırası (bu mevzuda üç ayrı makalesi vardır).

Nil ile Akrapol arasında.

Niçin (Werther'in Acıları) nı tercüme ettim.

Firavuncular ve Araplar.

Dünü ve Bugünüyle Köy.

Gençliğin Kalkınması.

Filistin.

Ramazan.

Zemzem.

Kurban Bayramı.

İmtiyazlar ve Edebiyat.

İmtiyazlar ve Din.

Siyasetle Edebiyatın Arasında.

Memuriyet Hastalığı.

Radyo ve Şair.

Hac.

Geçmişle Şimdi Arasında Ezher.

Mısır ve Kardeşleri.

Türkler Nereye Sürükleniyorlar.

Bireyselcilik Asıl Hastalığımızdır.

Mısır Bankası.

Mısır ve Doğu İslam Dünyası.

Mısır'daki Irak Gençleri.

Sahte Tenkit.

Dilin Bağımsızlığı.

Demokrasiye Dair.

Fes ile Şapka.

Kırda Sonbahar.

Ahlaka Başkaldırı.

Bayram Sohbeti.

Keşke Vakıfların Gözü Olsaydı.

Keşke Vakıfların Kalbi Olsaydı.

Ey İnsanoğlu İyilik Nerede ?

Misyonerlik İslam'ın Düşmanıdır.

II. Cilt

(Baştan bu ciltteki çoğu yazılarını İkinci Dünya Savaşı esnasında yazdığını, yazıları iyi manalandırmak için bu savaşın feci hallerini hatırlamak gerektiğini belirtir.)

Fakirlikle Zenginlik Arasında.

Fakirin Bayramı.

Fakirliği Nasıl Kaldırabiliriz.

Zenginin Mantığı.

Ezher'in Mesajı.

Açlığı Öldürün Savaşı Öldürmüş Olursunuz,

Hem Çiftçi hem prens olanlar.

Zenginlerimizin bir vatanı var mı?

Bağımsızlığın Maliyeti.

Bir Yaz Gecesi Rüyası.

Nazizm'in İnsanlara Verdiği Zarar.

Sevgiyle Din Arasında.

Sosyal İşler Bakanlığı İçin Program: 1- Cehalet 2- Fakirlik 3- Hastalık.

Memurlar ve İnsanlar.

Kızıl Bahar.

Bizans'ın Fakihleri.

Ezher'in Uğrunda.

İman Işıması.

Fikir ve Savaş.

Dün ile Bugün arasında Savaş.

Fransa Çöküyor.

Muhacir ve Ensar Arasında.

Kış.

Bir Muhacirin Hatırları.

Tevhid Ümmeti Birleşiyor.

Örnek İngilteredir.

Ahlak ve Şu Savaş.

Bir Hastanın Hatıraları.

Latince ile Cermen Dili.

Peygamber'in (a.s.) İki Günü.

Irkçılık Genetik Hastalığımız.

Fakir'in Günü.

Ezher Dirildi mi?.

Atina ve Roma'nın Geriye Bıraktıkları.

Ümit.

Ağlamaktan Gülmeye.

Kahve Sohbeti.

'Yazarlar Nerede' demeyin 'Önderler Nerede' deyin.

Ekmek Problemi.

Fakirin Sağlığı Zenginin Servetinden Alınmış Bedeldir.

İslam Fakirliği Nasıl Tedavi Etmiştir.

Seçmen ile Vekil Arasında.

Bir İslam Kongresi Şarttır.

Ruhlar ve Hayaletler.

Yeni Mısırlılığın Ülküleri.

Karga İle Çocuk.

İnsanların Acayip Halleri.

On birinci Yılında *Risale*

Hocanın Sonu.

On ikinci Yılında *Risale*.

İslam'ın Dehası.

Bu Savaşın Trajedileri.

III. Cilt

Bu ciltte ilk ikisinden farklı olarak konular üç bölüme ayrılmıştır: Makaleler- Kısa Bölümler- Öyküler.

Makaleler:

İtikâftan Sonra.

Arap Birliğine Dair Güzel Haberler.

Hatırlayın Ey Arap Liderleri.

İki Diktatörün Sonu.

Edebiyatçı Vezir.

Sn. Bakan Bir Tercüme Evi İstiyoruz.

Avrupa ve İslam.

Bir Gençle Bir İhtiyar Arasında Siyasi Diyalog.

Ezher Problemine Kesin Çözüm.

Ezher'in Islahı.

Doğunu Afeti Şu Batıdır.

Milli Şuurumuz Olgunlaşmakta.

Çocukluk Hatıralarım.

Resulullah'ın (s.a.) belagati.

İslam Kuvvet Dinidir.

Filozof Köylü Kadın.

Nur Dağında. Dil Durumu ve muhaddislerin dilde hakkı.

İslam ve yıkıcı mezhepler.

Hayatım.

Arap Edebiyatının bugünü.

Kısa Bölümler:

Beyaz Karıncanın Öyküsü.

Napolyon'un Halifesi.

Arapların Kalkınması Problemdir.

Asıl Gaye İslam Birliği teşkilatıdır.

Koleraya karşı savaşta beşinci tabur.

Yeni Tür Haçlılık.

Arap Yarımadasının Hükümdarı.

Seçim Yakın Gözüküyor.

Komünizm Sofada.

Dinden Öte Mani Yoktur.

Öyküler:

Bir Genç Kızın Hikâyesi.

Bir Haşhâşinin Öyküsü.

Köpeklerin Dostu.

Behire.

Bir Şairin Trajedisi.

IV. Cilt

Bu Ciltte de şöyle bir bölümlendirmeye gidilmiştir: Makaleler- Öyküler- Sohbetler.

Makaleler:

Fakirlik Başkaldırmadan Siz Ona Başkaldırın.

Mısır Şiirinde Bahar.

Konuşma Adabımız.

Çiftçi Ne Zaman Kızar.

Edebiyat ve Eleştiriden sanatlı örnekler.

Bazı Fakihler.

Nihayet Beklenen Komutan Belirdi.

Bininci Sayıya Ulaştık.

İslam'ın Zuhuru Yeni Bir Dünyanın Fethiydi.

Köyümün Devrimden Nasibi.

Kur'an ve Anayasa.

Müslümanlar Bugün İslam'a ne kadar yakın?.

Risale Kapanıyor.

Niçin Arap edebiyatının birimi şiir batı edebiyatının birimi öyküdür?.

Araplık İslam Gerçeğinin bir parçasıdır.

Gençler ve Yaşlılar yahut Avam dili ve Fasih Arapça.

İniş ve Çıkış Arasında Sanat.

Bağdat'ta Yaz Hatıraları.

Iraklılar Sıcaktan Nasıl Korunuyordu?.

Paris'te Yaz Hatıraları.

Ramazan Ayını Karşılama.

Öyküler:

Şeytanın Celladı.

İlk Gram.

Güzel Yurdun Uğruna.

İki Adam ve Bir Kadın.

Sohbetler:

Edebiyat ve Devrim.

Edebiyatın Devrimle Alakası.

Edebiyat Devrimi Nasıl Hazırladı.

Arapların VI. yy. da kalkınması.

Arapların XX. yy. da kalkınması.

Edebiyatın Arapların Birliği üzerindeki Lütufları.

Devrimden Sonra Fikir Hayatımız.

Devrimden Önce Fikir Hayatımız Nasıldı?.

Okul. Dil. Telif ve Tercüme.

Fikrin Devrim Üzerindeki Hakkı.

Basın ve Radyo.

Oyun ve Sinema.

Devrim İyiye Doğru Gelişmedir.

Mesel Edebiyatı.

Mesellerin Doğuşu ve Türleri.

Mesellerin Felsefesi ve Manası.

Peygamber (s.a.) 'in Özgürlük ve Topluluğa Dair

Meselleri.

Bazı Halkaların Bazı Meselleri.

Hitabet Sanatının Esasları.

Ramazana Vedada Orucun İbreti.

Eserin dört cildinde sırasıyla şu kişilerden bahsetmiştir:

Lütfi Seyyid, Irak kralı Faysal, Kazım Hüseyni Paşa, Ahmet Zeki Paşa, son Hicaz Kralı Ali b. Hüseyin, Muhammed Abduh, Muhammed Hafız İbrahim, Sa'ad Zağlul Paşa, Ahmed Şevki, Ebu Tayyip Mütenebbi, Cemil Sıdkı Zehavi, Mustafa Lütfi Manfoloti, Muhammed Ferid, Mustafa Abdürrazık Bey, Mustafa Sadık Rafii, Gazi Atatürk, Irak Kralı Gazi, Muhammed Mahmut Paşa, Mustafa Kamil, Mey Ziyade, Ebu Ala Ma'arri, Ahmet Mahir, Maruf Rusafi, Cemaleddin Afgani, Muhammed İs'af Neşaşibi, Ahmed Şevki (ilk tanışma), Antuan Cemil, Mahmud Hasan Zenati, Ali Mahmut Taha, Ahmed Urabi Paşa, Kral Abdülaziz, Ahmed Hasaneyn Paşa, Tevfik Hakim, Mısır Başbakanı Mahmud Nukraşi Paşa, İbrahim Mazini, İsmail Sıtkı, Abdülaziz Fehmi, Kasım Emin, Ürdün Kralı Abdullah, İbn Sina, Ahmet Emin, Hocası Şeyh Hasan ve Muhammed İkbal.

Peygamber Efendimiz (s.a.) hakkında mevlid ve hicrete dair yazıları dışında 'Baba Olarak Muhammed (a.s.)', 'Lider Olarak Muhammed (a.s.)', 'Muhammed (a.s.) İnsan Haklarını Nasıl İlan Etti?' başlıklı makaleler

yazmıştır.

Kitap 1953'te devlet ödülü almıştır.

Her bir cildi müstakil basılan kitabın ilk cildinin takdim yazısı 1940 tarihlidir. Zeyyat altı yılda yazdıklarından seçtiği yazılara yer verdiğini belirtir. Aynı cildin 1962'de yedinci defa yaklaşık 490 sahife halinde basıldığını görmekteyiz.

Kitabın II. cildinin dördüncü baskısı 1958'de 390 sahife halinde yapılmıştır.

III. cildinin beşinci baskısının 1964'te 360 sahife halinde,

IV. cildinin ikinci baskısının 1966'da yaklaşık 360 sahife halinde yapıldığını görmekteyiz.

5- Fi Dav'ir-Risale

Bu kitap Zeyyat'ın *Risale* dergisi kapandıktan sonra farklı dergi ve gazetelerde neşrettiği makalelerini ihtiva eder.

Kitabın başlangıcında tarif sadedinde şunları söyler: "Bunlar, edebiyat, tarih, siyaset, eleştiri, biyografi, hatıra ve öyküler türünde, *Risale*'nin kapanmasından sonra farklı durumlarda ve birbirine yakın zamanlarda yazdığım yazılardır."

Aslında bu saydığı sahalar *Risale* dergisinde Zey-

yat'ın yirmi yıl boyunca ele aldığı konuların başlıklarıdır. Aynı minval üzere yazmaya devam etmiş, bu yazılarını da *Fi Dav'ir-Risale*'de toplamıştır.

İhtiva ettiği başlıca makaleler şunlardır:

Edebiyatla ilk tanışmam.

Kur'an'ul-fecr.

İslam'ı ve Araplığı kurtaran savaş.

Kızıl İlhadın bir misali.

İslami kahramanlıklar.

Cennete giren faizci.

Mısırlılar niye ekmeği kutsal sayar?.

Mısır Ordusunun şanı.

Realizmle Kinizm arasında.

Realizm sanata düşman değildir.

Edebiyat yönlendirilmez yönlendirir.

Serbest şiirin öyküsü.

İslam fedailiğin sırrıdır.

Şiir dünyada başladığı noktaya döndü.

Sömürgeciliğin ilk işbirlikçisi.

Edebiyatın kapılarını çalan bir genç.

Mısır'a karşı üçlü düşmanlık (İngiltere. ABD. İsaril).

Cihad dinde Farz.

Araplarda fazilettir.

Sömürünün mutfağında üçlü sacayağı.

Ezher nasıl Arapçanın kalesiydi?.

İnsan haklarını ilk ilan eden Peygamber (s.a.) dir.

Kara beşiklerden Allah'ın nuru doğdu.

Peygamber'in (s.a.) hayatında Rebiü'l-evvel ayı.

Allah uğrunda hicret hak uğrunda şehadet.

Ramazan günlerinden iki gün: Kur'an günü ve Furkan günü.

Yeni Afrika'da Ezher'e imkan verin.

NATO'ya meydan okuyan halk.

Üç devrimimiz bir dördüncüyü gerektirir.

Dördüncü devrim gerçekleşiyor.

Vatanımız mucizeler gerçekleştiriyor.

Corci Zeydan'ı nasıl tanıdım?.

Şankiti'yi ilk tanıyışım.

Eris Kuyusunda.

Ramazan orucu ruhi bir sosyalizmdir.

Dokuzuncu haçlılık.

Bir Heyet ve Bir Ordu.

Sömürgecilik komplo kuruyor.

Süveyş kanalı imtiyazlarını nasıl aldılar.

Sömürgecilik Ölüyor.

1904 İttifakı.

Özgürlük ve Cumhuriyet.

Köleliğin izleri.

Cemal (Abdunnasır) hangisi en muhteşem günün?.

Asansörde.

Bayram Kurbanı.

Kölelerin Commonwelth'i.

Risale- Ezher- Misak.

Çulsuz Şair.

Arap yarımadası tekrar silkeleniyor.

Çocukluk hatırlarımda ilk arkadaşım.

Kadın edebiyatı.

Dördüncü altın çağımız.

Ah Irak.

Tek cilt halinde 1963'te basılan kitap 350 sahife halinde Kahire'de neşredilmiştir.

B- Tercümeleri :

Zeyyat Fransızca okuduğu eserleri Arapçaya orijinal

eserler tadında çevirmiştir. Bu faaliyetine Fransız okulunda çalışırken La Fontaine'nin tercümesine yardım ederek başlamıştır.[268] Daha sonra kendi çevirilerini yapmıştır.

1- *Werther'in Acıları*

Zeyyat meşhur Alman filozofu Goethe'ye (1832) ait bu romanı okurken adeta kendisini bu romanda görür. Vicdanının tercümanı olan bu eseri tercüme etmeyi uygun bulmuştur. Eseri tercüme etme sebebini detaylı anlattığı makalesinde (*Risale,* s.42) belirtir bu hususları belirtmiştir.

Çevirinin gayet başarılı olduğuna dair oryantalist Julius Abdulkerim Germanus'un bir mektubu *Risale* dergisinde tercüme edilerek neşredilmiştir.[269]

Çeviriye 1919'de başlamış, 1920'de bitirmiş, aynı yıl basılmıştır. Yaklaşık 120 sahifedir.

2- *Raphaël*

Zeyyat, Fransa'da bulunurken, Romantik edebiyatın öncülerinden sayılan Fransız edebiyatçı Alphonse Lamartine'in (1790) uğradığı yerlere gidip bizzat görür. İşte bu gezilerin tesiriyle Fransız edebiyatçının bu eserini tercüme ettiği belirtilir.

1925'te çevrilen eserin 1967'de sekizinci baskıya ulaştığını görüyoruz. Daha sonra defalarca baskıları çıkmış-

268 Nimat Fuad, *Kımem Edebiyye,* s.199
269 Bkz. *Risale* sayı : 821, s.37 , tarih: 28-03-1949

tır. Yaklaşık 270 sahifedir.

3- *Fransız Edebiyatından Seçmeler*

Zeyyat roman ve öykü dergisi *Rivaye'*de neşrettiği tercüme şiir ve hikâyeleri bu kitabında toplamıştır.

İlk bölümünde Fransız romancı Guy de Maupassant'a (1893) ait on öykünün çevirisi yer alır. Diğer bölümde ise farklı edebiyatçılara ait eserlerin çevirileri yer alır. En fazla Alphonse Lamartine'e ait eserler dışında şu edebiyatçıların eserlerini de görmek mümkündür: Alphonse Daudet (1897), Victor Hugo (1885), Ernest Legouvé (1903), François-René de Chateaubriand (1848), İngiliz yazar Arnold Bennett (1931).

İlk baskısı 1940'ta Kahire'de 287 sahife halinde yapılan eserin 1952'de ikinci baskısının 335 sahife halinde yapıldığını görüyoruz.

C- Basılmamış Eserleri

Ahmet Hasan Zeyyat'ın bu eserler dışında hayatına dair yazılan kitaplardan öğrendiğimiz kadarıyla neşretmek istediği ancak muvaffak olamadığı eserler de mevcuttur.

Bunların en önemlilerinden birisi Irak'a dair orada bulunduğu esnada hazırladığı *el-Irak kemâ raeytuhu* (Benim Gözümle Irak) adlı kitabıdır.

Aslında kitap 1933'te Irak'tan döndüğünde baskıya hazırdır. Eve götürdüğü kitabını yanına koyar *Risale'nin*

yeni sayısını gözden geçirmeye koyulur. Artık kâğıtları yere atar. Hizmetçi artık kâğıtları âdeti üzere çöpe atarken Irak'a dair kitabın yazılı olduğu sahifeleri atar. Zeyyat ancak birkaç gün sonra kitabı hatırlar. Ancak çok aramasına rağmen kitabı sonsuza dek kaybeder. Bu hadiseye çok üzülür.[270]

Hazırlamak istediği iki kitap daha vardır. Birisi *Zikra 'Uhud* (Dönem hatıraraları) adlı hayatını anlatacağını ifade ettiği eseridir. Burada hayatını kapsamlı ve düzenli anlatmak istemiştir. Diğeri ise *Abkariyyetü'l-İslam* (İslam'ın Dehası) adı altında çıkarmayı tasarladığı kitaptır. François Chateaubriand'ın Hıristiyanlığa dair yazdığı *Génie du christianisme* (Hıristiyanlığın Dehası) adlı kitabı gibi bir kitap yazmak istemiştir. Ancak her iki kitabı da telif etmeye Zeyyat'ın ömrü vefa etmemiştir.[271]

D- Dergi Faaliyetleri

1- *Risale* Dergisi

Zeyyat'ı iki eseri çok meşhur etmiştir. Biri, Arap Edebiyat tarihini anlattığı kitabı, diğeri ise *Risale* dergisi…

Her ne kadar *Risale*'yi 48 yaşından sonra çıkarmaya başlamışsa da Zeyyat'ın hayatı adeta bu dergiyle bütünleşmiştir. Tam yirmi sene boyunca bu yoğun faaliyeti devam etmiştir. Evinin alt katı derginin merkezidir. Dergi kendi matbaasında basılmaktadır. Zeyyat her sayıyla bizzat ilgilenir.

270 Muhammed Seyyid Muhammed, *Zeyyat ve Risale* s.39
271 *a.g.e.* s.40

Dergi 1933 'ten 1953'e kadar tam 1025 sayı eksiksiz çıkabilmiştir. O zamanın sosyal ve ekonomik şartları düşünüldüğünde bu hakikaten çok büyük bir başarıdır. Şüphesiz bu başarıda tüm dergi yazarları ortak olsa da Ahmet Hasan Zeyyat en büyük paya sahiptir.

Risale birbirine zıt fikirlerin çarpıştığı bir zamanda, kapitalizmle sosyalizm, gericilikle ilericilik, muhafazakârlarla yenilikçiler, dar bölgecilikle geniş Arapçılık arasındaki çatışmalarda doğmuştur. *Risale* dergisi alışılmış olan kalıplara ve donukluğa karşı özgürleşmede, ifadede bir isyandır.[272]

Dergi çıkartma fikrini kadim dostu Taha Hüseyin'e açtığında aldığı menfi tepki aslında nasıl riskli bir işe atıldığını göstermektedir.

272 Bkz. Alusi, *Edebü'z-Zeyyat fi'l-Irak* s.8

صاحب المجلة ومديرها
ورئيس تحريرها المسئول
احمد حسن الزيات

الادارة
بشارع الساحة رقم ٣٩ بالقاهرة
التليفون رقم ٤٢٩٩٢

الرسالة

مجلة أسبوعية للآداب والعلوم والفنون

تصدر كل اسبوعين مؤقتاً

بدل الاشتراك
٣٠ عن سنة كاملة
٢٠ عن ستة شهور
٦٠ عن سنة فى الخارج

الاعلانات
يتفق عليها مع الادارة

العدد الاول (القاهرة فى يوم الأحد ١٨ رمضان سنة ١٣٥ — ١٥ يناير سنة ١٩٣٣) السنة الاولى

الرسالة

... وأخيراً تغلب العزم المصمم على التردد الخوار فصدرت الرسالة : وما سلط على نفوسنا هذا التردد إلا نُذُر تشاع وأمثال تروى . . وكلها تصور الصحافة الأدبية فى مصر سبيلا ضلت صواها وكثرت صرعاها فلم يوف أحد منها على الغاية ، والعلة أن السياسة طغت على الفن الرفيع ، والأزمة مكنت للأدب الرخيص ، والأمة من خداع الباطل فى لبس من الأمر لا تتميز ما تأخذ مما تدع ! فلما تناصرت على هذه الوساوس حجج العقل ، ونوازع الواجب ، وعدات الأمل ، أصبحت الأسباب التى كانت تدفع إلى النكول بواعث على الاقدام وحوافز للعمل ، لأن غاية (الرسالة) أن تقاوم طغيان السياسة بصقل الطبع ، وبهرج الأدب بتثقيف الذوق ، وحيرة الأمة بتوضيح الطريق .

أجل هذه غاية الرسالة ! وما يصدفنا عن سبيلها ما نتوقع من صعاب وأذى ، فان أكثر الناهضين بها قد طووا مراحل الشباب على منصة التعليم ، فلا يعييهم أن يخلقوا بُرْد الكهولة على مكتب الصحافة ، والعملان فى الطبيعة والتبعة سواء ، ومن قضى ربيع الحياة فى مجادب ذلك ، لا يشق عليه أن يقضى خريفها فى مجاهل هذا !

أما مبدأ الرسالة فربط القديم بالحديث ، ووصل الشرق بالغرب . فبربطها القديم بالحديث تضع الأساس لمن هار بناؤه على الرمل ، وتقيم الدَّرَج لمن استحال رقيه بالطفور ! وبوصلها الشرق بالغرب تساعد على وجدان الحلقة التى ينشدها صديقنا الأستاذ احمد أمين فى مقاله القيم بهذا العدد

والرسالة تستغفر الله مما يخامرها من زهو الواثق حينما تعد وتتعهد . فان اعتمادها على الأدباء البارعين والكتاب النابهين فى مصر والشرق العربى ، واعتصامها بخلصائها الأدنين من أعضاء لجنة التأليف والترجمة والنشر ، وهم صفوة من خرّجت مصر الحديثة فى مناحى الثقافة ، إذا اجتمعا فى نفسها مع ما انطوت عليه من صدق العزم وقوة الايمان أحدثا هذه الثقة التى تشيع فى الحديث عن غير قصد .

على أن للرسالة من روح الشباب سندا له خطره وأثره ، فانهم أحرص الناس على أن يكون لثقافتهم الصحيحة مظهر صحيح . وما دامت وجهة الرسالة الاحياء والتجديد ، وطبيعة الشباب الحيوية والتجدد ، فلابد أن يتوافيا على مشرع واحد !

فالى أبناء النيل وبَرَدى والرافدين نتقدم بهذه الرسالة ، راجين أن تضطلع بحظها من الجهد المشترك فى تقوية النهضة الفكرية ، وتوثيق الروابط الأدبية ، وتوحيد الثقافة العربية ، وهى على خير ما يكون المخلص من شدة الثقة بالمستقبل . وقوة الرجاء فى الله ؟

احمد حسن الزيات

يشترك فى تحرير المجلة :
الدكتور طه حسين
واعضاء لجنة التأليف والترجمة والنشر

Risale' nin 15 Ocak 1933 tarihli ilk sayısının kapağı.

a- İsimlendirme ve ortaya çıkış düşüncesi

Zeyyat derginin isimlendirilmesinin ölümsüz Muhammedi mesajdan aklına geldiği bu isimlendirmeyi üslup metot ve gaye olması için kullandığını söylemektedir. [273]

Zeyyat Risalenin çıkış hikâyesini şu şekilde naklet-mektedir: 1932 yılının ekim ayı akşamlarından birisinde kardeşim Doktor Taha Hüseyni Zemalik semtindeki evini ziyaret etti. Bağdat'ta ki yüksek öğretmen okulu kapatıldıktan sonra Iraktan dört ay önce dönmüştü. O da Fuat Üniversitesi edebiyat fakültesinde ki kürsüsünden azledilmişti. Ona 'üstün edebiyat sahasında haftalık bir dergi çıkarmaya ne dersin?' dedim.

Geniş bir tebessümle başlayıp uzun bir kahkahayla biten gülüşüyle dedi ki yüksek edebiyat dergisi için elitlerinin kültürünün Avrupalı anlamının mantalitesinin ümmi olduğu bir toplumda okuyucu bulabileceğinin zannediyor musun? Bu ikisi arasındakiler ise okumazlar okurlarsa ancak hafif bir makale ahlaksız bir hikâye komik bir espri okurlar.

Ona dedim ki belki bunların arasında ciddiyete talip olan bir okuyucu tabakası vardır. Faydalı olanı isteyip de onu bulamayan bir okuyucu tabakası. O dudaklarını uzatıp başını sallayıp şöyle dedi. Bu okuyucu tabakası bile faydalı ciddi metinlere ikbal gösterse bile ilk başlangıçta bunun sebebi değişiklik ve farklılıktır. Kısa

273 Muhammed Seyyid Muhammed, *Zeyyat ve Risale*. s. 48

bir sonra ondan bıkar işte "haftalık siyaset" örnek olarak önünde duruyor (haftalık siyaset gazetesi 1926 yılında günlük siyaset gazetesi olarak özel bir izinle çıkmıştı. Çıktığı zaman sade fikir kültür ve edebiyata has olmaya özen gösterdi. Bu seçkin karakteriyle 1930 yılına kadar devam etti. Bu yılda sayfalarına siyasi partizan yazılar girmeye başladı. Bu gazetenin 1926-1930 yılları arası altın dönemi sayılmaktadır. Bu gazete fark edilir bir şekilde fikri ve edebî kal-kında doğurmuş bu yeni doğan kalkınmaya önderlik etmiştir. Gazete 1931 yılında durdurulmuş tekrar 1937 de çıkmakla birlikte başarıyı yakalamamıştır. 1954 yılında tamamen durmuştur.) Ona dedim ki haftalık siyaset gazetesine okuyucuların ikbal gösterip ardından yüz çevirmelerinin değişiklik ve bıkkınlıktan başka iki sebebi olabilir. Bu dergi ilk çıktığında zengin ve verimliydi. Böylece bir ihtiyaç haline gelmişti sonra canlıların yaşadıkları zayıflık ve çözülmeyi yaşayarak artık haline geldi. Uzun bir tartışmadan sonra bana Taha şöyle söyledi: Sen nasıl istiyorsan öyle yap, ben yazacağım makale ile ve ortaya koyacağım görüş ile ilgilenirim. Benim iyimserliğime telif ve tercüme heyetinden yakın arkadaşların destek veriyor bu şekilde dayanak noktası ve yardım kaynağı oluyorlardı. Nihayet kararlı azim tereddüde galip geldi ve *Risale* çıkmaya başladı. [274]

Zeyyat Taha Hüseyin'den destekleyici bir görüş ala-

274 Muhammed Seyyid Muhammed, *Zeyyat ve Risale*. s. 49

mamış ancak üyesi olduğu telif ve tercüme heyetindeki arkadaşlarının iyimser tavrıyla cesaretlenmiştir.

27 Kasım 1932'de *Risale* adında Arapça edebiyat dergisini çıkartacağını devlete bildiren Zeyyat, sorumlu yazı işleri müdürünün kendisi olacağını belirtmiştir.

b- İlk Sayı

Derginin isim kısmında edebiyat ilim ve sanat dergisi ifadesi yer almaktaydı. Başlığın sağ tarafında şu ifade yer alır: Derginin sahibi müdürü ve sorumlu yazı işleri müdürü Ahmet Hasan Zeyyat (s. 51) İlk sayfanın ortasında şu ifadeye rastlamak mümkündür: Derginin yazı işlerine Dr. Taha Hüseyin ve telif tercüme ve yayın heyeti üyeleri katılmaktadır. Zeyyat birinci sayıda şunları ifade etmektedir; bizler karşımıza çıkacak zorlukları tahmin edebiliyoruz (…) eskiyi yeni ile doğuyu batıyla bağlamaktır. Zeyyat, Ahmet Emin'in aynı sayıdaki katıp halka ifadesine işaret etmektedir. Mısır'da kayıp halka derin İslami Arap kültürü ile titiz ilmi Avrupa kültürünü kendinde birleştiren kimselerdir. Mısır'ın böyle insanlara çok ihtiyacı vardır çünkü kalkınma ancak onlar ile olacaktır. Ahmet Emin durağanlığın işte bu halkanın kayıp olması sebebi ile olduğu düşüncesindedir. Eğitim mısır'da iki paralel çizgi halinde sürdürülmektedir: Arap İslami çizgi ve modern uygar çizgi. İşte bu iki çizginin birleşmesi ile kayıp halka bulunmuş olur her iki kültüre sahip bu kimselerle İslam tarihi ve Arap edebiyatı insanların sevebileceği bir şekle bürünür.

Zeyyat, Ahmet Emin'in bahsettiği kayıp halkayı işaret etmektedir. [275]

Risale dergisinin Mısır'da ve Doğu Arap âlemindeki usta edebiyatçılara dayandığını söylemektedir. Yine derginin yazı ekibini oluşturan telif tercüme ve neşir heyeti üyelerinin kültür sahasında modern mısır'ın mezun ettiği en seçkin kimseler olduğunu söylemektedir. Bu tecrübeli ekibe dayanmakla birlikte *Risale* dergisinin gençlik ruhu taşıdığını, yüzünün ihya ve yeniliğe dönük olduğunu belirtmektedir. Bunu söyledikten sonra *Risale* dergisinin mesajının Nil'in evlatlarına, Berede'nin evlatlarına ve Rafideyne, Berede derken Şam gençliğine, Rafideyn yani Dicle ve Fırat derken Irak gençliğine hitab etmektedir. Böylece Zeyyat dergisinin gayesi için bir çerçeve çizmiş, muhatap kitlesini belirlemiştir. Zeyyat yine bu ilk sayıda, Arap kültürünün bilime ve dünyaya tesirine dair bir makale kaleme almıştır.

Bu sayı 72 sahife halinde on bin adet basılmış, henüz diğer Arap ülkelerine ulaşamadan Mısır ve Sudan'da tükenmiştir. Suriye ve Irak'ta bu sayıya olan çok fazla talep üzerine ikinci defa hatta üçüncü defa dahi basıldığı belirtilmiştir.[276]

c- Muhteva

Risale edebiyata büyük hizmet sunmuş, sayfaları kalemlerin buluştuğu bir minber olmuş, adeta farklı ens-

275 Muhammed Seyyid Muhammed, *a.g.e.,* s. 52
276 Muhammed Seyyid Muhammed, *a.g.e.*. s. 56

türmanlardan bir orkestra kurmuş, varlığa bestelerini dinletmiştir.

Risale için dini, siyasi, sosyal, ilmî, sanatsal münasebetler derginin dolaştığı ufuklar olmuştur.

Toplumu ıslaha çalışırken, toplumun hastalıklarına ışık tutmaktadır. Sömürgeciliğe karşı Arap milliyetçiliğini savunmuştur.

Farklı dillerden tercümeler, İslami düşünceye, felsefeye ve batıya dair incelemeler yayınlamıştır. [277]

Dergide ilk sayıda şu kısımların yer aldığını görmekteyiz.

Olaylar ve Sohbetler

Arap Edebiyatına dair

Doğu edebiyatına dair

Batı Edebiyatına dair

Bilimler bölümü

Kadın dünyası

Öyküler bölümü

Tiyatro ve sinema dünyası

Şiir

İlk sayında bu bölümlerle çıkan derginin hemen bir sonraki sayısında yeni bölümler eklendiğini görmekte-

277 Bkz. Ali Muhammed Faki, *Ahmet Hasan Zeyyat ve mecelletü'r-Risale*, s. 109 "İkra, sayı: 367, yıl 1981"

yiz: ‹Hatıralar ve Manzaralar' başlığıyla eklenen bölümün hatıralar kısmını Abbas Mahmut Akkad; manzaralar kısmını ise Ahmed Emin yazmıştır. Bu sayıda ilave edilen diğer bir kısım ise Tenkit başlığı altındadır. Bu kısım da yazarın adı bulunmamakla birlikte Taha Hüseyin tarafından yazıldığını öğrenmekteyiz. Üçüncü bir kısım ise zihinler sahnesi başlığı altında Muhammed Hüseyin Heykel tarafından yazılmıştır. [278]

Görüldüğü üzere dergi, çıktığı zamanın büyük edebiyatçılarının makalelerini ihtiva etmektedir. Dergi, daha doğuşundan itibaren itibarlı bir yayın olarak neşriyata başlamıştır.

Yine ikinci sayıda Mahmud Abbas Akkad ile Tâhâ Hüseyin arasında Latin ve Sakson'lara dair fikri bir çekişmeye şahid olmak mümkündür. Bu da derginin daha ikinci sayısında nasıl özgün bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Dergi, her ne kadar sanat ilim ve edebiyat dergisi başlığıyla çıksa de Muhammed Seyyid Muhammed'in işaret ettiği gibi çok daha kapsamlı bir neşriyat olmuştur. Edebiyat ve sanat sahalarını aşmıştır. Örneğin otuz beşinci sayıda futbol kuralları ele alınırken, altmış birinci sayıda dünya ekonomi krizi işlenmektedir. Bunların dışında milli siyaset, bağımsızlık, dış devletlere imtiyazlar, feodal sistemle ve sınıf farklılığıyla mücadele, Mısır toplumunun fakirlik, cehalet ve hastalık gibi problemleri bahis konusu edilmiştir.

278 Bkz. Muhammed Seyyid Muhammed, *Zeyyat ve Risale*. s. 61

Risale, şu hususlar üzerinde hep durmuştur: İslamiyet, Araplık, Toplum Edebiyat, Bilim, Felsefe ve Sanat. *Risale*'de başlıklar belli bir yazarın sürekli yazdığı kısımlar değildir. Farklı yazarların makaleleri konularına göre bu başlıklar altında takdim edilirler. Sadece iki başlığın bundan istisna edildiği tespit edilmiştir: Tevfik Hâkim'in (Fildişi Kulemizden) adlı köşesi ve Mahmud Hafif'in (Dürbünün Arkasından) köşesi.

d- Risale'nin Bölümlerinin Analizi

Risale dergisini gazetecilik açısından ele alan Muhammed Seyyid Muhammed'in yirmi yıllık ömre sahip derginin bölümlerini detaylı analiz etmiştir. Bu analizinde yer verdiği hususları *Risale* dergisini tanıtabilmek için özetlemeye çalışacağız:

Edebiyat postası bölümü

Bu bölüm *Risale* dergisinin seçkin bir bölümlerindendir. Hem okuyucuların hem yazarların bir penceresidir. Çok sayıda konuyu işlemektedir. *Risale*'de yayımlanan makalelere yorum ve düzeltmeler ihtiva etmektedir. Eski edebiyat kitaplarından seçkiler içerir. Bazen bir okuyucu soru yöneltir. Bazen de edebiyat, dil veya ilime ait bir bahis özetle burada yayınlanır. Yine okuyucuların makalelerle ilgili yorumlarına yazarlar burada cevaplar verir. Son dönemlerde edebiyat postasının hacmi genişlemiş, edebiyatçıların ve okuyucuların buluşma alanı hâline gelmiştir.

Öteden Beriden

Bu başlık altında muhtelif edebî konular ortaya atılmıştır. Sürekli olmasa da zaman zaman dergide yer almıştır. Örneğin, Le Martin'in Arap olup olmadığı konusu, eski Mısırlılarda alkollü içeceklerle mücadele, ateşkesin kanuni manası gibi.

Bir Haftada Edebiyat ve Sanat

Bu kısımda edebî ve kültürel aktiviteler kayda geçirilmiş, zamanla edebî tenkide dönüşmüştür. Bir alt bölümünde kısa haberler edebiyat ve kültürel yorumlar yer almıştır.

Yorumlar

Abbas Hıdr'ın 704. sayıdan itibaren yazmaya başladığı hatıra ve günlük tadında ancak sosyal ve edebî eleştirileri de içeren bir bölümdür. Daha sonra Enver Ma'davi bu bölümü yazmaya devam etmiştir.

Şiir

Dergi üç yönden şiiri ele almıştır. Birinci yön, her sayıda bir şiirin yayınlanmasıdır. İkinci yön ise dünya şiirinden tercümelerin yayınlanması, sonuncu ise şiire dair tenkit ve benzeri incelemelerinin yayınlanmasıdır. İki çizgi takip edilmiştir: İlki, büyük şairlerin şiirlerinin yayımlanması, diğeri genç şairlerin şiirlerinin yayınlanması. Ayrıca, eski şiirlerde yayınlanmıştır. Sadece Mısırlı şairlerle sınırlı kalınmamış, diğer Arap ülkelerinden

şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Şiir konuları kayıt altına alınmaksızın serbest bırakılmıştır. Ancak ilk dönemlerdeki şiirler genelde aşk ve kadına dairdir.

Fransız ve İngiliz şiirinden tercümeler yayınlanmıştır. Şiir ile ilgili araştırmalarda kimi zaman birkaç sayı süren yazı dizileri neşredilmiştir. Tek sayıda birden fazla şiir tenkidi yayınlanmıştır. Şiir konularını sınırlandırmayan dergi şairlerini serbest bırakmıştır. Serbest vezin şiiri yayınlarken dergi 'mensur şiir' başlığını kullanmıştır.

Öykü

Daha ilk sayıda iki öykü yayınlanmıştır: Taha Hüseyin Hicret ile ilgili öykü dizisine başlamış, Mahmut Teymur da bir öyküsünü sayıda yayımlamıştır. Üçüncü sayıda Taha Hüseyin'in öyküsü devam ederken Anatol France'a ait tercüme bir öykü yayınlanmıştır. Hemen her sayıda öykü türüne ilgi devam eder. Şu türlerde öykü yayınını görmek mümkündür:

Tefrika Romanlar

Farklı Arap ülkelerinden kısa öyküler

Dünya edebiyatından çevrilmiş kısa öyküler

Gezi yazıları

Tek sahneli tiyatro eserleri

Ayrıca, öykü tenkidi ve öykülere dair araştırmalar dergide işlenen konulardandır.

Bilimler

Bilime esas konu olarak ilgi gösterse de *Risale* dergisinin yayınladığı bilim konuları başlangıçta edebiyata ve dine yakın konulardır. Daha sonraki sayılarda sırf bilimsel nitelikte konular neşredilmiştir. Mesela ikinci sayıda bu başlık altında 'kase ile tas arasında' alt başlığıyla şaraptan ve İslam'ın şarap ile ilgili görüşlerinden bahsedilmiştir. Şaraba dair bazı şiirler nakledildikten sonra içindeki alkol oranı, tesiri, terkibi vb. kullanıldıktan sonra içilmemesi gerektiği anlatılmıştır.

XVII. sayıda yeryüzünde canlıların doğuşuna dair bir makale ve okyanuslarla ilgili diğer bir makale neşredilmiştir.

Bilimler başlığı daha sonra bilimin mesajı adıyla devam etmiştir. Maddeye, uzaya, atoma dair makaleler yayımlanmıştır. İkinci dünya savaşı sırasında maddi zorluklar sonucu çekilen kâğıt sıkıntısı bu kısmın bir süre neşrine engel olmuştur.

Derginin 1946 yılının b azı sayılarında atoma ve Radium'a dair makaleler neşredilmiştir. Tıp sahasında tercüme-telif makalelere rastlamak mümkündür.

Sanat

Başta 'Tiyatro ve Sinema Dünyası' başlığı ile çıkan bu bölüme daha sonra 'Sanat'ın Mesajı' kısmı eklenmiştir. Müzik, sanat vb. alanlara dair makalelerin yanında tiyatro ve sinema problemleri, film ve tiyatro oyunlarının

eleştirileri yayınlanmıştır. Sanata dair başka sahalarda da yayınlar yapılmıştır. 'Sevgi, Kadın ve Sanat' 'Liderlik ve Sanat' gibi makaleler yanında zaman zaman resim portreleri ve bunlarla ilgili hususlar da yer verilmiştir.

Felsefe

Felsefe için özel bir başlık yoktur. III. sayıda Zeki Necip Mahmut Schopenhauer'ın felsefesini anlatır. Diğer sayılarda: Nietzsche, Bergson, Kant, Spinoza ile devam eder. Yine 1934-35 yıllarında Platon'un diyalogları makaleler dizisi halinde tercüme edilmiştir. Felix Faris Nietzche'nin "Böyle Buyurdu Zerdüşt" adlı kitabını dizi olarak tercüme etmiştir.

Sühreverdi (Maktul), Gothe, İbn-i Sina'ya dair makaleler farklı zamanlarda yayınlanmış, felsefede özgürlük, tanrı düşüncesi, varoluşçuluk, muhtelif yazılarda işlenmiştir. İslam felsefecileri, Arap felsefesi, Tagor'un ahlak felsefesi farklı sayılarda bahis konusu edilmiştir.[279]

Ali Muhammed Faki derginin 1941'de sahife sayısının 20 yaprağa düştüğüne, hatta 25 Ocak 1943 tarihli 499. sayının sadece aboneler için basıldığına dikkat çeker.

e- Risale'nin ana konuları

Risale dergisinin naklettiğimiz başlıklardan öte genel manada yoğunlaştığı konular vardır. Bu hususta *Risa-*

279 Bkz. Muhammed Seyyid Muhammed, *Zeyyat ve Risale*. s. 101-117

le üzerinde araştırma yayınlayan Muhammed Seyyid Muhammed'in tespitlerini kısaca özetleyerek derginin hangi konularla Arap kültür mirasına katkıda bulunduğunu belirlemeye çalışacağız.

M. Seyyid Muhammed dört konunun *Risale* dergisinin ana mevzuları olduğu tespitinde bulunur: 1- İslamiyet 2- Araplık 3- Mısır toplumunun meseleleri ve problemleri 4- Sanat, sanat, bilim ve felsefe.

Kısaca *Risale* birçok konu işlemekle birlikte makale ve yazılar konularına göre bu dört kategoriye göre taksim edilebilir.

Burada bir madde yanıltıcı olabilir. Zira Mısır toplumunun meseleleri elbette bir çok makalede işlenmiştir. Mısır'da çıkan ve çoğu yazarı Mısır'lı bir dergide bundan daha tabii bir şey olamaz. Ancak *Risale* yazarlarının toplumsal meseleleri ele alarak problemlere kendi zaviyelerinden çözüm önerileri getirmeleri Mısır'lı yazarlara has değildir. Suriyeli yazarlar Şam toplumunun, Iraklılar Irak toplumunun meseleleriyle ilgilenmiştir. Bu sebeple konuyu Mısır'a hasretmenin isabetli olmadığı düşüncesindeyiz. Örnek vermek gerekirse Suriyeli yazar Ali Tantavi derginin 111. sayısında "Memuriyet ve Memurlar" makalesiyle genele ait sosyal bir meseleyi ele alırken, 604. sayısında "Biz ve Tüccarlar" başlıklı makalesinde bütün bölgeyi etkileyen savaş zenginleri ve fakirlik hususlarından bahseder. Ürdünlü edebiyatçı Beşir Şerifi "Hediye" başlıklı makalesinde rüşvet sayıla-

cağı korkusuyla bir memurun kendisine gelen hediyeyi nasıl reddettiğini 113. sayıda anlatır. Görüldüğü üzere sosyal meseleler yoğun şekilde Mısırla ilgili olsa da diğer Arap ülkelerinin problemleri de ele alınmıştır.

M. Seyyid Muhammed *Risale* konularını şu şekilde analiz eder:

"İslamiyet:

İslamiyet *Risale* Dergisinin en büyük davasıdır. Toplumun en yüce değeri olarak kabul eder. Zeyyat bunu açıkça söylememiştir. *Risale*, İslami ilkelere çağıran, onları savunan bir dini ihtisas dergisi şeklinde çıkmamıştır. Ancak Zeyyat'ın bilhassa baş makalelerinde dergideki şiirlerde, bayram vb. münasebetlerde çıkan sayılarda İslami sureti görmek mümkündür. *Risale*'nin İslam davasıyla ilgilenmesi dört şekilde olmuştur:

1- Farklı İslami konuları yayınlamak. İslami değerleri sîretten örneklerle ortaya koymak. İslam medeniyetindeki deha tezahürleri ile İslam teşriinin ve ilkelerinin güzel vasıflarını anlatmak. İslam felsefesi alanında makaleler yayınlamak. (…) İslam felsefesi konularını işlemek… Tarihteki İslami şahsiyetleri tanıtmak… İslami konuları ele alan kitapların eleştirilerine yer vermek… İslam tarihindeki büyük fikri meseleleri (ilk siyasi ihtilaflar vb.) yahut ağır olmayan (Ramazana ve edebiyata dair) konuları işlemek…

2- Hicri yıl özel sayıları çıkarmak. Bu sayılarla İslam

davasıyla alakasını ortaya koyan *Risale*'nin henüz sekizinci sayısında Hicri yılbaşına karşı kayıtsızlık tenkit edilmiştir. Bir sonraki yılda (1934) 42. sayı özel hicret sayısı olarak seksen sahife halinde çıkmıştır.

3- Doğu İslam dünyası ile özel, doğu dünyası ile genel olarak ilgilenmek.

4- Ezher ile ilgilenmek. *Risale*'ye göre din ancak Ezher ile kalkınabilir. Ezher'e ve ıslahına dair onlarca makale yayınlanmıştır.

Risale'nin yazarları İslami kavramları yeni yaklaşımlarla, insan ve ülke gerçeğiyle mezcederek ele almıştır.

Araplık:

Risale bir Mısır dergisi olduğu kadar bir Arap dergisidir. Firavunların Mısırlılığına vurgu yapılan 1933- 1953 aralığında Araplığı savunmak kolay değildi. Araplık iki esas kavramla *Risale*'de yer alır:

A- Siyasi Kavram: Arap birliğine davet.

B- Kültürel Kavram: Arap kültürünün temellendirilmesi.

Bu gayeye ulaşmak için Arap alemindeki yazarlara makaleler yazdırılmıştır. Slogan olarak *Risale*'nin kendisi için vurguladığı maddeler Araplık alakasını net ortaya koyar. (…) *Risale* Arap ülkelerinin evlatlarını kültür birliğinde birleştirir. Arap ümmetinin deha tezahürlerini tasvir eder. Arap edebiyatındaki tecdit tezahürlerini

kayda geçirir. Yeni nesilde Arap belagat üslubunu canlandırır.

Arap kültürünü bariz şekilde savunan *Risale* her vesileyle Arap fikrini zenginleştirmeye çalışmıştır. Arap ülkelerini kültürle birbirine bağlamaya çalışmıştır. Dergide 1936 yılında Arap aleminin çoğundaki edebî hayata dair makaleler dizisi neşredilmiştir. Filistin meselesi muhtelif makalelerle hep canlı kalmış bir konudur.

Zeyyat *Risale*'de tıpkı Amerika Birleşik Devletleri gibi bir Arap birliğine çağırmaktadır. Diğer yazarlar da gerek şiir gerek nesirle Arap birliğine çağırmıştır.

Mısır Toplumunun Mesele ve Problemleri

Risale, Mısır toplumunun siyasi ve sosyal mücadelesinde rol almıştır. Siyasi olarak İngiliz işgaline karşı verilen kavga ve anayasa yani siyasi özgürlük talepleri, sosyal olarak da feodalite ve kapitalizme karşı mücadele hususlarında aktif olmuştur. Farklı sahalardaki ıslahat yine risalenin ele aldığı konulardandır. Örneğin: pamuk fiyatları, yabancılara tanınan imtiyazlar, anayasa krizi, İngiltere ile ilişkiler vb. meseleler makalelere konu olmuştur.

Sanat, Edebiyat, Bilim Felsefe

Risale bir edebiyat ve kültür dergisi olarak çıkmıştır. Dergi kendisini reklamlarda yüksek edebiyat ve kültür dergisi diye tanımlar. Başlıktaki sahalarda makale ve araştırma yazıları yayınlanmıştır. (M. Seyyid M. 161-

181)

M. Seyyid M. Şu noktalarda *Risale*'nin genel olarak edebî hayata tesiri olduğu kanaatindedir:

A) *Risale* bir edebiyat tarihi kaynağıdır.

B) edebiyatı neşretmekle yetinmemiş, tenkit ve değerlendirmede bulunmuştur.

Bir edebiyatçı yetiştirme okulu olarak çalışmıştır.

D) Arap aleminin dünya edebiyatına bakan penceresi olmuştur.

E) sağlam edebî ifade sevdalılarının yetişmesini sağlamıştır.

M. Seyyid Muhammed'in belirlediği bu noktalarla irtibatlı, ilaveten şu mühim tesirin var olduğu düşüncesindeyiz:

Risale; gayet güçlü edebî kadrosuyla Arap genç neslin edebî zevkinin gelişmesini sağlamıştır. Zira M. Seyyid Muhammed'in zikrettiği edebiyatçı ve ifade sevdalılarını yetiştirebilme bu şekilde mümkün olmuştur. Bu sadece Arap klasik literatüründe sınırlı olmayan doğudan batıdan dünya edebiyatıyla harmanlanmış edebî zevk kabiliyetinin gelişmesini sağlamıştır.

Belki bu sebeple İslamcı dünya görüşüne sahip genç edebiyatçılar ile sosyalist dünya görüşüne sahip edebiyatçılar kendilerine *Risale*'de eş zamanlı yer bulabilmiştir.

f-Risale'nin Yazarları

Risale, muhtelif vesilelerle belirtildiği üzere bir yazar okulu gibi çalışmıştır. Yani meşhur büyük yazarlar makale yazarken bir yandan da genç yazarlar edebî ürünlerini yayınlamışlardır. Muhammed Seyyid Muhammed'in şu ifadesi *Risale*'nin yazarları hakkında en isabetli tespitlerdendir: "Risalenin yazarlarını saymaya kalkışmak, *Risale*'nin çıktığı dönemden itibaren Arap dünyası edebiyatçılarını saymaya benzer." (s.118) Bizlerde burada meşhur olmuş adı öne çıkan yazar ve şairlerin isimlerini aktarmaya çalışalım. Zira; hepsini saymak işaret edildiği gibi zordur. Risaler'nin belli başlı yazar ve şairleri şunlardır:

Ahmet Hasan Zeyyat, Taha Hüseyin, Mustafa Sadık Rafii, Abbas Mahmut Akkad, Ahmet Emin, Tevfik Hakim, Zeki Mübarek, Muhammed İs'af Neşaşibi, Sât'i Husri, İbrahim Mazini Muhammed Said Üryan, Abdulvahhab Azzam, Ali Tantavi, Mahmut Teymur, Mustafa Abdurrazık, Muhammed Hüseyin Heykel, Seyit Kutub, Mey hanım, Süheyr kalemavi Hanım, Esma Fehmi hanım, Necip Mahfuz, Cemil Sıtkı Zehavi, Cübran Halil Cübran, İlya Ebu Madi, Enver Attar, Nimet Fuat Hanım, Zeki Necip Mahmut, Mahmut Şakir, Vidat Sekakini Hanım.

g-Risale'nin Kapanışı

Risale tam yirmi sene 1953 yılına kadar çıkmaya de-

vam etmiştir. Bin yirmi beşinci sayısında son bulmuştur. *Risale* dergisi her pazartesi günü çıkmış tek bir sayı dahi atlamadan ve bir gün dahi gecikmeden son güne kadar düzenli bir şekilde çıkmaya devam etmiştir.[280]

Her ne kadar *Risale* devrime destek verse de devrimden yaklaşık yedi ay sonra 23 Şubat 1953'te Ahmet Hasan Zeyyat "er-*Risale* tahtecib" makalesiyle kağıt pahalılığı kaynaklı zararı gerekçe göstererek kapandığını ilan etmiştir.

Risale'nin son sayısının kapağı ve Zeyyat'ın kapanışı ilan eden makalesi.

2- Rivaye Dergisi

Ahmet hasan Zeyyat 1937 yılında bir öykü dergisi çıkartmaya başlamıştır.

Rivaye (roman anlamına gelir) dergisi hakkında Zeyyat şunları söyler:

"Üslubunun esası estetik olacaktır. Aklı memnun etmek *Risale*'nin gayesiyken edebî zevki memnun etmek Rivaye'nin gayesidir. *Risale* makaleyi; *Rivaye* öyküyü ele alır. *Risale* Arap edebiyatını; *Rivaye* batı edebiyatını kayda geçirir."

Rivaye'de hem telif hem tercüme öyküleri bulmak mümkündür. Rivaye'nin bazı yazarları şunlardır: Abdurrahman Sıtkı, Mahmut Hafif, Dureyni Haşebe, Mah-

280 *Risale'nin* sayıları el-mektebetü'ş-Şamile (Shamela) adlı bilgisayar programına bütün metinleriyle aktarılmıştır.

mut Teymur,Tevfik Hakim, Muhammed Rafii, Necip Mahfuz, Muhammed Ferid Ebu Hadid.

Dergi ortalama yetmiş sahife halinde ortalama on-on iki başlıkla çıkmıştır. On beş günde bir 65. sayıya kadar çıkmaya devam eden Rivaye 1939 Aralıkta son sayısıyla kapanmıştır. Zeyyat derginin kapanmasına, savaşın ekonomiye ve kağıt-mürekkep fiyatlarına tesirini gerekçe olarak göstermiştir. Ocak 1940 tarihli *Risale*'nin 339. sayısında Zeyyat *Risale'nin Rivaye'yi* içine aldığını yazmıştır.

صاحب المجلة ومديرها
ورئيس تحريرها المسئول
احمد حسن الزيات

الادارة
شارع السلطان حسين
رقم ٨١ — عابدين — القاهرة
تليفون رقم ٢٧٤٩٠

الرسالة
مجلة أسبوعية للآداب والعلوم والفنون
ARRISSALAH
Revue Hebdomadaire Litteraire
Scientifique et Artistique

بدل الاشتراك عن سنة
١٠٠ فى مصر والسودان
١٥٠ فى الممالك الأخرى
ثمن العدد ٢٠ مليما
الاعلانات
يتفق عليها مع الإدارة

العدد ١٠٢٥ « الاثنين ٤ جمادى الآخر سنة ١٣٧٢ — ٢٣ فبراير سنة ١٩٥٣ — السنة الحادية والعشرون

فهرس العدد

الرسالة تحتجب	للأستاذ أحمد حسن الزيات	٢٨١
جمهورية مدى الحياة ...	« على الطنطاوى ...	٢٨٤
البارودى	« عبد الرحمن الرافعى	٢٨٧
غرارة ملتاة	« محمود محمد شاكر	٢٨٩
ثلاثة حوادث من التاريخ الإسلامى ساعدت على نمو العربية وانتشارها	« عبد الحميد العبادى	٢٩٢
الفرد وقيمته فى المجتمع المصرى	« محمود الشرقاوى	٢٩٧
الاسلام والفن والحياة	« منصور جاب الله	٢٩٩
الملل النحوية	« على النجارى ...	٣٠٣
بلا أمل ... (قصيدة)	« إبراهيم محمد نجا	٣٠٦
(أخبار أدبية وعلمية)	— فضيحة أدبية جديدة	٣٠٨
يسيها اليهود فى فرنسا — التوسع فى تدريس العلوم الاجتماعية — قصة الذرة — طريقة مبتكرة لبيع الدواوين الشعرية		
(آراء وأنباء)	— مدرسة الرسالة فى السنغال	٣١٢
— إلى أخى الأستاذ سيد قطب — حول كلمة قدوم		
(محاضرات ومناظرات)	— أداة الحكم على ضوء فلسفة العهد الجديد واتجاهاته — هل أدت السينما المصرية رسالتها نحو المجتمع — للأستاذ على متولى صلاح	٣١٤
(طرائف وقصص)	— فصل سالاغان — للكاتب الفرنسى جورج دوهاميل — للأستاذ لبيب السعيد	٣١٧

الرسالة تحتجب!

فى الوقت الذى كانت (الرسالة) تنتظر فيه أن يحتفل أسدقؤها وقراؤها وأولياء الثقافة والصحافة فى وادى النيل، ودعاة الأدب والعلم فى أقطار الشرق، بإقصاء عشرين سنة من عمرها المبارك الشهر؛ وفى الوقت الذى أشرق فيه على مصر صباح الخير بثورة الجيش الظافر، بعد ليل طال فى الظلام، وعرض فى الضلال، وعمق فى الهول؛ فأسفر وجه العيش، وأفعم ثمر الأمل، وشعر كل مصرى فى ظلال العهد الجديد أن وجوده إلى سمو، وعمله إلى نمو، وأمره إلى استقرار؛ نعم فى هذا الوقت الذى نشأ فيه لتوجيه الإرشاد وزارة، ولتنمية الإنتاج مجلس، ولتعميم الإصلاح خطة، تسقط (الرسالة) فى ميدان الجهاد الثقافى صريعة بعد أن انكسر فى يدها آخر سلاح، ونفد من مزودها آخر كسرة؛ فكأنها جندى قاتل اليهود فى فلسطين على عهد فاروق، أو فدائى جاهد الإنجليز بالقناة فى حكومة فاروق! ولكن فاروقا دال ملكه وزال حكمه، فبأى سبب من أسباب الفساد يؤتى المجاهد من جهة أمنه لا من جهة خوفه، ويقتل بيد شيعته لا بيد عدوه؟

ARCHIVE
http://Archivebeta.Sakhrit.com

Risale'nin son sayısının kapağı ve Zeyyat'ın kapanışı ilan eden makalesi.

الرواية

مجلة أسبوعية للقصص والتاريخ

تصدر مؤقتاً فى أول كل شهر ونصف

صاحب المجلة ومديرها
ورئيس تحريرها المسئول
احمد حسن الزيات

بدل الاشتراك عن سنة
٣٠ ص فى مصر والسودان
٥٠ فى الممالك الأخرى
١ ثمن العدد الواحد

الادارة
شارع عبد العزيز رقم ٣٦
العتبة الخضراء — القاهرة
تليفون ٤٢٣٩٠ ، ٥٣٤٥٥

العدد الأول ١٩ ذو القعدة سنة ١٣٥٥ — أول فبراير سنة ١٩٣٧ السنة الأولى

الرواية

إلى الذين ملكهم الجمال ولم يملكوا الأبانة عن آثاره ؛ إلى الذين تيمهم الحب ولم يحسنوا العزف على قيثاره ؛ إلى الذين شاقهم الأدب ولم يستطيعوا النفوذ إلى أسراره ؛ إلى الذين اعتقلهم الهم ولم يجدوا الفكاك من إساره ؛ إلى هؤلاء جميعاً أقدم هذه المجلة . وما هى إلا نفحة من الشعور الانسانى الرهيف ، ولمعة من البيان الروحى المشرق ، ستتلاق عندها الأذواق السليمة ، وتتعارف عليها المشاعر الكريمة ، وتتآلف بها عبقرية الشرق وعبقرية الغرب

والله وحده هو العليم بما نكابد فى سبيلها وفى سبيل أختها من العناء والأيثار والجهد . وفى سبيل الأدب كل أذى يحتمل ؛ وفى حب العربية كل بذل يعوّض ؛ وفى خدمة الوطن كل صعب يهون

أحمد حسن الزيات

فهرس العدد

صفحة
١ الرواية ... ... أحمد حسن الزيات
٢ ضوء القمر لوياسان ... أحمد حسن الزيات ... ...
٦ الذى يضحك أخيراً ، يضحك كثيراً ... ... الأستاذ ابراهيم عبد القادر المازنى
١٣ لونان من الحب لبلاسكوا بايز ... ... الأستاذ عبد الرحمن صدقى ...
١٩ خصام الأستاذ محمود تيمور ... ...
٢٧ إلينورا لادجار آلن بو ... ... الأستاذ محمود الخفيف ... ...
٣٢ مقتل رضوان كتخدا ... ... الأستاذ محمد فريد أبو حديد ...
٣٩ مجهود ضائع لمرجريت كندى ... ... الأديب أحمد فتحى مرسى ... ...
٤٦ جوليا أو هيلويز الجديدة لجان جاك روسو ... أحمد حسن الزيات ... ...
٥٠ يوميات نائب فى الأرياف ... ... الأستاذ توفيق الحكيم ... ...
٥٩ اعترافات فى العصر لألفرد دى موسيه ... الأستاذ فليكس فارس ... ...
٦٣ الأوذيسة لهوميروس ... ... الأستاذ دريى حشمة ... ...
٦٨ مغالبة جبل لإمرسن ... ... عالم ... ...

Rivaye'nin Ocak 1937 tarihli ilk sayısı.

SONUÇ

Bu çalışma, temelde Edebiyat Tarihçisi ve Arap Dili uzmanlığı yanında çağının dört büyük yazarından biri sayılan Ahmet Hasan Zeyyat'ı, hayatı, fikirleri ve eserleriyle ele alıp tahlil etmek suretiyle Türk okuyucusuna tanıtmayı hedeflemektedir.

Ahmet Hasan Zeyyat öncelikle Doğu ve Batı dünyasını iyi tanıyan ve analiz eden bir fikir adamıdır. Düşüncelerinin sadece Arapça uzmanları için değil, dil ve dil felsefesine ilgi duyan herkes için ufuk açıcıdır.

İngiliz işgali altındaki Mısır Krallığı ve modern Mısır Cumhuriyeti döneminde yaşayan Zeyyat, köyünde hafızlıkla başladığı ve Ezher'de sürdürdüğü tahsiliyle yetinmeyerek Kahire Üniversitesinde Edebiyat ve Paris'te Hukuk fakültelerini bitirmiştir. Meslek hayatına öğretmenlikle başlamış ve yirmi yılı aşkın bir süre Mısır'ın içinde ve dışında yüksek okullarda Arap dili ve edebiyatı dersleri vermiştir.

Edebî üslubu hakkındaki görüş ve tenkitlerini naklettiğimiz ve henüz öğrencilik yıllarındaki işgal karşıtı faaliyetlerinden ve fikirlerinden hareketle İslamcı/milliyetçi diye nitelemeyi uygun bulduğumuz Zeyyat, kendi anlatımıyla tanıttığımız karakterinin de bir neticesi olarak her fikirden edebiyatçı ile teşrik-i mesaide bulunmuştur. Birçok genç yazar için edebiyat okulu mahiyeti taşıdığını tespit ettiğimiz *Risale* adlı dergisinin farklı fikirden edebiyatçılara kapılarını açık tutması, bunun müşahhas delilidir. Değişik dünya görüşüne sahip büyük edebiyatçıların da *Risale'de* yıllarca yazmaları Zeyyat'a duydukları saygının ifadesidir. Ancak farklı görüşlerin edebî platformu konumunda bir dergi çıkartması, Zeyyat'ın kırmızı çizgileri olmadığı anlamına gelmez. Arap ve İslam birliği, Fasih Arapçanın korunması Zeyyat'ın vazgeçilmezleri olarak nitelenmelidir.

Zeyyat'ın hem yazı üslubunda hem düşüncelerinde geleneğe bağlılığının ve eski Arap kültürünü canlandırmayı şiar edinen İhya ekolüne yakınlığının, onu geleneği tenkitten alıkoymadığı tespit edilmiştir. Eleştirel yaklaşımlarında, Mısır ve Şam Mecmaü'l-luga üyeliklerine seçilmesini sağlayan Arapça'ya derin vukufu yanında Batı kültürüne Fransızca vasıtasıyla muttali olmasının tesirinin büyük olduğu görülmüştür. Maziden kopmadan gerçekleştirilecek bir diriliş için modern dünya kültürünü kadim Arapça mirasıyla harmanlamak çabasında olduğu anlaşılan Zeyyat'ın tenkitleri yapıcılıkla nitelendirilmelidir.

Edebiyata dair görüşleri kapsayıcı bir özetlemeyle ortaya konan Zeyyat'ın, edebiyatı elit bir kesimin metaı olarak algılamadığı, ancak halka hitap etme adına seviyenin düşürülmesine her zaman karşı çıktığı belirlenmiştir.

Çalışmamızda edebiyat, edebiyat tarihi ve belagat kavramlarına Zeyyat'ın getirdiği yeni tanımlar titizlikle çevrilmeye çalışılmıştır.

Zeyyat'ın, Arapların biyografi yazıcılığında benzersiz bir seviyeye ulaşmakla birlikte, Tarih ilminde olması gerekenin gerisinde kaldıklarına, bunun da edebiyat tarihinde geri kalmışlığa yol açtığına inandığı görülmüştür. Kronolojik sıralama içerisinde tahlil etmeksizin, birbirinden bağımsız nakillerde bulunmayı yeterli bulmayarak bunu tarih ve edebiyat tarihindeki eksikliğin esası gördüğü belirlenmiştir.

Zeyyat edebî tenkitte de Arapların zayıf kaldıkları düşüncesindedir. Ona göre tenkitler sabit ölçülere göre yapılmadığından sübjektif olagelmiştir. Tenkit, eserlere bütüncül bakış yerine, metinlerin belli kısımları üzerinden (bir şiirin bir iki beyti gibi) yapılmıştır. Nahv veya belagat ilminde örnek gösterilebilme vasfını şiirler için lâfzî üstünlük ölçüsü olarak kabul etmenin hem tenkide hem edebî üretime zarar verdiği görüşündedir. Nesir tenkidinin gelişmediği, belagat noktasında da tenkitlerin yetersiz kaldığı kanaatini taşıdığı görülmüştür.

Bu olumsuzluklardan etkilenen Arap edebiyatı ürünlerinin lafza ve ifade süslemelerine manadan fazla önem verme olgusunu da tenkit etmiş, şiirde ortaya konan şaheserlere mukabil nesirde ve bilhassa öykü, roman ve tiyatro alanlarında Batı seviyesinde ilerleme kaydedilmemesi karşısında şaşkınlığını ifade etmiştir. Şiirin Doğu, roman ve tiyatronun Batı edebiyatına esas olduğuna dair analizleri aktarılmıştır.

Genel olarak Arap edebiyatının geniş ve güzel olduğunu kabul etmekle beraber düzensizliğine dikkat çekmiş, bunun sebepleri üzerinde durmuştur.

Zeyyat'ın tenkitle yetinmeyip, eleştirdiği hususlarda çözümler sunduğu görülmüştür. Roman ve tiyatro hakkında geniş bilgi vererek bu sahada edebî ürünler verilmesini amaçlamıştır. Edebiyat tarihinin tarih ilmiyle irtibatını netleştirmek için edebiyatı etkileyen amilleri tespit ettiği, *Arap Edebiyat Tarihi* adlı kitabıyla zihnindeki Edebiyat tarihi şablonunu ortaya koyduğu görülmüştür. Objektif ölçüler geliştirerek idealindeki edebî tenkitin esaslarını belirlemiştir. Edebiyat bilimlerinin tekrar gözden geçirilmesini teklif ederek, edebiyatın çağın ihtiyaçlarını karşılaması için gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira ona göre edebiyat devrimlerin zeminini hazırlayarak toplumları değiştirme gücüne sahiptir.

Şiirin nasıl başladığı ve geliştiğine dair tespitleri, serbest vezinli şiirin Arapçaya niçin uygun olmadığı yönündeki izahlarıyla birleştirilerek sunulmuştur.

Edebiyatçıyı ilahî ilhamlara mazhar ve peygamberler gibi seçilmiş kabul etmesi tarafımızca eleştirilmiştir. Bu yaklaşımı, edebiyatçıyı yücelterek edebiyata dıştan müdahaleleri engelleme arzusuyla açıklanmıştır.

Realizme meylettiği belirlenen Zeyyat'ın toplumdaki çirkinlikleri gerçekçilik adıyla nakletmeye kesinlikle karşı çıktığı ve bunu edebî seviyeyi düşürme olarak gördüğü belirlenmiştir.

Belagat ile ilgili görüşlerinin özü aktarılarak kısaca izah edilmiştir. Zeyyat'ın bu sahadaki görüşlerinin önemli tespitlerine rağmen belagat müfredatına katkı sağlayacak mahiyette olmadığı vurgulanmıştır. Bu durum Zeyyat'ın belagati üslup ve zevk ile irtibatlandırarak yazma kabiliyeti bağlamında ele almasıyla açıklanmıştır.

Arapça eğitiminde nahiv ile ilgili görüşleri ile dil öğretimine dair tenkit ve teklifleri aktarılmıştır.

Eserlerine dair genel bilgiler sunulmuş, beş telif eserinin konu başlıkları çevrilerek muhtevaları hakkında fikir verilmiş ve ne tür mevzuların işlediğine dair bir çerçeve konmuştur. Tercüme eserleri hakkında malumat verilmiştir.

Dergicilik faaliyetleri çerçevesinde Zeyyat'ın iki dergi çıkardığı tespit edilerek süre ve konu bağlamında tanıtılmıştır. Bilhassa *Risale* dergisinin yirmi yıl boyunca her hafta çıkartıldığı ve 1025. sayıya ulaştığı belirlen-

miştir. *Risale*'nin doğuşundan kapanışına dek macerası anlatılmış, meşhur yazarlarının isimleri zikredilmiştir. Derginin konuları hakkında bilgiler verilerek bölümlerine dair analizler aktarılmıştır. Zeyyat'ın diğer dergisi *Rivaye* kısaca tanıtılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Alûsî, Cemalüddin, *Edebü'z-Zeyyat fi'l-Irak,* Mektebetü'l-müsenna, Irak, 1971

Ayyıldız, Erol "MAKAME" *D.İ.A.* XXVII/417-419. İstanbul, 2003

Azzavi, Nimet Rahim, *Ahmed Hasan ez-Zeyyat katiben ve nakiden*, Kahire 1986

Beyyumi, Muhammed Receb, "Eseru'z-Zeyyat fi'l-yakazati'l-arabiyye" *el-Edîb,* sayı:5, Lübnan, Mayıs 1963

Cündi, Enver, *el-Müsacelat ve'l-meâriki'l-edebiyye*, ikinci baskı. Kahire, 2008

Çağrıcı, Mustafa , "Edeb", *DİA.*, X, 412-413 İstanbul 1994

Çöğenli, M.Sadi «CEMHERETÜ EŞ'ÂRİ'l-ARAB» *D.İ.A.* VII,324-325 İstanbul, 1993

Dayf, Şevki, *Tarihu'l-edebi'l-arabi el-asru'l-cahili*, XXIV. baskı, Darü'l-meârif, Kahire, 2003

Ergin, Ali Şakir, "HAFÂCÎ, Şihâbüddîn (1069/1659)" *D.İ.A.* XV/72-73, İstanbul, 1997

Fazlıoğlu, Şükran, "Zeyyat, Ahmed Hasan", *D.İ.A.* XXXXIV, s. 385-386, İstanbul, 2013.

Faki, Ali Muhammed, Ahmet Hasan Zeyyat ve *mecelletü'r-Risale*, "İkra, sayı: 367, yıl 1981"

Fuat, Nimat Ahmed, *Kımemun Edebiyye*, ikinci baskı. Kahire 1984

Halil Hindavi, Ömer Dakkak *el-Muktebes min vahyi'r-Risale*, Halep,1965

Hicab, Muhammed Nebih, *Ahmet Hasan ez-Zeyyat sahübu'r-Risale,* ed-Darü'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, Kahire 1998

Isfahani, Ebu'l-Farac, *el-Eğani,* XVIII/190, thk: Semir Cabir, Darülfikr, Beyrut

İbn Haldun, *el-Mukaddime*, ed-Daru't-Tunusiyye li'nneşr, Tunus, 1984

İbnu'l-esir, *el-Meselü's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve'ş-şair*, thk. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut, 2000

Kahraman, Kemal "Pierre Loti", *DİA*, XXVII, 213-214 İstanbul, 2003

Kalkeşendî, Ahmed (821 h.) *Subhu'l-a'şâ fi sina'ati'l-inşa*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut

Kazvînî, Hatîb, *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Abdülmü'min Hafacî, III. Baskı, Darü'l-cîl, Beyrut, 1993

Kılıç, Hulusi, "Belâgat" *DİA*, V, 380-383, İstanbul, 1992

Kudâme b. Ca'fer, *Nakdü'n-nesr*, thk. Abdülhamîd el-Abbâdî, Beyrut 1982

Mendur, Muhammed, *Fi'l-mizâni'l-cedid*, Nahdatu Mısır, Kahire 2004

Muhammed Seyyid Muhammed, *ez-Zeyyat ve'r-Risale* ilk baskı, Daru'r-rifai. Riyad. 1982

Müberrid, Muhammed b. Yezid *el-Kamil*. Thk: Muhammed İbrahim, üçüncü baskı, Darü'l-fikri'l-arabi, IV cilt, Kahire, 1997

Şeleş, Ali «Hırsızın Hataları», *İbda* sayı: 6-7, s.122, yıl: 1983, Mısır

Şeşen, Ramazan "İMÂDÜDDİN el-İSFAHÂNÎ (597/1201)" *D.İ.A.* XXII/174-176, İstanbul, 2000

Talu, Mehmet, "BÂHARZÎ, Ali b. Hasan (467/1075)" IV/474, *D.İ.A.* 1991, İstanbul

Tüccar, Zülfikar, "İBN REŞÎK el-KAYREVÂNÎ (456/1064)" *D.İ.A.*, XX/247-249 İstanbul, 1999

Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî" *DİA*, XXXII, 262-263, İstanbul, 2006

Öz, Mustafa, «İBN MA'SÛM (1120/1708)" *D.İ.A.* XX/172-173 İstanbul, 1999

Yusuf, Muhammed Hayr, *Tetimmetü'l-Alam*, I, 277, Dar İbn Hazm, II. Baskı, Beyrut, 2002

Zeyyat, Ahmed Hasan *Difâ'un 'ani'l-belaga*, Matbaatu'r-risale, Kahire, 1945

……, *Fi davi'r-Risale divanun mine'l-edebî ve't-tarih*, Mektebetü nahadati Mısır, Kahire, 1963

. ……., *Fi usuli'l-edeb* yirmi üçüncü baskı, Kahire 1962

……., *er-Risale* Matbaatu'r-risale, Kahire, 1933-1953 (1025 sayı)

……., *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, Darü'l-marife. Beyrut 1993

……., *Vahyu'r-risale*, yedinci baskı, Mektebetü nahadati Mısır, Kahire, 1962

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam*, on beşinci baskı, Darü'l-ilm li'l-melayin, Beyrut, 2002